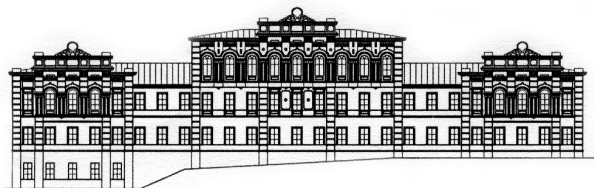

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

До 80-річчя
Харківської державної академії культури

Вісник

Харківської державної академії
культури

Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 28

Харків, ХДАК, 2009

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

Засновник і видавець — Харківська державна академія культури

*Друкуються за рішенням ученої ради
Харківської державної академії культури
(протокол № 5 від 25.12.2009 р.)*

Затверджено Постановою ВАК України:

08.09.1999 р. як фахове видання з історичних наук (Перелік № 2);
09.02.2000 р. як фахове видання з педагогічних наук (Перелік № 4)
21.05.2008 р. як фахове видання з соціальних комунікацій (1-05/5)

Редакційна колегія:

В. М. Шейко, доктор історичних наук
(відповідальний редактор);
Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук
(заступник відповідального редактора);
В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук;
Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В. В. Кравченко, доктор історичних наук;
С. Г. Кулешов, доктор історичних наук;
Л. С. Нечепоренко, доктор педагогічних наук;
М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
А. С. Чачко, доктор педагогічних наук;
А. А. Соляник, доктор педагогічних наук;
Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук
(відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13567-2541Р від 26.12.2007 р.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

© Харківська державна академія культури, 2009

Перший розділ

Історія та культура

УДК 93 / 4 УКР/

І. С. ПЛАХТІЙ

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ

Розглядається культурне будівництво за доби Гетьманату.

Ключові слова: Українська революція, культурне будівництво, Гетьманат, українська мова.

Рассматривается культурное строительство в период Гетманского правления.

Ключевые слова: Украинская революция, культурное строительство, Гетманат, украинский язык.

The cultural construction within the period of Hetman government is examined.

Key words: Ukrainian revolution, cultural construction, Hetmanate, Ukrainian language.

Чим більше ми віддаляємося від подій Української революції 1917–1921 рр., тим об'єктивніше розглядаємо й оцінюємо їх. Українській революції належить особливо важливе місце в багатомісячній історії нашого народу. Ставши однією з найбільших вершин у його національному поступі, вона відродила не лише українську націю, а й державність. І хоча революція зазнала невдачі, багатий та повчальний досвід тієї вікопомної доби має велике науково-пізнавальне й практично-політичне значення.

Уже дев'ять десятиліть Українська революція перебуває в епіцентрі наукових дискусій, породивши велику кількість різноманітної літератури загального характеру. Але спеціального дослідження про національно-культурну політику доби Гетьманату немає.

Отже, **мета** статті — дослідити перші кроки культурного будівництва за доби Гетьманату. Це зумовлено значною увагою до питань культури Гетьмана та його уряду. Основою статті є археографічні збірники документів, мемуари, періодика, наукова й інша література [1]. Особливе значення мають публікації з проблеми, видані друком за роки революції чи відразу після її поразки. Вони написані по гарячих слідах, вільні від цензури, видані без купюр, насичені документальним матеріалом доби. Архів П. Скоропадського, вивезений до Німеччини, в роки Другої світової війни згорів під час бомбардувань німецьких міст союзниками.

Павло Скоропадський народився в 1873 р., жив у маєткові діда Івана Скоропадського в с. Тростянці на Полтавщині. Він належав до старовинного козацького роду, виховувався в пошані до української культури. Закінчив привілейований заклад — пажеський корпус. У роки Першої світової війни П. Скоропадський командував гвардійським полком, потім

кавалерійською дивізією та армійським корпусом. Улітку 1917 р. українізував 40-тисячний Перший армійський корпус і перетворив його на серйозну бойову силу. Щоб запобігти поширенню радянської влади, він (своїм корпусом) зупинив війська, які прямували на Київ, роззброїв їх і відправив до Росії. Завдяки діям П. Скоропадського Центральна Рада змогла зберегти свою перевагу в Києві.

Авторитет П. Скоропадського зростав в Україні. Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, що відбувся 16–20 жовтня 1917 р. у Чигирині, обрав його членом Генеральної ради й Отаманом Вільного козацтва [2, Т.1, с. 200; с. 376–378]. Керівництво Центральної Ради вбачало в особі Скоропадського майбутнього диктатора. Генеральний секретаріат змусив його передати командування корпусом генералові Я. Мандзюку [2, Т.1, с. 377–379]. Скоропадський залишив службу і зблизився зі Спілкою земельних власників. Весною 1918 р. в Києві створено «Українську народну громаду», до якої вступило чимало старшин Першого українського корпусу та представників Вільного козацтва. «Громада» мала тісні стосунки з партією хліборобів-демократів. Ці організації почали насаджувати думку про те, що лише сильний керівник зможе вивести Україну з безладу й анархії.

Після приходу німців в Україну в Києві 29 квітня 1918 р. хліборобський з'їзд проголосив Українську державу з Гетьманом П. Скоропадським на чолі [3, 1918, 3 травн.]. Переворот відбувся мирно. Центральна Рада, її уряд, а також усі земельні комітети розпустилися [4, с. 23].

Гетьман дістав тяжку спадщину від Центральної Ради. Не було регулярних військ, проте в Україні стояла майже півмільйонна німецько-австрійська армія, якій потрібно було платити продовольством. Гетьман ратифікував Брестський мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією [5, с. 10–11]. За гетьманування Скоропадського чи не вперше Україну визнали у світі кілька десятків держав. Гетьман уклав договори з РРФСР, Грузією, Доном та ін. Нікого з опонентів в Україні не переслідували [6, с. 15–17].

Загалом гетьманський уряд складався з кваліфікованих фахівців, причому з 16 міністрів лише четверо не були українцями [7, с. 167]. Гетьман усунув дезорганізованість у діяльності виконавчих органів, які дісталися його урядові від Центральної Ради, функціональну й організаційну структуру міністерств було оптимально наближено до потреб часу. Сучасники й історики констатують факт певного економічного піднесення в період гетьманату [8, с. 38–39].

Будувати Українську державу в роки Першої світової війни й Української революції було складно. Скоропадський увесь час перебував між двох вогнів. Українські соціалісти не підтримували його та звинувачували в прагненні відновити Російську імперію. Російські монархісти і Спілка земельних власників звинувачували його в сепаратизмі, в тому, що він заряди особистої кар'єри не зупинився б і перед відокремленням України від Росії.

У сфері національно-культурної політики П. Скоропадський прагнув створити умови для Українського національного відродження.

Пропаганду національних традицій Гетьман розпочав з власного одягу. Будучи Отаманом Вільного козацтва, він носив черкеску, історичне козацьке вбрання. Коли став Гетьманом, то одягнув білий козацький жупан з наплічниками із золотого джгута у формі українського герба, сповитого пшеничним колосом тризуба з двома булавами навхрест, а на голову соболіну шапку з оксамитовим малиновим верхом і з пір'ям, оздобленим діамантами [9, с. 71]. На простих людей, яким ще вчора забороняли розмовляти українською мовою, гетьманський одяг справляв неабияке враження.

Прагнення Гетьмана за короткий строк українізувати державний апарат, який майже повністю складався з колишніх російських чиновників «українофобів», свідчило, однак, що його національна політика не була лицемірною. Наприклад, військовому міністерству наказувалося вести діловодство українською мовою, а в усіх установах і частинах негайно створити курси українознавства. Аналогічні заходи, які часто саботували, здійснювалися і в інших міністерствах. Про те, як боровся із саботажем у своєму апараті міністр шляхів сполучення Б. Бутейко, свідчить одне з його розпоряджень. «До міністерства доходять відомості, — говорилося в ньому, — що деякі вищі урядовці примушують службовців балакати з ними московською мовою, а також були випадки, коли поверталися до перекладу надходячі до інституцій прохання, що службовці здебільшого припинили навчання державною мовою на курсах. Наказую твердо пам'ятати, що в Українській Державі державною мовою є українська. Пропоную на всі папери, які надходять до інституцій, написані українською мовою, тією ж мовою й відповідати» [2, Т.2, с. 99]. Були українізовані міністерства освіти та мистецтва, юстиції, здоров'я, віросповідань, шляхів сполучення, закордонних справ та ін.

Отже, першочерговими завданнями ставилося відродження української мови, створення національних освітніх закладів, збільшення кількості україномовних газет, журналів, підручників, розвиток бібліотечної справи, музичного, театального мистецтва тощо. Проте для вирішення цієї важливої справи не вистачало вчителів, а в багатьох місцевостях України їх не було зовсім.

З травня-червня 1918 р. продовжували створюватися культурно-освітні організації «Просвіти» (їх започаткувала Центральна Рада), діяльність яких була особливо активною серед селян. Ініціатором відродження «Просвіт» була українська інтелігенція, яка формувала національну самосвідомість, зокрема Д. Багалій, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Олесь та ін. У губернських і повітових центрах України «Просвіти» відкривали курси з підготовки вчителів. До цієї справи долучали українські гімназії, кафедри педінститути й університети. «Просвіти» також створювали гуртки з ліквідації неписьменності серед дорослих, а для школярів

запроваджували програми рідною мовою. У 1918 р. на території України діяло понад 2000 «Просвіт», їх діяльність продовжувала активізуватися. У роботі «Просвіти» в Катеринославі брав активну участь Д. І. Яворницький, у Харкові — Д. І. Багалій [10, с. 11], у Чернігові — популярний громадський і політичний діяч І. А. Шраг [11, с. 124]. Улітку 1918 р. гетьман пропонував йому очолити Кабінет Міністрів. Проте І. А. Шраг відмовився, послаючись на нездужання [12, с. 141]. Видатний учений-філолог, етнограф, проф. Харківського університету М. Ф. Сумцов (росіянин за походженням) також брав участь у роботі місцевої «Просвіти». Загалом він був видатним діячем руху за українське національне відродження, зокрема Слобідської України, наполегливим пропагандистом української мови та літератури, народної творчості. Ще в жовтні 1906 р. М. Ф. Сумцов першим серед харківської професури почав читати лекції українською мовою і став першим в Україні, хто наважився на таке. У липні 1917 р. за дорученням Ради Харківського університету спеціальна комісія, до складу якої входив і М. Сумцов, склала записку з українського питання. 12 жовтня її прийняли і надіслали Тимчасовому уряду. У ній Рада Харківського університету висловила за надання права вільного використання української мови в усіх місцевих закладах, а отже, за вільний розвиток національної української культури. Саме глибокі знання української традиційної культури спонукали М. Сумцова дійти висновку, що «життя в Україні повинно йти іншим шляхом: перш за все необхідно звернутися до відродження і поширення національного українського почуття і свідомості» [13]. Минуло понад сто років, але ці слова видатного вченого, на жаль, понині залишаються актуальними.

У 1918 р. М. Сумцов опублікував працю «Начерк історії української літературної мови» [14, Т.8, с. 3102], яка стала програмою діяльності мовознавців-україністів.

У роки гетьманату, завдяки патріотичній діяльності української інтелігенції, були зроблені і перші кроки в розвитку монументального мистецтва і використання його як знаряддя піднесення національної свідомості народу. На національне свято перетворилося відкриття в місті Ромни на Сумщині 24 жовтня 1918 р. першого в Україні пам'ятника Т. Г. Шевченкові, спорудженого молодим скульптором І. Кавалерідзе [15, с. 129].

Обережно здійснювався курс на дерусифікацію шкільної освіти. У нижчих початкових школах з 1 вересня 1918 р. розпочалися заняття українською мовою (у 1-4 класах). У вищих початкових школах вони проводилися українською мовою, якщо в класах більше половини дітей були українцями. У старших класах цих шкіл — в міру можливостей, а в інших школах — виключно українською мовою.

Українізація загальноосвітньої школи викликала опір у педагогів і батьківських комітетів [7, с. 87]. Вона весь час спричиняла негативне ставлення і монархічних партій. Щоб уникнути конфлікту, міністр народної освіти та мистецтва М. Василенко пішов шляхом, утвореним відповідним

міністерством Центральної Ради. Замість того, щоб українізувати російські гімназії, засновував поряд з ними українські. У російських гімназіях було введено як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України. Восени 1918 р. в Україні вже налічувалося понад півтори сотні українських гімназій, зокрема сільських. Для учнів цих гімназій — дітей незаможних батьків — упроваджено 350 іменних стипендій — імені Г. С. Скороходи, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка й інших письменників і діячів культури.

Отже, у 1918 р. українізація за доби гетьманату мала певні результати. Було українізовано 5,4 тис. початкових шкіл, у яких працювало 62 тис. учителів [21, Ф. 1064.- Оп. 2. — Спр. 9. — Арк. 6; спр. 20. — Арк. 37]. Якщо в 1917 р. вийшло друком 747 назв українських книг, то в 1918 р. — 1085, надруковано декілька мільйонів підручників українською мовою на державні кошти [16, с. 154].

У справах вищих шкіл і наукових інституцій при Міністерстві освіти та мистецтва працювала комісія під головуванням В. Вернадського. За поданням комісії 17 серпня 1918 р. Гетьман прийняв рішення про перетворення Київського народного університету в Київський державний університет [2, Т.2, с. 343–347, 370]. 8 жовтня відбулося урочисте його відкриття. Він діяв паралельно з російськомовним імені св. Володимира. Було зараховано 2 тис. студентів. Під університет виділили комплекс будинків артилерійського училища, а також земельну ділянку площею 26 га. 26 жовтня відкрився Український університет й у Кам'янці-Подільському [17, с. 88], куди записалося понад 1000 осіб. Тоді ж «Просвіта» та земство заснували в Полтаві історико-філологічний факультет університету. У Київському та Харківському російськомовних університетах відкрили українознавчі кафедри — української мови, літератури, історії та права. У приватному російськомовному університеті в Катеринославі (заснований улітку 1918 р.) також відкрили дві кафедри з українською мовою викладання. На одну з них (кафедра українознавства) запросили проф. Д. І. Яворницького. В Одеському університеті, Ніжинському історико-філологічному інституті також відкрили кафедри українознавства.

Згодом вийшов закон про право написання та захисту дисертацій, наукових праць українською мовою.

Ще у квітні 1917 р. з ініціативи Українського Наукового Товариства в Києві почалася підготовка до заснування Академії наук. За доби Гетьманату, ставши міністром, М. Василенко негайно взяв цю справу у свої руки і заявив, що створення в Україні Академії наук є національною потребою. Передумови її утворення існували в Україні.

Наприкінці ХІХ ст. українським науковим осередком стало Львівське Товариство ім. Т. Шевченка, яке згодом перейменували в Наукове Товариство (НТШ). Засноване в 1908 р. в Києві Українське Наукове Товариство не встигло повністю розгорнути свою роботу, оскільки Перша світова війна знищила українські установи [17, с. 89]. За Центральної Ради порушувалося питання про створення Академії наук у формі реорганізації Наукового

Товариства. Але реальних кроків щодо створення Академії наук не було зроблено.

З початку червня 1918 р. при Міністерстві освіти та мистецтва сформовано спеціальну комісію під головуванням В. Вернадського з видатних вітчизняних учених, яка розробила структуру Академії та її статут. Концепція Академії наук передбачала, перш за все, вивчення національної культури. Крім того, в УАН повинні бути гідно представлені фундаментальні і прикладні науки як основа для розвитку продуктивних сил України, а також соціально-економічні дисципліни для вдосконалення політико-правової основи держави та раціонального ведення народного господарства. Згідно із законом про академію, вона визнавалася як «найвища державна наукова установа в Україні» та була самоврядною, тобто мала повну автономію щодо вирішення питань внутрішнього життя. Ці законопроекти були затверджені П. Скоропадським [18, с. 1–2].

24 листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття Української академії наук (УАН) [14, Т.9, с. 3335]. За наказом Гетьмана були призначені перші 11 академіків: по історико-філологічному відділу — Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький; по фізико-математичному — В. Вернадський, М. Кашенко, С. Тимошенко; по відділу соціально-економічних наук — М. Туган-Барановський, С. Левицький, В. Косинський, Ф. Тарановський. На посаду президента Академії наук Гетьман запрошував М. Грушевського, але він відмовився. Першим президентом УАН став В. Вернадський — видатний природознавець, мінералог, геохімік, незмінним секретарем — А. Кримський.

Створення найвищої наукової установи Української Академії Наук було найбільшим досягненням у галузі культури. Протягом багатьох років УАН залишалася науковим центром, який зосереджував навколо себе найкращі наукові сили України. Однак було б відступом від історичної правди вважати ці заходи в розвитку національної культури заслугою лише П. Скоропадського. Ініціатором створення УАН став міністр освіти та мистецтва М. Василенко.

Гетьман не шкодував коштів на організацію великих культурних установ. У серпні 1918 р. започатковано Національну бібліотеку України [2, Т.2, с. 365], у якій зберігалися всі пам'ятки духовного життя українського народу, як рукописні, так і друковані. Фонд бібліотеки збільшувався. Наприкінці гетьманської доби в бібліотеці було вже понад 1 млн книг, серед яких багато рідкісних, стародруків тощо. За кількістю та якістю книг Національна бібліотека України могла конкурувати з найкращими бібліотеками Європи [19, 1918, 8 серпн.]. Також засновано Державний Український архів, у якому зосереджувалися документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограда. Крім того, були засновані: Національна Галерея мистецтв, Український історичний музей, Український Національний театр під керівництвом М. Садовського, «Молодий театр» на чолі з Л. Курбасом,

Український театр драми та опери, Українська державна капела під проводом О. Кошиця й Державний симфонічний оркестр під керівництвом О. Горілого, Академія мистецтв, Кобзарська школа, Інститут східних мов [21, ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 18]. За гетьманську добу розгорнулося видавництво підручників, на що уряд асигнував велику суму грошей. Узагалі 1918 р. тривалий час був незрівняним, недосяжним за кількістю друкованих українських видань і накладів [2, Т.2, с. 370].

В Україні складним було і становище церкви. Незважаючи на дещо байдуже ставлення до неї Центральної Ради, в Українській Православній церкві відбувалися глибокі зрушення. Серед духовенства і парафіян намітилися дві течії: частина населення, духовенства бажала зберегти все по-старому — підлеглість Української церкви Московській, слов'янську мову в Богослужінні; друга частина прагнула одержавлення церкви, автономії, навіть підсилювалися голоси за автокефалію Української церкви.

За гетьманату зберігався й офіційно утверджувався національний характер нової влади. Це диктувало повернення до звичайної моделі між державою та церквою, однак ставило вимогу проголосити національний характер і самої церкви.

Лявою Скоропадський був людиною віруючою й це безпосередньо віддзеркалилося в його принциповій позиції щодо ролі релігії та церкви в Українській Державі. Уже 29 квітня 1918 р. Гетьман підписав «Закон про тимчасовий державний устрій України» [7, с. 195], де був окремий пункт «Про віру». У ньому йшлося: «Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна. Усі не належні до православної віри громадяни Української Держави, а також усі мешканці на території України користуються кожний на своїм місці свобідним відновленням їх віри і богослужіння за її обрядом» [20, с. 4].

П. Скоропадський обстоював ідею незалежної церкви в Україні. Ще 7–20 січня 1918 р. в Києві відбувався Церковний Собор, але наступ військ більшовицької Росії перервав його роботу. Було ухвалено поновити засідання Собору 10 травня 1918 р. Під час захоплення Києва більшовиками вбито митрополита Володимира й Українська церква залишалася без очільника.

При гетьманському уряді було засновано Міністерство віросповідань, першим міністром якого призначено проф. В. Зінківського, прихильника автокефалії Української православної церкви. З 20 червня до 10 липня в Києві проходила робота Церковного Собору Української православної церкви. В. Зінківський оголосив Собору непохитну волю Гетьмана — «установити автокефалію Української православної церкви». Церковний Собор прийняв рішення утворити Українську автокефальну церкву на чолі з митрополитом Васиелем Липківським [2, Т.2, с. 332–334; 8, с. 98].

Таким чином, важливим зрушенням у духовній сфері стало утворення влітку 1918 р. Української автокефальної православної церкви. Міністерство

віросповідань гетьманського уряду досягло гармонійного співіснування різних релігійних громад в Україні.

Отже, здобутки Української Держави Гетьмана П. Скоропадського в галузі національно-культурного будівництва були досить важливими. Розвивалася нова національна школа, розширювалася мережа навчальних закладів — українські університети, початкові й середні школи, здійснювалася українізація системи освіти та державних установ, збільшився друк книжок на кошти держави, засновувалися бібліотеки, театри, музеї, архіви тощо. Проте ця робота здійснювалася в складних умовах світової війни й революції в Україні, тому не всі заходи гетьманського уряду в культурній сфері реалізовувалися в життя.

Наше нинішнє суспільство все частіше згадує про «сильну руку», яка б приборкала безлад. Як свого часу не лаяли П. Скоропадського: і «німецькою маріонеткою», і «узурпатором». У 1918 р. Україна справді потребувала сильного керівника, але прийшов він запізно і не на тривалий час. Головне, що вдалося йому зробити — зберегти Українську державність й навести в ній лад. Але його можливості обмежувалися реаліями, які залишила українська демократія.

Гетьман у своїй діяльності співпрацював з досвідченими спеціалістами, які сумлінно виконували свої обов'язки. Але він постійно відчував жорсткий кадровий голод. Гетьман не зумів знайти собі надійного соціального підґрунтя. Тодішнє суспільство ще не було готове до «правової» версії українства, тобто права ідея в Україні не набула значного поширення. Та й саме суспільство лише ставало українським. Після гіркого досвіду всіх українських влад гетьманський рух стане впливовим серед свідомих українців. У 1918 р. вони його не зрозуміли й не оцінили.

Яким би не був політичний режим, головне, аби він був ефективним, а ті високі гасла, які кидаються в маси, не перетворилися в профанацію ідеї. У такому разі влада не втратить авторитету, а при згоді суспільства диктатура стане необхідною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Христюк П. *Замітки і матеріали з історії Української революції* / П. Христюк. — Відень, 1921. — Т. 3; Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле* / Д. Дорошенко. — Прага, 1924; *Революція на Україні. По мемуарам белых.* — М.-Л., 1930; *Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 . зб. док. і матеріалів.* — К., 1972; *Скоропадський П. Спогади* / П. Скоропадський. — К., 1992 та ін.
2. *Дорошенко Д. І. Історія України* / Д. І. Дорошенко. — Ужгород, 1932. — Т. 1, 2.
3. *Робітнича газета.* — 1918.
4. *Винниченко В. Відродження нації* / В. Винниченко. — К., Відень, 1920. — Ч. 3.

5. Скоропадська О. *І мали державу і світ визначав* / О. Скоропадська // *Україна*. — 1992. — № 2.
6. Христюк П. *Замітки і матеріали з історії української революції* / П. Христюк. — Відень, 1921. — Т. 3.
7. Скоропадський П. *Спогади* / П. Скоропадський. — К., 1992.
8. *Революція на Україні по мемуарам белых*. — М.-Л., 1930.
9. Кульчицький С. В. *Українська держава часів гетьманщини* / С. В. Кульчицький // *Україн. історич. журнал*. — 1992. — № 7–8.
10. Полякова Ю. *Харьківський летописец (Д. И. Багалей)* / Ю. Полякова // *Харьков: Что? Где? Когда?* — 2004. — №7 (шоль).
11. Єфремов С. І. А. *Шраг (некролог)* / С. Єфремов // *Наше минуле*. — 1919. — №1–2.
12. *Хліборобська Україна: збірник*. — Відень, 1920–1921.
13. Мандебура О. *Микола Сумцов: життя в Україні повинно іти іншим шляхом* / О. Мандебура // *День*. — 2003. — 18 квіт.
14. *Енциклопедія українознавства*. — Львів, 2000. — Т. 8, 9.
15. *Ромни*. — Х., 1968.
16. Верстюк В. Ф. *Діячі Української Центральної Ради* / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. — К., 1998.
17. *Полянська-Василенко Н. Історія України* / Н. Полянська-Василенко. — К., 1991.
18. *Збірник праць Комісії про вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. — К., 1919.
19. *Державний вісник*. — 1918.
20. Ульяновський В. *Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба гетьманату Павла Скоропадського)* / В. Ульяновський. — К., 1991.
21. *ЦДАВО України*.

Надійшла до редколегії 02.12.2009 р.

УДК 070(477):008

В. М. ШЕЙКО

ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються різноманітні літературні періодичні видання України, що виходили друком у роки незалежності. Аналізується культурологічна складова цих видань. Наводиться компаративістська характеристика літературної періодики, визначається культурологічний, духовний потенціал та його вплив на соціум, на процеси відбудови незалежної України.

Ключові слова: літературні періодичні видання, культурологічний аспект, українські інтелектуальні видання, україністика, незалежність.

Рассматриваются различные литературные периодические издания Украины, которые опубликованы в годы независимости. Анализируется культурологическая составляющая этих изданий. Дается компаративистская характеристика литературной периодики, определяется культурологический, духовный потенциал и его влияние на социум, на процессы восстановления независимой Украины.

Ключевые слова: *литературные периодические издания, культурологический аспект, украинские интеллектуальные издания, украинистика, независимость.*

Various literary periodical editions published in Ukraine in the years of independence are examined. The culturological component of these editions is analyzed. The comparativistic description of literary periodicals is represented, the culturological and spiritual potential is determined as well as its influence on socium and on the processes of recovery of independent Ukraine.

Key words: *literary periodical editions, culturological aspect, Ukrainian intellectual editions, Ukrainian studies, independence.*

Нині написано чимало різнопланових, зокрема й наукових праць, у яких висвітлюються проблеми вітчизняної історії та теорії літературних періодичних видань — переважно журналів і газет. Зазначені видання кількісно і змістовно значно зменшилися, знизився рівень професіоналізму в роки незалежності України. Більше того, практично відсутні наукові, науково-популярні й есеїстичні розробки, в яких би аналізувалися літературні періодичні видання України та питання культурологічної цінності цих видань, їх зв'язок і вплив на формування свідомості людини та вітчизняної культури в роки незалежності.

Мета — проаналізувати літературні періодичні видання України останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. Передбачається розглянути газети та журнали, часописи тощо, в яких ідеться про культуру в цілому або її складові — науку, журналістику, філологічний дискурс, види і жанри мистецтва тощо. Але головне — усі ці видання літературно-культурного типу виходили друком з певною періодичністю, тобто склали саме періодику. При цьому слід обумовити і розуміння автором категорії «українського». Передбачається охопити періодичні літературні видання, які друкувалися на території України не лише українською, а й іншими мовами, а також видання інших країн, що торкалися української тематики.

Серед указаних видань України за кількістю найменувань, тиражу, безперечно переважає преса російською мовою. Однак, є ще видання іншими мовами: польською, кримсько-татарською, єврейською, румунською, німецькою, угорською та ін. Окрім того, є англомовні газети і журнали, адресовані перш за все іноземцям. Указані видання виходять друком і в діаспорі, переважно в західній та східній, тобто пострадянський період — як

українською мовою, так і мовами країн проживання українців. До аналізу залучаються й зарубіжні україністичні наукові видання, переважно англословні або двомовні.

Розглянемо зарубіжну україністику. На нашу думку, найважливіші видання засновані в другій половині 1970-х рр. «Harvard Ukrainian Studies» або HUS [29] і «Journal of Ukrainian Studies», або JUS [30], які представляють академічну науку. Вони репрезентують ідеї закладів, які їх видають (HUS — з Українським науковим інститутом Гарвардського університету і JUS — з Канадським інститутом україністики Альбертського університету в Едмонтоні). Зазначені вчені записки адресовані науковому загалу, переважно — західному. Однак в Україну подібні видання потрапляють у незначній кількості. Вони циркулюють у вузькому колі фахівців і безпосереднього впливу на українське суспільство не мають [1]. Не мають відчутного впливу в Україні й «общинна» та партійна преса діаспори. Вона, в цілому, дуже архаїчна й ідеологізована.

Однак деякі літературні діаспорні видання 1980-х — першої половини 1990-х рр. затребувані українською «культурною спількою». До таких, наприклад, належать «Термінус», який у 1986-1989 рр. видавав у Торонто письменник і режисер Марко Роберт Стех з молодими колегами, та варшавські «Зустрічі», які редагували Мирослав Чех, Оля Гнатюк, Богдан Гук, Ліда Стефановська й інші. Вони згодом склали квіт польської україністики. Особливий восьмий випуск «Зустрічей» (2004 рік) понині залишається квінтесенцією критичного осмислення українського андеграунду [1].

Слід, на нашу думку, пригадати і періодику більшості національних меншин України. Вона, незалежно від мови, адресована перш за все членам тієї чи іншої общини. Дещо осторонь стоїть бюлетень «Кримські студії» [12], який виходить друком українською і англійською мовами. До цієї ж групи належать і видання центру документації й інформації кримських татар, — альманах Інституту іудаїки «Єгупець» [7], який розміщує літературні й публіцистичні тексти українською і російською мовами та двомовний бюлетень «Голокост і сучасність» [3].

Значна частина періодики, особливо преси, виходила російською мовою. Ці видання мали вплив не тільки на російськомовного або двомовного читача, але й на аудиторію, орієнтовану перш за все на україномовну періодику. До її складу входять великотиражні щоденні та щотижневі загальнонаціональні і місцеві газети. Літературна періодика, яка торкалась питань культури, літературних видань і видань про культуру та виходила російською мовою, нечисельна і за змістом переважно маргінальна. У зв'язку з цим нас зацікавив щотижневик «Столичні новини» [23]. Він виник як місцева версія «Московських новин». Однак за змістом указаний щотижневик набув дещо сумнівної слави. Різноманітна публіцистика є малоцікавою. Вона поєднує, з одного боку, помірно проросійські орієнтири із безперечним визнанням незалежності України, з іншого — радянську ностальгію з певним визнанням реального уявлення як про країну і світ.

І, нарешті, головне — «Столичні новини». Вони являють для нас інтерес перш за все завдяки роботі свого відділу культури. У його виданнях літературі й мистецтву (особливо театру і кіно) приділялася значна увага. Ці видання вирізнялися певною глибиною й точністю аналізу, широтою й повнотою інформації. Крім того, «Столичні новини» із самого початку охоче публікували есеїстику — як в «історико-культурологічному» аспекті (авторська колонка літературознавця Вадима Скуратівського), так і власне літературном, залучаючи провідних українських письменників і публіцистів (Юрія Андруховича, Миколу Рябчука, Оксану Забужко, Сергія Жадана та ін.). Однак своєрідне політичне спрямування газети привело до того, що значна кількість її авторів, налаштованих вельми опозиційно, перестали з нею співпрацювати.

Необхідно пригадати ще одне досить відоме російськомовне видання — збережений з радянських часів журнал «Райдуга». Він тільки нещодавно відкрив відділ аналітики, пов'язаний з культурою, а раніше не вважався «інтелектуальним виданням» і публікував майже виключно поезію, белетристику та мемуари [862].

Своєрідну сторінку україномовної журналістики, яка вирізнялась рівнем інтелектуалізму, започаткував журнал «Сучасність» («Современность») [24], редакція якого переїхала в Україну в 1992 р. Журнал був головним літературно-публіцистичним виданням діаспори, його започаткувало в 1961 р. помірне крило Організації українських націоналістів, яке стало самостійним. Тривалий час його редактором був один із найпомітніших діячів української еміграції — лінгвіст, літературознавець і критик, професор Колумбійського університету Юрій Шерех (Шевельов). Слід зауважити, що журнал позитивно вплинув на декілька поколінь українських інтелектуалів, вимушених долати негативну спадщину запізненого неонародництва й націоналізму. З початком роботи в Україні співредактором «Сучасності» від «Краю» став відомий культуролог, дисидент, літературознавець Іван Дзюба. Водночас відділ літератури очолив критик і публіцист Микола Рябчук. Він зафундував у журналі традиції ще пізньорадянського літературного самовидання. Перший номер «крайової» «Сучасності» вийшов зі скандальним для того часу романом Юрія Андруховича «Рекреації». Амбівалентність, певна двоякість журналу, з одного боку, як схильність до національно-державницького, неонародницького дискурсу, іншого — доповнювались плюралістичною готовністю друкувати постмодерністські тексти. Ця двоякість зберігалася в «Сучасності» всі десять років. Щоправда, з середини 1990-х рр., після залишення редакції М. Рябчуком, традиціоналістичні тенденції в роботі журналу поступово почали домінувати. І не дивно, адже це відповідало і загальному напрямку еволюції українського соціуму. Поступово після того, як Іван Дзюба став головою редакційної ради, а головним редактором — Ігор Римарчук, журнал посилює національно-демократичну, державницьку позицію. Водночас

журнал зберіг помірковану опозиційну риторичку. Однак за змістом він почав усе більше дрейфувати від «ліберального консерватизму» до «розсудливого централізму». Подібним шляхом рухалися й задувані «Столичні новини», з тією різницею, що «Сучасності» дещо не вистачало «українськості», просякнутої любов'ю до рідної мови та культури.

Підтвердженням становлення новітнього українського журналізму можна вважати початок роботи у Львові в 1989 р. газети «Поступ» («Прогресс») [19]. Вона вирізнялась порівняно новим, так би мовити, «студентським» публіцистичним стилем, який поєднував молодіжну іронічність з мотивами ліберального ревізйонізму. Вказану спрямованість, як це не дивно, сприймали як традиціоналістично налаштована громадськість Галичини, так і по-радянському вишколена аудиторія Східної України. Показово, що саме школа «Поступу» й «post-Поступу» сприяли становленню творчої діяльності значної кількості львівських та київських журналістів покоління «сорокарічних».

Газета «Поступ» для цього дослідження викликає інтерес не тільки «форматною» політичною публіцистикою національно-демократичного спрямування та мотивами галицького автономізму, а перш за все — роботою його художньо-рецензійного відділу. Найпомітнішими для громадськості була культурологічна тематика та есеїстичні рубрики, у двох з яких авторами є відомі в Україні письменники — Тарас Прохасько і Юрій Винничук. Завдяки їх матеріалам у номері газета зі звичайного провінційного щотижневика перетворилася в опозиційно орієнтоване видання, яке з нетерпінням очікували читачі як на Заході, так і на Сході України.

Певну конкуренцію газеті «Поступ» склала «Львівська газета» [14]. Вона була створена групою «поступівських» журналістів, які розійшлися з колегами через політичні розбіжності. Щоправда, ідеологічно і стилістично ці два видання мало чим відрізняються. Наприклад, «Львівська газета» — більше «західницька» і «технологічно-постмодерна», на відміну від, радше, «модерного» «Поступу». До того ж автори її значно меншою мірою схильні міфологізувати Центральну Європу й обговорювати перспективи процвітаючої демократичної Галичини. Програвши за кількістю відомих професіоналів, «Львівська газета», з іншого боку, виграла суперництвом у роботі аналітико-есеїстичного відділу. Останній започаткував рубрику — «Коментарі» — фактично газету в газеті, яку редагував відомий філософ і політолог Андрій Павлишин. До цієї рубрики охоче віддавали свої статті відомі (хоча часто ідейні суперники) українські письменники. За рівнем естетичної та ідейної толерантності газета була безпрецедентною для українських видань. Особливістю газети була її відверта та відкрита для всіх бажаючих дискусійність, яка часто починалась на сайтах і переходила до друкованої версії. Останній фактор для літературного культурологічного поля України був рідкісним явищем. До того ж «Львівська газета», як і «Поступ», активізувала роботу відділу культури.

На нашу думку, доцільно завершити аналіз газетної складової українського інтелектуального медіа-простору розглядом двох київських видань — щоденної газети «День» (головний редактор Лариса Івшина) [6] і щотижневика «Дзеркало тижня» (головний редактор Володимир Мостовий) [5]. Нагадаємо, що газета «День» створена в переддефолтному і передвиборному 1997 р. як іміджеве й динамічне видання ліберального спрямування, як політичний, підприємницький та інтелектуальний рупор нових українських еліт. Її фундатор, один із «найкреативніших» українських журналістів Володимир Рубан, брав за основу центральноєвропейські зразки, зокрема вельми популярну серед української інтелігенції «Газету виборчу» Адама Міхніка. З часом відбулася докорінна зміна політичних пріоритетів і певне падіння журналістського рівня. Все ж таки «День» і надалі зберігав репутацію найінтелектуальнішої української газети. На сьогодні, щоправда, вказаний початковий імпульс уже майже вичерпав себе. Однак газета «День», як і раніше, «відповідає» за україномовні «молоді еліти». На її шпальтах публікуються статті й інтерв'ю провідних учених, публічних інтелектуалів та письменників, хоча ці публікації виходили за умови найменших проявів опозиційності. До того ж «День» є загальногромадянським дискусійним органом, організовуючи соціально значимі форуми, які викликають гостру інтелектуальну полеміку. Такими, наприклад, були теми: українсько-польське протистояння на Волині в 1943 р., голод 1933 р., Переяславська рада, міжнаціональні відносини в Україні тощо. Показово, що в газеті надзвичайно плідно функціонував відділ культури і досить часто публікували змістовні книжкові рецензії, хоча саму літературну критику й недооцінював «День».

Проаналізуємо видання, яке набуло нині всеукраїнського масштабу — газета «Дзеркало тижня». Це своєрідна київська версія нью-йоркського «Нового русского слова». Деякий час вона публікувалася виключно російською мовою та залишалась політично нейтральною й інтелектуально непомітною. Однак за останні роки, коли україномовна версія суттєво переважає російськомовну, газета почала відверто та послідовно підтримувати демократичну опозицію. Політичні оглядачі «Дзеркала тижня» — Юлія Мостова, Сергій Рахманін, Ольга Дмитрічева та ін. — визнаються найвпливовішими українськими журналістами. На сьогодні газета регулярно друкує соціологічні й економічні огляди, а також практикує культурологічну публіцистику. Щоправда, «Дзеркалу тижня» часто закидають брак матеріалів, яких гостро потребує вітчизняне «інтелектуальне товариство». Однак найбільше нарікань газета отримує на тематику соціальної й культурної журналістики. Приємним винятком є авторська колонка Віталія Портнікова. Під тиском критики та за вимогами часу цей прикрий недолік почасти компенсується однополосним літературно-критичним додатком — «Книжна лавка». Він виходить раз на два тижні, редагує його поет і перекладач Андрій Бондар. Саме тут веде авторську рубрику «Геопоетика»

Юрій Андрухович, друкують свої есе Сергій Жадан, Юрій Винничук, Тарас Прохасько, Олександр Бойченко та ін. Йдеться, перш за все, про інтелектуальні видання, адресовані безпосередньо «культурному товариству», — у журналах «Критика», «І», «Потяг 76» та ін.

За жанрами логічно перейти до розгляду щотижневих чи двотижневих журналів. Однак подібних видань в Україні, які б заслуговували огляду в цій публікації, майже немає. Можна говорити про поодинокі випадки. Так, заслугоує на увагу спроба створити дещо подібне до російських «Итогов». Її здійснив один із «культурних героїв» сучасної української журналістики — Олександр Кривенко (1963–2003), який заснував у 1999 р. журнал «Політика і культура» («ПіК», нині головний редактор Ігор Юрченко) [17]. Однак уже через півроку журнал почала контролювати влада і редактор був позбавлений самостійності в роботі. Після того, як О. Кривенко пішов із «ПіК», видання незабаром остаточно маргіналізувалося. Нині журнал, на думку фахівців, дотримується центристсько-пропрезидентських позицій, він друкує невисокого рівня політичну публіцистику, соціальні і культурні репортажі, світську хроніку, анонси книг, художніх акцій та ін.

На відміну від указанного видання, журнал «Кореспондент» (головний редактор Олег Лисенко) [11] є репрезентативним та респектабельним. Однак він належить до законослухняних видань щотижневого типу. *Korrespondent.net*, англomовна газета для експатів «Kyiv Post», інформаційно-розважальний «глянце́вий» журнал «Афіша» і портал Bigmir.ua, який складає незалежну медіа-групу «КП Друк», ділова «Kyiv Post» [31] та ін., дозволяють собі друкувати не тільки глибоку і детальну аналітику, але іноді й надто різкі оцінки дій влади.

Цікаво пригадати й спеціалізований двотижневий огляд «Книжник Ревю» (головний редактор Костянтин Родик) [10]. «Книжник» — це спеціалізована газета (у форматі журналу), в якій аналізуються книжковий ринок, літературний процес і, перш за все, тенденції в масовій літературі, відстежується та рецензується поточна видавнича продукція. Однак «Книжник» для цього дослідження цікавий тим, що концептуальне кредо газети становить тематика про основну роль маскульту в сучасній українській культурі. Зауважимо, що своєрідним напрямом діяльності «Книжника» стало проведення щорічного конкурсу-рейтингу «Книжка року».

Таким чином, аналіз указаних літературних періодичних видань останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. засвідчує, що в передбаченому нами гіпотетичному інтелектуальному медіапросторі культурологічні аспекти недооцінені, зокрема надзвичайно слабо працювали мистецтвознавча та художня преса, присвячена театру, живопису, музиці та ін. Якщо не зважати на вузькогрупові видання та такі пострадянські видання як «Український театр», «Образотворче мистецтво», що декоровані національним забарвленням, залишаться лише дуже ділові й респектабельні, але абсолютно чужі інтелектуальному дискурсу «Пам'ятки України», а також дуже динамічний

кінематографічний щоквартальник «Кіно-Коло» (головний редактор Володимир Войтенко) [9]. Останній не обмежувався суто професійною тематикою, а, точніше, виводив зміст видання у ширший контекст гуманітарного дискурсу.

Розглянемо літературну періодику. Її умовно можна поділити на дві групи. Перша група — «старі» видання, які збереглися ще з радянських часів. До них належать журнали Союзу письменників. Друга група представлена «новими» виданнями, які виникли після проголошення незалежності України. Вони пов'язані як з альтернативною письменницькою організацією — Асоціацією українських письменників, так і з різними локальними літературними угрупованнями. До цієї групи належать почасти видання, пов'язані з приватною ініціативою того чи іншого письменника або критика.

До речі, вказані дві групи видань не ворогують, не дискутують між собою. До таких видань належать «старі» — «Київ», «Дніпро», «Вітчизна», «Дзвін». Вони за своїм громадським статусом зовсім незіставні з російськими «товстунами», малопомітні як в інформаційному просторі, так і на ринку. Їх виписували і читали переважно члени Союзу письменників. Нагадаємо, що ця організація досить архаїчна та в очах молодшої частини культурного співтовариства малоповажна.

Деяко остеронь від указаних видань перебувають «Літературна Україна» — щотижневик Союзу письменників, або видання, змістовно наближені до вказаної організації як, наприклад, «Голос Просвіти» чи журнал академічного Інституту літератури «Слово і час». Останній, до речі, у своїй праці апелював як до радянських, так і до національно-державних стереотипів. І, зрозуміло, такий журнал не мав впливу на суспільство та його культуру.

Вирізняється за змістом та стилем роботи невеликий за обсягом харківський двомісячник «Березіль» (головний редактор Володимир Науменко), у роботі якого переважають толерантність поряд з еkleктичною ідеєю «здорового глузду». На його сторінках друкуються як члени Союзу письменників, так і їх молодші послідовники, «постмодерністи», котрі складають істеблїшмент «нового» культурного співтовариства, — Микола Рябчук, Сергій Жадан, Оксана Забужко й інші.

Окремо від ідеологічних і естетичних колізій стоїть своєрідний журнал іноземної літератури «Всесвіт» (головний редактор Олег Микитенко). Саме він у радянські часи був одним із найпопулярніших видань серед української інтелігенції [2].

Проаналізуємо «нові» видання, які вирізняються більшою різноманітністю стилістики, інституціональності, ефемерності, порівняно зі «старими». Стосовно нашої тематики заслуговують на увагу декілька більш-менш відомих видань. Серед них у першу чергу необхідно пригадати львівський «Четвер» [28] — досить послідовний у своїй відданості постмодерністському еkleктизму. Його редагував один із відомих письменників 1980-х рр. — Юрій Іздрик. Журналау притаманні нерегулярність у термінах

видання та радикальність естетичної альтернативи. До цієї групи належать: донецький альманах «Кальміус» (головний редактор Олег Соловей), зі спробою поєднати традиції харківського авангарду 1920-х рр. з націоналістичною і антиглобалістською риторикою; криворізький щомісячник «Кур'єр Кривбасу» (головний редактор Григорій Гусейнов), з намаганням зберегти патріархальні мотиви в українському літературному процесі; нарешті, київська «Молода Україна» (редактор Олесь Доній) [16], зі стилістичним плюралізмом та агресивно-антиліберальною, антизахідною й антимодерністською риторикою.

Серед нових видань вирізняється своєю оригінальністю «центральноєвропейський літературний журнал» — «Потяг 76» (співредактори Юрій Андрухович і Олександр Бойченко) [20]. Він виник в офф-лайн і швидко перейшов у Мережу. Журнал став одним із визнаних українських літературних інтернет-проектів. Його можна з упевненістю вважати інтелектуальним виданням з характерним центральноєвропейським топосом пошуку ідентичності та перевагою літературного матеріалу. Щоправда, є побоювання, що перевага іноземних авторів може призвести до втрати україномовного спрямування газети.

Зауважимо, що, окрім «Потягу», до інтелектуальної періодики в Україні можна віднести лише декілька видань — це щоквартальник «І» та щомісячний огляд (формально газета) «Критика» із щомісячним додатком «Коментар». Це досить різні видання, але за ідеологією, редакційною політикою, соціально-інституціональним статусом подібність так помітна, що існуючі відмінності здаються або несуттєвими, або специфічними.

«І» виник у 1989 р. як літературно-філософське самовидання [8]. Основою першого номера стали переклади його редактора Тараса Возняка — поета, філософа та пізніше політолога. Це були переклади творів Хайдеггера, Ясперса, фрагменти щоденників Вітольда Гомбровича, вірші діаспорної поетеси Емми Андрієвської та українська новела Ігора Клеха. Після декількох років змістовної еволюції протягом 1990-х р. журнал став спеціалізуватися на перекладній та оригінальній есеїстиці, а також на друкуванні наукових, літературних текстів, культурологічних і документальних матеріалів. Фундатори журналу особисто визнають, що створювали його як «незалежний культурологічний» журнал, який мав на меті висвітлення «міжетнічних відносин, проблем цивілізаційних розривів, формування європейської ідентичності і сучасний поліетнічний дискурс» [2]. До речі, декілька останніх видань друкували матеріали, присвячені проблемам молодіжних субкультур, насилля, влади і терору, українському «топосу поразки», польсько-українським відносинам, феномену Львова тощо. Характерно, що обсяг більше 300 сторінок та різнохарактерність матеріалів змушують видавців шукати кураторів, які часто почали втручатися до процесу видання, порушуючи таким чином можливості редактора та редакції. Від указанного, до речі, залежить рівень того чи іншого випуску, а

почасти і розставлення ідеологічних акцентів, хоча в цілому «І» сприймається як один із найпопулярніших захисників ліберальних цінностей в Україні. Слід зауважити, що захисту ліберальних традицій дещо заважає схильність зловживати цивілізаційним підходом. До того ж журнал успішно проводить міжнародні й міждисциплінарні семінари «Діалоги поверх рубежів». Вони пронизані проблематикою культурного і політичного спрямування [2].

Газета «Критика» почала виходити друком у 1997 р. [13]. Її засновниками стали професор Гарвардського університету літературознавець Григорій Грабович, який став редактором нового видання, і вже згадуваний вище київський критик і політолог Микола Рябчук, який очолив редакцію в Україні, а у 2001 р. його змінив критик і мистецтвознавець Андрій Мокроусов. У заснованому виданні зазначалося, що газета створена як орган, який має критичну і своєчасну дискусію стосовно інтелектуальних, культурних і суспільних питань України і світу. Передбачалося обмежитися форматом есеїстичної рецензії чи огляду, основою яких був би зміст тієї чи іншої книги. У цілому ж газета ставила за мету охопити весь потік «культурно-і соціотворчої продукції». Взірцем у своїй роботі газета обрала «New York Review of Books» і «Times Literary Supplement». При цьому планувалося, що у ставленні до українського суспільства, його культури «Критика» мусила орієнтуватись на паризьку «Kultur» Гедройца — відносно суспільства польського. Однак плани ці не були реалізовані, що можна пояснити традиційною нерозвиненістю в Україні самого інституту критики і рецензування. Головними темами газети стали наукові есе, присвячені історико-культурній тематиці та суто літературним аспектам. У розпал «Кучмагейту» і так званої «незавершеної революції» 2000-2001 р. шпальта газети друкували переважно політичну аналітику і публіцистику. Усе частіше виявляється критичне ставлення до правлячої влади й орієнтація на підтримку культурних традицій демократичної опозиції та ліберальних норм.

Таким чином, «Критика» пережила своєрідну «кризу ідентичності». Адже в публікаціях почали все більше переважати політологічні і соціоантропологічні дискурси, висвітлення публічних дискурсів і досліджень у галузі історії ідей, у той час як роль «культурологічної» складової та літературної критики зменшилась. Зазначимо, що «Критика», на відміну від «І», не практикує тематичні випуски (окрім двох номерів, присвячених тематичі та феномену львівської полі/мультикультурності). Кожен випуск зосереджував увагу на певних тематичних дискурсах, наприклад, на темі геноциду у зв'язку з українським голодомором; аналізу традиційних і нетрадиційних націоналізмів у їх ставленні до проблеми імперії й лібералізму чи дослідження змісту і рецепції польсько-українських відносин у контексті національно-міфологічного конструювання ворога тощо.

Газета «Критика» всупереч «І» виступила проти інтернет-форумів. На практиці ж газета сама спробувала виконувати функції форуму, адже на її сторінках часто розміщувалися дискусійні статті. Подібне було, наприклад,

у випадку методологічної та інтелектуальної дискусії навколо висунутої М. Рябчуком концепції «креольства» українських русофобів чи настільки ж серйозних полемік з приводу реформи української орфографії, перспектив феміністичної ідеології і гендерних досліджень в Україні та ін. Слід зауважити, що коло авторів, які співпрацювали з «Критикою», частково було тим же, що і в «І», але географічно і культурологічно ширшим: це політологи Микола Рябчук і Володимир Кулик, історики Наталя Яковенко, Ярослав Грицак, Олексій Толочко, філософи Мирослав Попович, Мирослав Мартинюк, Тарас Возняк, філолог Тамара Гундорова, соціолог Євген Головаха, літератори Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Тарас Прохасько та інші. До того ж «Критика» друкувала матеріали дослідників, які належали до декількох останніх поколінь української діаспори (Ігор Шевченко, Роман Шпорлюк, Марта Богачевська та ін.), а також — польських, американських, німецьких, французьких есеїстів, культурологів та вчених.

Додамо, що газета виконувала й роль видавництва. Адже «Критика», окрім двох газет, друкувала ще декілька наукових журналів, серед них можна назвати історичні «піврічники», «Український гуманітарний огляд» і «Україна модерна». Таким же чином були надруковані монографії українських дослідників (Григорія Грабовича, Миколи Рябчука, Наталі Яковенко, Тамари Гундорової), переклади праць американських та західноєвропейських учених (тих же Данієля Бовуа, Ларрі Вульфа, Едварда Кінана, Бенедикта Андерсона та ін.). Завдяки газеті опубліковано матеріали по історії української культури XIX–XX ст., численні видання мемуаристики і книги сучасних українських письменників.

Необхідно, хоча б коротко, оглянути і спеціальні культурфілософські та науково-гуманітарні журнали, які внаслідок певних обмежень свого змістовного формату неповною мірою вписуються в рамки «інтелектуальної періодики». Однак саме існування подібної періодики буде помилковим. Умовно подібні видання можна поділяти на «академічні», оскільки вони інституціонально і функціонально пов'язані зі структурою Академії наук, і «незалежні», бо вони зобов'язані своїм існуванням різним науковим товариствам або певному відомому у своїй галузі вченому чи культурологу.

Прикладом останнього може бути відомий історичний журнал українських істориків-ревізіоністів — «Український гуманітарний огляд» («УГО»), який фундавали в 1999 р. на семінарах професора Наталі Яковенко при Товаристві дослідників Центрально-Східної Європи. Він був незалежним журналом, хоча формально існував при Києво-Могилянській академії. До того ж журнал доводив свій антиакадемізм як у розумінні протистояння школам Академії наук, так і в розумінні змістовних дискусійних ідеологем, що встановилися в академічному середовищі. Так, вони жорстко й послідовно боролися проти поширеного плагіату серед науковців і, перш за все, — в академічних колах. Це, зазвичай, проводилось у форматі безжалісного наукового полемізму зі спробами інтелектуальної провокації. В останніх номерах «УГО» поступово стала переходити від суто

рецензійної практики до історіографічних видань, присвячених переважно початку Нового часу. Подібне мотивувалося тим, що «карта української гуманітаристики» докорінно змінилася з часу заснування журналу. Саме креативний діалогічний характер журналу, його роль як «інтелектуального форуму» багато в чому сприяли вказаним змінам. Водночас за методами, змістом і форматом роботи «УГО» відрізнявся від «Львівської газети», «Поступу» чи «І» з «Критикою».

Подібним чином розпочиналась і діяльність «України модерної» [26]. Її фундаторами стали професор Ярослав Грицак разом з групою львівських істориків. Вони започаткували газету в 1996 р. під дахом створеного ними ж Інституту історичних досліджень при Львівському університеті ім. Франка. Так, «Україна модерна» здійснювала різноманітну і плідну роботу: проводилась термінологічна дискусія про межі поняття «модерний» стосовно історії України, друкувались дослідження в галузі культури археології ментальностей, досвіду моделювання історичної пам'яті галичан ХІХ ст. або жителів тих чи інших регіонів України. Згодом особлива увага приділялась рецензуванню історичної літератури. При цьому з'ясувалось, що «Україна модерна» мала особливість порівняно з тими ж «І», «Критикою» чи «Львівською газетою» з «Поступом». Своєрідність полягала в тому, що проблеми ставились і вирішувались не як це робила наукова, а як інтелектуальна культурологічна періодика.

Подібне робили різні видання. Але успіх очікував тільки тих, хто схилявся до постмодерністської інтерпретації історії. Серед видань такого та інтелектуально-медійного спрямування стає альманах соціальної історії Нового часу «Соціум» [22]. Формально він функціонував під дахом академічного Інституту історії АН України (головний редактор академік В. Смолій, директор указанного Інституту).

В аналогічному ракурсі функціонують такі видання: щорічник середньовічної історії й археології «Ruthenica» (наукові редактори — Олексій Толочко і Володимир Ричка) [32]; історико-культурологічна збірка «Схід-Захід» (головний редактор — Володимир Кравченко) [25]; кварталник «Молода нація» (головний редактор — Владислав Верстюк) [15], іноді навіть дуже архаїчна «Київська старовина» під редакцією академіка Петра Толочка. А от суто академічний «Український історичний журнал» [27] — головний редактор академік В. Смолій — у загальний список огляду потрапляє радше завдяки авторам «Критики» чи «УГО», які критично ставляться до офіційного історіографічного дискурсу.

Зупинимось окремо і на культурологічних аспектах у філології. Оглянемо стисло «Слово і час» (редактор Лукаш Скупейко), орган академічного Інституту літератури [21]. Він залишається одним із головних академічних видань національного міфотворення. На жаль, змушені констатувати, що скільки-небудь серйозне незалежне філологічне видання загальногуманітарного інтелектуального спрямування так і не написано на сьогодні. Зважаючи на глибину методологічної кризи, яка охопила практично всі

науково-культурологічні галузі, подібне видання навряд чи скоро сформується. Щоправда, іноді філологічні сюжети сприяють виникненню такого не зовсім публічного формату як — інтелектуальний друк (перш за все «Критика» в публікаціях Григорія Грабовича і Тамари Гундорової). Можливо, що літературно-культурну спілку задовольняє такий обсяг філологізації, але таким чином вона виявляє нездатність долучитися до сучасного інтелектуального дискурсу потоку видань.

Літературно-культурологічні аспекти наявні і в соціологічній періодиці. Так, головний «цеховий» журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» видає українською і російською мовами академічний Інститут соціології (редактор — Євген Головаха). Видання відоме як затребуване, змістовне і якісне, на жаль, переважно професійним середовищем. До того ж, воно не стільки бере участь у формуванні суспільної думки, скільки її вивчає. Сам же головний редактор Є. Головаха і його колеги часто відіграють роль «суспільних експертів» — *public philosopher*, при цьому вони користуються не лише шпальтами вказаного видання, а й такими як: «День», «Дзеркало тижня», «Критика», телебачення та ін.

Подібне можна сказати і про українського партнера російського журналу «Полис», добротного політологічного щоквартальника «Політична думка» [18]. За змістом це затребуване політичним, культурологічним і експертним товариством видання, яке все ж таки не було всерйоз визнане в інтелектуальному медіапросторі. Не допомогло і те, що видання виходило трьома мовами, друкувало публіцистичні й історико-культурологічні матеріали, мало свій сайт. Зауважимо, що серед його редакторів були відомі фахівці — Володимир Полохало і Олександр Дергачов.

І, зрештою, зупинимось на аналізі культурологічних аспектів академічної філософії, професійна періодика якої і повинна, на наш погляд, складати інтелектуальну пресу *par excellence*. Насправді ж, це було не зовсім так, принаймні, в Україні. Тут природніше продовжувати огляд журналу академічного Інституту ім. Г. С. Сковороди — «Філософська думка». Він став популярним на початку 1990-х рр., особливо серед гуманітарної інтелігенції. Нині, щоправда, він утратив багато в чому популярність серед інтелектуального товариства. І це при тому, що журнал залучає до співробітництва відомих фахівців вітчизняної культурфілософії. До того ж журнал торкається різноманітних сюжетів: від огляду еволюції елітарної парадигми, аналізу проблеми ідентичності та життєвого світу в контексті сучасних цивілізаційних змін до друку перекладів із Дерріди й інших. Його редактором був відомий учасник практично всіх важливих інтелектуальних дискусій, український *public philosopher* — академік Мирослав Попович. Щоправда, він також бере участь як автор і редактор у роботі — «І», «Критики», «Дня» та телебачення.

Зауважимо, що культурфілософським періодичним виданням можна вважати і дещо провінційний «*Sententiae*». За титульними логотипами, що його видають Український філософський фонд і Товариство дослідників

філософії Нового часу та Вінницький технічний університет (головний редактор піврічника — Олег Хома). У подібному напрямі функціонує і столичний щорічник «Дух і літера» [4]. Він представляє і випускає однойменне видавництво в сумісництві з Центром європейських гуманітарних досліджень Києво-Могилянської академії за редакцією Костянтина Сігова і Леоніда Фінберга. Якщо порівнювати ці видання, то «Sententiae» методологічно і предметно суворіше і «закритіше» для інтелігентного читача видання. Воно здатне зацікавити культурне товариство своїми спробами ревізії філософської термінології, обговоренням дискусійних проблем філософії, аналізом політичної філософії модерну і, нарешті, професійними перекладами «раритетних» класиків, на зразок Ніколя Мальбранша, Франсуа Пулена де ла Бара чи навіть Джеймса Харрінгтона.

«Дух і літера», зі свого боку, кваліфікуючи себе «збіркою наукових статей з проблем соціальної філософії, філософії історії, філософії культури, історії філософії, онтології, гносеології, феноменології, філософської антропології, логіки, етики, естетики, філософії науки й освіти, релігієзнавства, теорії та історії культури», цілком «відкритий» для простого інтелігентного читача (www.duh-i-litera.kiev.ua). Власне суто філософських, культурологічних чи наукових статей тут відносно небагато. Серед них переважають спеціальні матеріали релігієзнавчого чи навіть теологічного змісту, логіки, етики чи практичної філософії, що є елементами стилю. Серед публікацій домінує есеїстика культурологічного, меншою мірою історико-літературного, мистецтвознавчого і політологічного дискурсу. Однак за змістом ця есеїстика відрізняється від тієї, що публікується на шпальтах «Критики» чи «І» і, перш за все, — активною наявністю філософсько-теологічної складової у більшості текстів. Додамо, що серед авторів «Духу і літери» — С. Аверинцев, Ж. Ніва і П. Рікер, а кожен випуск завершує фундаментальний рецензійний матеріал. Усе це свідчить, що видання є не стільки спеціально-філософським, скільки зразково-інтелектуальним журналом. Журнал затребуваний вітчизняним культурним товариством. У ньому, на противагу пафосу аналізу, ревізії та деконструкції, властивим «Критиці», «І» чи «УГО», переважають пафос синтезу, передача традицій та «збереження культурного надбання». Однак існуванню «Духу і літери» як інтелектуального видання не сприяє формат щорічника, який, до речі, майже унеможливив ведення журналу в режимі дискусії або діалогу. Мабуть, тому «Дух і літера» за своєю ініціативою поступово перейшов до друку матеріалів конференцій і різноманітних читань, записів засідань міждисциплінарного семінару ім. Лисяка-Рудницького.

Отже, власне культурологічний простір української так званої інтелектуальної періодики, якщо його висвітлювати в загальних рисах, не такий уже й широкий.

Таким чином, аналіз літературних періодичних видань України в роки незалежності засвідчує, що періодика найбільш суттєво змістовно, структурно і формально відображена газетами та журналами, які виходили

друком у цей час. При цьому в їх роботі домінував історико-культурологічний аспект, який особливо яскраво виявився в діяльності відділів культури цих видань. Показово, що культурологічний вимір у діяльності періодичних видань зазвичай приховувався, так би мовити, за традицією під поняттям «інтелектуальних» видань. Під таким поняттям малися на увазі як самі літературні періодичні видання, продукти їх діяльності, так і, в цілому, той духовний потенціал, який концентрується на шпальтах газет і журналів та у творчих колах письменників, художників, культурологів, митців, науковців, журналістів тощо. Періодика віддзеркалювала різноманітні складні та карколомні події соціально-культурного, економічного і політичного спрямування, в Україні в роки незалежності. Як з'ясувалося, видання розмежовувались за політичними, науковими та іншими мотивами. Окрім того, всі вони різнилися за рівнем: професіоналізму, традиціоналізму, академізму, модернізму, опозиціонізму, ревізійонізму, дискусіонізму, націоналізму, глобалізму тощо. Загалом же, всі літературні, періодичні видання України тією чи іншою мірою зробили свій духовний, культурологічний внесок у становлення вітчизняної культури, журналістики і літератури зокрема, у роки побудови незалежної держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерфер Я. Украинская интеллектуальная периодика. Ч. 1. Контекст проблемы / Яков Андерфер // *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. — 2004. — № 1 (33). — С 114–121.
2. Андерфер Я. Украинская интеллектуальная периодика. Ч. 2. Литераторы и эссеисты, философы и учёные / Яков Андерфер // *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. — 2004. — № 2 (34). — С. 111–125.
3. Голокост і сучасність [Електронний ресурс] : бюлетень / Укр. центр вивчення історії Голокосту. — Режим доступу: <http://www.holocaust.kiev.ua>. — Назва з екрана.
4. Дух і літера [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Киево-Могилян. акад.». — Режим доступу: <http://dub-i-litera.kiev.ua>. — Назва з екрана.
5. Дзеркало тижня [Електронний ресурс] / [гол. ред. Володимир Мостовий]. — Режим доступу: <http://www.dt.ua>. — Назва з екрана.
6. День [Електронний ресурс] : щоден. всеукр. газ. / гол. ред. Лариса Івшина. — Режим доступу: <http://day.kiev.ua>. — Назва з екрана.
7. Егупец [Електронний ресурс] : художеств.-публицист. альм. / Ин-т иудаики. — Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Eguzepz.htm>. — Назва з екрана.
8. Ї [Електронний ресурс] : незалеж. культурол. часопис / гол. ред. Тарас Возняк. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>. — Назва з екрана.
9. Кіно-Коло [Електронний ресурс] : нац. кінопортал / [гол. ред. Володимир Войтенко]. — Режим доступу: <http://kinokolo.ua>. — Назва з екрана.
10. Книжник-Review [Електронний ресурс] : журнал / гол. ред. Константин Родик. — Режим доступу: <http://k-r.com.ua>. — Назва з екрана.
11. Корреспондент.net [Електронний ресурс] / [гол. ред. Олег Лисенко]. — Режим доступу: <http://korrespondent.net>. — Назва з екрана.

12. Кримські студії [Електронний ресурс] : інформ. бюл. / Центр інформації та документації кримських татар. — Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii>. — Назва з екрана.
13. Критика : газета / гол. ред. Грабович Г. — К., 1999. — Щомісяч.
14. Львівська газета [Електронний ресурс] / гол. ред. Василь Терещук. — Режим доступу: www.gazeta.lviv.ua. — Назва з екрана.
15. Молода нація : альманах / засновник і видавець вид-во «Смолоскип». — К. : Смолоскип, 1996. — Щоквартально.
16. Молода Україна : літ.-мистец. часопис / Комітет мол. та дит. громад. орг. м. Києва ; ред. О. Доній. — 2003. — К., 2003 — Щомісяч.
17. Політика і Культура [Електронний ресурс] : онлайн газ. / [гол. ред. Ігор Юрченко]. — Режим доступу: <http://pic.com.ua>. — Назва з екрана.
18. Політична думка [Електронний ресурс] : політол. інтернет-вид. — Режим доступу: <http://www.politdumka.kiev.ua>. — Назва з екрана.
19. Поступ [Електронний ресурс] : [щоден. львів. газ.]. — Режим доступу: <http://postup.brata.com>. — Назва з екрана.
20. Потяг 76 [Електронний ресурс] : центральноевроп. часопис / [ред.]: Юрій Андрухович, Олександр Бойченко, Дмитро Потехін, Олена Шкварок. — Режим доступу: <http://www.potyab76.org.ua>. — Назва з екрана.
21. Слово і час [Електронний ресурс] : наук.-теорет. журн. / Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. Лукаш Скупейко. — Режим доступу: <http://www.slovoichas.in.ua>. — Назва з екрана.
22. Соціум [Електронний ресурс] : альм. соці. історії / Ін-т історії України Нац. акад. наук України ; редкол.: В. А. Смолій (гол. ред.), В. Горбовець, Н. Старченко. — Режим доступу: <http://history.org.ua/index.php?urlcrnt=JournALL/select.php&seriaName=socium>. — Назва з екрана.
23. Столичные новости [Електронний ресурс] / гл. ред. Вадим Долганов. — Режим доступу: <http://sn.com.ua>. — Назва з екрана.
24. Сучасність : щомісяч. часопис незалежної укр. думки / Укр. Всесвіт. Координац. Рада, Респ. асоц. українознавців. — К. : Пролог, 1961. — Щомісяч. — ISSN 0585-8364.
25. Схід — Захід [Електронний ресурс] : іст.-культурол. зб. / Схід. ін-т українознав. ім. Ковальських ; [гол. ред. Володимир Кравченко]. — Режим доступу: http://keui.univer.kharkov.ua/sbid_zabid.htm. — Назва з екрана.
26. Україна Модерна [Електронний ресурс] / редкол.: Ярослав Грицак, Микола Крикун. — Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Zmist.htm>. — Назва з екрана.
27. Український історичний журнал [Електронний ресурс] / Ін-т історії України Нац. акад. наук України ; гол. ред. В. А. Смолій. — Режим доступу: <http://history.org.ua/index.php?urlcrnt=JournALL/select.php&seriaName=journal>. — Назва з екрана.
28. Четвер [Електронний ресурс] : часопис текстів і візії. — Режим доступу: <http://cbetver.com.ua>. — Назва з екрана.
29. Harvard Ukrainian Studies [Електронний ресурс] / Harvard Ukrainian Research Institute. — Режим доступу: http://www.buri.harvard.edu/pubs/bus/bus_main.html. — Назва з екрана.

30. *Journal of Ukrainian Studies* [Електронний ресурс] / *Canadian Institute of Ukrainian Studies Press*. — Режим доступу: <http://www.utoronto.ca/cius/webfiles/jus.htm>. — Назва з екрана.
31. *Kyiv Post. Independence. Community. Trust* [Електронний ресурс] : *Ukraine's leading English-language newspaper since 1995* / Brian Bonner, Chief Editor. — Режим доступу : <http://www.kyivpost.com>. — Назва з екрана.
32. *Rutbenica* [Електронний ресурс] / *Ин-т історії України Нац. акад. наук України* ; гол. ред.: В. Ричка, О. Толочко. — Режим доступу: <http://history.org.ua/index.php?urlcrnt=JournALL/select.php&seriaName=rutbenica>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 05.11.2009 р.

УДК 930.1: 631.1.017.3(477)«1917/1930»

В. В. КАЛІНІЧЕНКО

ДЖЕРЕЛА ПРО ЗЕМЕЛЬНУ ГРОМАДУ В ДОКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1917–1930 РР.)

Аналізується джерельна база з вивчення земельної громади в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.).

Ключові слова: селяни, земельна громада, джерела.

Анализируется источниковая база для изучения земельного общества в доколхозной деревне Надднепрнянской Украины (1917–1930 гг.).

Ключевые слова: крестьяне, земельное общество, источники.

In article the analysis of source bases for studying of a ground society in dokolboznoy to village of Naddneprjansky Ukraine (1917–1930) is carried out.

Key words: peasants, a ground society, sources.

Кризовий стан селянства — основи української нації викликає велику стурбованість у громадськості нашої країни. Цілком очевидно, що необхідно цю кризу подолати, зберегти українське селянство. Для цього слід забезпечити життєздатність та економічну ефективність трудового селянського господарства. Новітні дослідження провідних західних науковців вкотре підтвердили, що трудове селянське господарство не вичерпало себе і здатне не тільки вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі з великими приватновласницькими господарствами, але, в багатьох ситуаціях, бути економічно ефективнішим, ніж великі господарства, що базуються переважно на найманій праці [1]. Досягається така перевага завдяки вертикальній кооперації. Суть такої кооперації полягає в тому, що індивідуальні (трудові) селянські господарства відокремлюють від себе

певні галузі або операції виробництва, які економічно не вигідно або неможливо виконувати одноосібно й кооперують їх, використовуючи при цьому переваги великого господарства, водночас, залишаючись самостійними господарськими суб'єктами, вони, як господарі, забезпечують відповідний рівень прибутковості та рентабельності [2]. Однією з форм такого вертикального кооперативу була земельна громада, що діяла в Наддніпрянській Україні в перші роки радянської влади й ліквідована під час проведення примусової суцільної колективізації сільського господарства (Наддніпрянська Україна — умовний термін в історіографії для позначення українських земель, які до 1917 р. входили до Російської імперії, згодом до 1939 р. становили територію УСРР).

Нині, коли колгоспно-радгоспна система зруйнована, трудове селянське господарство може бути конкурентноспроможним, отже, зберегтися тільки за умови об'єднання в кооперативи вертикального типу. Тому соціальне значення цього завдання цілком очевидне, а дослідження земельної громади — актуальне. Водночас інститут земельної громади в Наддніпрянській Україні через різні причини досліджено недостатньо [3].

Мета статті — проаналізувати джерельну базу про земельну громаду в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.), дати їй оцінку.

Аналіз джерел про земельну громаду необхідно розпочинати з короткого дослідження поглядів К. Маркса та Ф. Енгельса щодо селянського питання, оскільки вони помітно вплинули на аграрну політику більшовиків, а отже — і на історичну долю селян нашої країни та їхньої поземельної організації. Так, уже в ранніх творах, зокрема в праці «Злиденність філософії» (1847 р.), К. Маркс висловив ідею про необхідність націоналізації землі після перемоги пролетарської революції [4]. У «Маніфесті Комуністичної партії» (1848 р.) де стисло конкретно викладені основні ідеї марксизму, селяни тут віднесені до консервативних та реакційних сил, оскільки вони намагалися зберегти своє індивідуальне, дрібнотоварне господарство, самих себе як соціальну верству. Після приходу до влади комуністи, як передбачили класики марксизму, здійснять експропріацію земельної власності [5, с. 419, 430]. К. Маркс і Ф. Енгельс намагалися передбачити долю земельної общини та общинної форми землекористування в Росії після пролетарської революції. Вони вважали: якщо російська революція стане сигналом пролетарської революції на Заході, вони доповнять одна одну, то російська общинна власність на землю може стати вихідним пунктом комуністичного розвитку [6, с. 6]. В цілому ж К. Маркс і Ф. Енгельс вважали індивідуальне дрібнотоварне селянське виробництво віджилим і неперспективним. Перспективу для селян після приходу до влади комуністів вони вбачали в колективній (товариській) формі землекористування [5, с. 433; 7, с. 491]. Цей погляд класики марксизму не переглядали ніколи і його успадкували більшовики.

Для В. І. Леніна перевага великого господарства в аграрному секторі економіки — сама собою зрозуміла річ, тому після перемоги соціалістичної революції він передбачав для селян колективну форму землекористування [8, с. 175; 9, с. 167–174; 10, с. 87].

При дослідженні джерельної бази про земельну громаду необхідно звернути увагу на праці та виступи керівних діячів більшовицької партії, які після смерті В. І. Леніна визначали й упродовжували аграрну політику радянської влади, зокрема і в Україні. Так, у працях Й. В. Сталіна йдеться про те, як ліквідували неп, як посилювали тиск більшовицького тоталітарного режиму на селян. Так, у статті «На хлібному фронті» (травень 1928 р.) Й. В. Сталін намагався обґрунтувати і виправдати вжиття надзвичайних заходів при заготівлі хліба. Головним винуватцем ускладнень з хлібозаготівлями Й. В. Сталін вважав дрібнотоварне індивідуальне селянське господарство, а тому вихід із становища він убачав у переході до колективного господарства [11, с. 165–174].

Головним опонентом Й. В. Сталіна з питань непу взагалі і аграрної політики зокрема був М. І. Бухарін, який після переходу до непу виявив себе переконаним прибічником цієї політики. Соціалістичне перетворення сільського господарства М. І. Бухарін пропонував здійснити поступовим залученням селянських господарств через різні види кооперації, при цілковитій добровільній і матеріальній зацікавленості самих селян [12, с. 136, 142–143]. Ці погляди М. І. Бухаріна привернули нашу увагу передусім тим, що вони співзвучні ідеї розглядати землевпоряджену з громадською сівозімною земельну громаду як один із видів кооперативної організації вертикального типу, про що писав О. В. Чайнов [13]. Отже, можна дійти висновку про альтернативний колгоспам шлях розвитку індивідуальних селянських господарств через використання позитивних можливостей земельних громад.

Інформативним джерелом, що використовувався нами для вивчення аграрної політики більшовиків, зокрема і стосовно земельної громади, є стенографічні звіти партійних з'їздів і конференцій, їхні резолюції і рішення [14; 15; 16]. Їх доповнюють звіти губернських і окружних партійних комітетів, стенограми губернських і окружних партконференцій, пленумів губкомів та окружкомів КП(б)У, матеріали губернських партійних нарад по роботі на селі, окружних нарад секретарів сільських партосередків. Частина цих партійних документів опублікована [17], але абсолютна більшість зберігається в архівах.

Оскільки партійні більшовицькі органи в 1920-х рр. зросталися з державними, а більшовики намагалися взяти під свій контроль усі сфери суспільно-політичного й економічного життя, то серед матеріалів партійних комітетів є копії резолюцій з'їздів рад, комнезамів з аграрних питань, плани робіт земельних органів, циркуляри, довідки, звіти про хід землеустрою тощо. Вони використовувалися партійними органами для

практичних заходів у галузі аграрної політики. Зокрема, важливе джерело — це матеріали обстеження партійними органами стану сільського господарства округів, районів та окремих сіл. Тут містяться відомості про діяльність земельних громад, зокрема землеустрій та його ефективність тощо. Закриті листи окружних партійних парткомів про стан округи, особливо рельєфно змальовують політичні настрої селян, їх ставлення до аграрної політики більшовиків [18. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 1193. — Арк. 10]. Це джерело значною мірою базується на даних довідок губернського й окружних відділень ДПУ, що регулярно надавалися партійним органам [18. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 529. — Арк. 53, 76].

Дуже важливе джерело для вивчення земельної громади — законодавчі акти та матеріали органів радянської влади. Постанови Всесоюзних з'їздів рад надруковані в багатотомному збірнику документів, що вийшов друком наприкінці 1950-х — у першій половині 1960-х рр. [19; 20; 21; 22], стенографічні звіти VII–XI Всеукраїнських з'їздів Рад, сесій ВУЦВК VI–XI, збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР, збірники постанов та розпоряджень ВУЦВК, що надруковані в 1920-х рр. [23]. Особливо важливе джерело — це Земельний кодекс УСРР 1922 р. і наступні його редакції, де викладені основні принципи аграрної політики радянської влади, зокрема описується склад, управління, права й обов'язки земельної громади, окремого селянського двору, порядки (форми) землекористування [24, 25].

Цінна інформація про селянське господарство 1920-х рр., де є відомості і про земельну громаду, міститься у звітах уряду УСРР, надрукованих окремими виданнями [26]. Це важливе джерело доповнюють стенограми волосних, повітових, округових і губернських з'їздів рад та їх виконавчих комітетів, в яких зосереджені різноманітні матеріали про аграрний сектор економіки. В них є відомості про розподіл земельного фонду поміж членами земельних громад, землеустрій і форми землекористування, звіти земельних органів. А перевірити об'єктивність та достовірність наведеної інформації допомагають матеріали перевірок та обстежень, проведених комісіями партійних і радянських органів.

Цінний масив інформації про сільське господарство, зокрема й про земельні громади, зосереджений в документах і матеріалах народногосподарських установ та організацій, особливо у виданнях Наркомзему УСРР [27].

Велике значення для дослідження земельної громади мають публікації ЦСУ УСРР, зокрема весняні й осінні опитування селянських господарств 1920-х рр. До програми весняного опитування були внесені питання про селянське населення і робочий склад селянських господарств, загальну площу землі та її розподіл, посівну площу із зазначенням складу сільськогосподарських культур, кількість і вид худоби, наявність реманенту. У 1924 р. в анкету внесли питання про форми землекористування, в 1926 р. — питання про землеустрій. Осінні опитування — це незамінне джерело даних

про агрокультуру селянського поля. [28] Дані карток цих опитувань, виконаних агрокореспондентською мережею ЦСУ УСРР, надають відомості про агрокультуру земельних громад — способи посіву польових та городніх культур (по ранньому, чорному або пізньому пару, по забю, наволоком, по стерні тощо) систему сівозмін, склад вирощених сільськогосподарських культур та їх врожайність. У цих же картках указана форма землекористування в громадах, що дозволяє виявити вплив тієї чи іншої форми на сільськогосподарське виробництво [29. — Ф. 27. — Оп. 8. — Спр. 1369–1381.].

Значний інтерес для нашої теми має спеціальне дослідження ЦСУ УСРР про фінанси земельних громад, виконане в 1925/26 господарчому році. Тут містяться матеріали про розміри земельних громад, їхню організацію, поле діяльності, місце і роль цих об'єднань у житті доколгоспного села. Дані цього джерела доповнюють відомості про низові бюджети земельних громад та сільських рад [30; 31].

Указані друковані джерела доповнюють архівні джерела. Зокрема це протоколи земельних органів і матеріали до них, обіжники, циркуляри, постанови, звіти земельних установ та інших підрозділів. Матеріали звітів доповнюються інформацією різноманітних довідок, які земельні органи готували на вимогу радянських та партійних структур з найрізноманітніших ділянок сільського господарства. Велике значення для вивчення земельної громади мають акти передачі земельних ділянок цього поземельного інституту. Книги реєстрації судово-земельних справ доповнюють картину про стан земельних відносин у громадах. Ці книги містять цікаві відомості про звичаєве право в доколгоспному селі, відносини селянського двору і земельної громади, відносини між членами двору.

Важливе джерело для дослідження місця земельної громади в доколгоспному селі — документи комітетів незаможних селян (стенограми з'їздів комнезамів, протоколи сільських і волосних КНС, звіти про їхню діяльність, дані обстеження на двір і на їдця). Матеріали безпартійних селянських конференцій доповнюють відомості комнезамів.

Для вивчення земельної громади мають важливе значення розробчі картки по землевпорядкуванню земельних громад, розроблені спеціалістами відділу меліорацій та землевпорядкування Наркомзему УСРР у 1927 р. [29. — Ф. 27. — Оп. 8. — Спр. 1353, 1354, 1359] Вони містять відомості про стан, форми (порядки) землекористування земельних громад, кількість придатної і непридатної для сільського господарства землі, дворів та їдців у них до землевпорядження й після, вказана назва старої (корінної) і створеної на її місці нової громади, вид землекористування (до полів сівозміни, гонів, дворів), тип сівозміни (трипілля, чотирипілля, п'ятипілля тощо), площа землекористування на двір і на їдця. Це цінне джерело дозволяє дослідити еволюцію в землекористуванні на рівні кожної окремої громади. Ці дані доповнюють акти обстеження стану землевпорядження громад, здійснених інспекторами НКЗС УСРР [29. — Ф. 27. — Оп. 8. — Спр. 383. — Арк. 246–264].

Важливим джерелом для вивчення форм селянського землекористування в земельних громадах є обстеження селянських господарств, проведене Наркомземом УСРР у 1926 р. [29. — Ф. 27. — Оп. 10. — Спр. 674] Матеріали НКЗС УСРР про землевпоряджені та неземлевпоряджені селянські господарства, за обстеженням навесні 1926 р., надають відомості про зміни в землевпорядкуванні впродовж 1917–1926 рр., наслідки землевпорядження, відомості про переділи землі в земельних громадах, форми (порядки) землекористування в громадах 1917, 1923, 1926 рр., який порядок землекористування, на думку селян, кращий (общинний, подвірно-дільничий, хутірський, відрубний, колективний). Ці дані за відповідної обробки надають змогу встановити розміри окремих земельних громад, площу їхніх посівів, наявність робочої худоби та реманенту і способи обробітку землі тощо [32].

Матеріали Всеукраїнської землевпорядної наради (березень 1927 р.) надають відомості про підсумки та перспективи осередслищного землевпорядження в УСРР, зокрема поширення громадських сівозмін та їх значення для перетворення земельних громад в організації кооперативного типу [29. — Ф. 27. — Оп. 8. — Спр. 1400–1401].

Протоколи засідань загальних зборів земельних громад, їхні ухвали (за тогочасною термінологією — приговори) і матеріали до них — основне джерело для вивчення діяльності цієї поземельної організації селян. Необхідно підкреслити, що архівних фондів земельних громад немає, а їхні документи зберігаються у фондах сільських рад. Їхня діяльність зафіксована в протоколах загальних зборів (сходів), де розглянуті різні питання життєвої земельної громади. Ці факти свідчать, що земельні громади перебували в центрі економічного і суспільного життя села й були авторитетною інституцією в доколгоспному селі.

Важливий і різноманітний матеріал про аграрний сектор економіки, селянське господарство, зокрема про земельні громади, міститься в періодичній пресі 1920-х рр. Це, передусім, офіційний матеріал, що регулярно друкувався в газетах та журналах (постанови з'їздів РКП(б), ВКП(б), КП(б)У, Всеросійських, Всесоюзних та Всеукраїнських з'їздів рад, закони і постанови ЦВК ССРСР, ВУЦВК, РНК УСРР, об'їзники і пояснення Наркомзему, типові статuti кооперативних організацій, земельних громад тощо). У пресі друкували стенограми з'їздів рад, конференцій партій, комнезамів, нарад земельних органів, безпартійних селянських конференцій. Цей матеріал дозволяє проаналізувати різні позиції делегатів стосовно різноманітних питань життя села, зрозуміти, як вироблялася і втілювалася в життя аграрна політика, ставлення до неї селянства. На шпальтах газет та журналів розміщували свої статті партійні та радянські керівники, спеціалісти сільського господарства, зокрема і про земельну громаду, її роль і місце в житті доколгоспного села. Інформація, довідки партійних, радянських, земельних та кооперативних органів, що стосувалися різних питань життя селян, замітки та дописи сількорів, спогади земельних працівників у значній

кількості знаходимо на сторінках преси 1920-х рр. Цей матеріал дав нам найрізноманітнішу інформацію про земельну громаду. В цілому, опрацювання матеріалів преси допомогло зрозуміти, в якому історичному контексті існувала і діяла земельна громада.

Ще одне специфічне джерело із зазначеної теми — це листи, скарги, заяви селян до радянських органів. У цих документах перше місце відводиться тим сторонам буття селянина, яких, зазвичай, не торкалися в офіційних джерелах або замовчувалися офіційною пропагандою. Це особливо стосується численних фактів зловживань місцевих представників влади на селі, тиску на земельну громаду тощо.

Таким чином, при відповідному аналізі й використанні наявних джерел земельна громада піддається всебічному дослідженню. Виявлені джерела достатні для розкриття інституту земельної громади в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Великий незнакомец : Крестьяне и фермеры в современном мире* : [хрестоматия]. — М. : Прогресс, 1992. — 431 с.
2. Чаянов А. *Краткий курс кооперации* / А. Чаянов. — М. : Моск. Рабочий, 1990. — 80 с.
3. Калініченко В. В. *Висвітлення земельної громади українського доколгоспного села в історіографії* / В. В. Калініченко // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. — Х., 2008. — № 835. — С. 67–74.
4. Маркс К. *Злиденність філософії* / К. Маркс // К. Маркс і Ф. Енгельс. *Твори*. — К. : Політвидав України, 1959. — Т. 4. — С. 162–172.
5. Маркс К. *Маніфест Комуністичної партії* / К. Маркс, Ф. Енгельс // К. Маркс і Ф. Енгельс. *Твори*. — К. : Політвидав України, 1959. — Т. 4. — С. 405–441.
6. Маркс К. *Предисловие ко второму русскому изданию Манифеста Коммунистической партии* / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс. *Манифест Коммунистической партии*. — М. : Политиздат, 1972. — С. 3–10.
7. Енгельс Ф. *Селянське питання у Франції і Німеччині* / Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. *Твори*. — К. : Політвидав України, 1965. — Т. 22. — С. 475–497.
8. Ленін В. І. *До сільської бідноти*. / В. І. Ленін // Ленін В. І. *Повн. збір. творів*. — К. : Політвидав України, 1975. — Т. 7. — С. 125–194.
9. Ленін В. І. *Промова на нараді делегатів комітетів бідноти центральних губерній 8 листопада 1918 р.* / В. І. Ленін // Ленін В. І. *Повн. збір. творів*. — К. : Політвидав України, 1975. — Т. 37. — С. 167–174.
10. Ленін В. І. *Проект Програми РКП(б)* / В. І. Ленін // Ленін В. І. *Повн. збір. творів*. — К. : Політвидав України, 1975. — С. 79–121.
11. Сталін Й. В. *На хлібному фронті* / Й. В. Сталін // Сталін Й. В. *Питання Ленінізму*. — К. : Політвидав України, 1953. — С. 165–174.
12. Бухарин Н. И. *О новой экономической политике и наших задачах* / Н. И. Бухарин // Бухарин Н. И. *Избр. произведения*. — М. : Политиздат, 1988. — С. 122–145.

13. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельско-хозяйственной кооперации / А. В. Чаянов. — М. : Наука, 1991. — 456 с.
14. Девятый съезд КП(б)У. 6–12 декабря 1925 г. : [стеногр. отчет]. — Х. : Пролетарий, 1926. — 400 с.
15. Двенадцатый съезд РКП(б) 17–25 апреля 1923 г. : [Стеногр. отчет]. — М. : Политиздат, 1968. — XXII; 903 с.
16. Десятый з'їзд КП(б)У : [стеногр. звіт]. — Х. : Держвидав України, 1928. — 620 с.
17. Отчет о работе Харьковского губкома КП(б)У от VIII до IX губконференции. — Х. : Пролетарий, 1925. — 152 с.
18. Державний архів Харківської області.
19. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : сб. документов. 1917–1936. — М. : Политиздат, 1959. — Т. 1. — 836 с.
20. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : сб. документов. 1917–1936. — М. : Политиздат, 1960. — Т. 2. — 615 с.
21. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : сб. документов. 1917–1936. — М. : Политиздат, 1960. — Т. 3. — 399 с.
22. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : сб. документов. 1917–1936. — М. : Политиздат, 1960. — Т. 5. — 686 с.
23. Стеногр. отчет 2-ой сессии ВУЦИК VI созыва 24–27 мая 1922 г. — Х. : Издание ВУЦИК, 1922. — 139 с.
24. Земельный Кодекс УСРР. — Х. : Видання НКЗС УСРР, 1922. — 90 с.
25. Земельный Кодекс УСРР зі змінами до 1 лютого 1928 р. — Х. : Юрвидав, 1928. — 68 с.
26. Звіт робітничо-селянського уряду України за 1923–24 рік : До IX Всеукраїнського з'їзду рад. — Х. : Видання ВУЦВК і РНК УСРР, 1925. — XIV; 303 с.
27. НКЗ УСРР. Отдел организации хозяйства. Основные черты техники и организации крестьянского хозяйства Украины. — Х. : Рад. Селянин, 1925. — 123 с.
28. Статистика України. Серія 2 : Сільськогосподарська статистика. — Х. : ЦСУ УСРР, 1923–1929.
29. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
30. Статистика України. Серія VI : Фінансова статистика. — Х. : ЦСУ УСРР, 1928. — № 125. — XX; 72 с.
31. Статистика України. Серія VI : Фінансова статистика. — Х. : ЦСУ УСРР, 1929. — № 157. — 80 с.
32. НКЗС УСРР. Землевпоряджені та неземлевпоряджені селянські госпо-дарства за обслідуванням навесні 1926 року. — Х. : Рад. Селянин, 1+928. — V; 179 с.

Надійшла до редколегії 17.11.2009 р.

УДК 2-523.6—056.87(477.62) “18/192”

Л. В. ГУСАК

МЕЦЕНАТИ СВЯТОГІРСЬКОГО МОНАСТІРЯ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Значна увага приділяється висвітленню благодійництва на території Святогірського монастиря в ХІХ — на початку ХХ ст., а також усім тим, хто брав у ній участь. Розглядаються різні методи, форми організації. Все це допомагає дослідити тему.

Ключові слова: благодійництво, Святіший Синод, село Кам'янка, графиня Ланська, дворяни, Колегія іноземних справ, привілеї.

Значительное внимание уделено раскрытию благотворительности на территории Святогорского монастыря в ХІХ — начале ХХ в., а также всем тем, кто принимал участие в ней. Рассматриваются различные методы, формы организации. Все это помогает исследовать тему.

Ключевые слова: благотворительность, Святейший Синод, село Каменка, графиня Ланская, дворяне, Коллегия иностранных дел, привилегии.

The article presents analysis of the problem of charity in the territory of the Svyatogorsk monastery as well as treated are activity all those who took part of the spiritual development of the monastery.

Key words: charity, the Most holy Synod, village Kamenska, the countess Lansky, noblemen, Board of foreign affairs, privileges.

Період ХІХ — початку ХХ ст. став для Святогірського монастиря часом стрімкого розвитку господарства, торгівлі, збільшення джерел фінансування та впровадження нових ідей і проєктів. Усе це здійснювалося під керівництвом благодійників. Важливим є те, що саме їх ініціативність та активність стали фундаментом розвитку духовного центру в зазначені роки й основою для культурної піднесеності. Тому ця тема і викликає інтерес у сучасних істориків.

Історіографічна база теми надзвичайно обмежена, хоча слід констатувати, що в цілому проблема благодійності широко відображена в дослідженнях. Одними з перших почали досліджувати меценатство С. Гюльденштейн [3], О. Клеванов [10] та О. Жилинська [8]. Усі ці історики розглядали окремі моменти історії духовного осередку, в яких брали участь знатні родини.

Відомий австрійський мандрівник С. Гюльденштейн у своїй праці розглянув діяльність родини Потьомкіних. Предметом його дослідження стали благодійні заходи, які зазвичай проводилися в маєтковій цієї родини [3, с. 4].

О. Жилянська у своєму дослідженні звертає увагу на соціальний та професійний стан, наявний капітал благодійників, які, у свою чергу, робили все необхідне для відродження обителі. Розвиток цієї діяльності вона пов'язувала, насамперед, з такими родинами, як Дехтярьови та Платови [8, с. 8].

Узагальнюючий, хоча не досить об'єктивний огляд благодійництва зробив їх сучасник О. Клеванов. Історик навів різні ситуації суспільного життя, в яких державна допомога не надавалася, хоча монастир цього потребував [10, с. 8].

Дослідження сучасних істориків сприяло поповненню відомостей про соціально-культурне життя та активну участь шляхетської верстви у відродженні Святогірського монастиря. Розвиваючи цю думку, В. Давиденко визначальним критерієм зазначеної діяльності вважав надані привілеї, які є носієм домінантності. Тому допомога дворян була обов'язковою [4, с. 25].

На основі використаних праць у дослідженні цього питання можна розглянути деякі узагальнюючі аспекти, які розкривають основну інформацію про дворянські родини Ізюмського повіту та їх вплив на розвиток культури.

Підсумовуючи розглянуті проблеми, можна зазначити, що історіографія зазначеної теми досліджена частково, зокрема тривалий час замовчувалися всі заслуги меценатів: якщо про діяльність знатних родин можна дещо знайти, то про менш знаних майже нічого не відомо.

Мета статті — розкрити благодійництво у Святогірському монастирі як засіб розвитку культурного рівня на основі численних історичних джерел, висвітлити основні напрями і форми цієї діяльності на прикладі видатних родин: Платових, Іловайських, Дегтярьових, Потьомкіних.

Аналізуючи проблему розвитку меценатства на території Святогірського монастиря, слід зазначити, що його розквіт у період ХІХ — початку ХХ ст. став можливим лише завдяки змінам у соціальній структурі. Дворянський стан за чисельністю був найменшим, але найпривілейованішим. У багатьох питаннях їм належала провідна роль [14]. Видані укази, грамоти, що надавали право володіти маєтками, не лише розширили їх інтереси, але й збільшили міру участі в суспільних справах. Крім того, зростає значущість цих категорій населення, внаслідок чого вони прагнуть її підтримати. Одним зі шляхів цієї підтримки є сприяння розвитку культури, хоча б на провінційному рівні. Прикладом такої діяльності і був Святогірський монастир. Таким чином, з їх допомогою поступово вдалося відродити архітектурний комплекс, ствердити роль православ'я на цій території, створити позитивний імідж у повіті. Ця приватна ініціатива залишалася опорою для всіх благодійних процесів та сприяла відкриттю багатогранності духовної культури в 1890–1900 рр. [15].

Наявність вільних фінансових коштів і бажання спрямувати їх на розвиток науки та мистецтва — усе це спостерігалось в монастирі, де значною

підтримкою для його відновлення в 1844 р. була допомога ініціативних освічених людей, а їх гроші стали вкладом у розвиток духовного центру та початком будівництва архітектурного комплексу.

Розглядаючи проблему благодійництва, слід відзначити, що його розвиток у цей період пов'язаний з родиною Потьомкіних. Така ініціатива пояснювалася успадкуванням родинного маєтку від княгині Юсупової (Енгельгардт), яка свого часу отримала цю садибу від брата В. В. Енгельгардта в 1828 р. [7]. Лише в 1841 р. з появою нових власників, починаються підготовчі роботи з відновлення монастиря. Очолював цю діяльність О. М. Потьомкін, котрий більшу частину свого життя присвятив військовій справі. Після війни з Наполеоном упродовж тривалого часу обіймав посаду радника. Саме на цій посаді він познайомився з багатьма родинами і почав брати участь у благодійництві. Центр його діяльності — навчальний заклад, училище для сліпих, Санкт-Петербурзький будинок для сиріт та Свято-Успенська обитель Ізюмського повіту [9, с. 5–8]. Для реалізації цих проєктів князь використовував капітал благородних сімей, щомісяця організовував благодійні заходи у своєму маєткові. Протягом таких акцій кожен із запрошених гостей уносив до скарбниці певну суму грошей, яка потім розподілялася за місцем призначення. Серед постійних меценатів можна відзначити родину Ланських, Дегтярьових, Гловайських, Курдюмових, Маркових, а також художників С. Васильківського та О. Розанова. Вони як подяку за гостинність, окрім коштів, залишали картини, дозволяючи виставляти їх на продаж, а виручені кошти використовувати для будівництва архітектурного комплексу.

Із заміток історика Ю. Горейнова можна ознайомитися з розкладом такого заходу, який був проведений у 1849 р.:

1-й день:

1. 9.00–15.00 — прийом гостей у садибі;
2. 15.00–16.00 — урочиста проповідь отця Арсенія (настоятель монастиря);
3. 16.00–17.30 — розселення гостей у маєткові;
4. 18.00–20.30 — відкриття вечора поезії.

2-й день:

1. уранішня проповідь;
2. сніданок;
3. екскурсія по Святих місцях;
4. обід;
5. аукціон [2, с. 26].

Якщо благодійний захід збігався з релігійним святом, то розваги в розклад не вносили, цей проміжок часу заповнювали молитвою, богослужінням, хресним ходом і трапезою.

Окрім таких зустрічей, О. М. Потьомкін у 1855 р. організував ще один захід-допомогу — відкритий концерт, один з яких відбувся в Ізюмі, де

організатор брав участь як віолончеліст. З 1857–1859 рр. такі концерти стають традицією та основним прибутком для будівництва лазаретів. Перший такий лазарет створено на хуторі поряд з Арсенівським Скитом у 1856 р. під покровительством князя до 1889 р. Неспроможність настоятеля Арсенія забезпечити лікарню грошима пояснювалася перебуванням монастиря на початкових етапах розвитку. Тому впродовж тривалого часу лазарет існував лише на кошти благодійників. Княгиня Ланська щороку вкладала в розвиток лікарняної справи 2 тис. крб; І. Малиновський — 500 крб, графиня Дегтярьова — 10 тис. крб [4, с. 6]. Ця сума коштів була витрачена виключно на відновлення лікарень і забезпечення медикаментами.

З 1859 р. всі благодійні заходи контролювала Т. Б. Потьомкіна (дружина), оскільки в князя виник конфлікт з церквою. Приводом для цього стала заява про можливе об'єднання Російської церкви (Східної) із Західною, зі збереженням православного богослужіння. Після всього цього він змінив напрям своєї діяльності, проектував лише родинну усипальню в печерній церкві Антонія і Феодосія [1, с. 8–11]. Разом з Г. Д. Іловайським О. М. Потьомкін провів роботи з розчищення входу в церкву преподобних Антонія та Феодосія; було відведено місце для будівництва цвинтаря — невеликої площадки. Зі щоденника самого князя відомо, що він спроектував нову усипальницю, але без урахування можливості виникнення крейдяних обвалів. Ця причина і стала основною проблемою в будівництві.

Типовим внеском у відбудову монастиря стала допомога імператорської родини в 1888 р. Благодійність імператора Олександра III спрямовувалася на зміцнення православної віри в державі: «царствования и укрепления религии в государстве...» [11, с. 55]. Для цього було побудовано Спасо-Святогірський Скит, храм в ім'я Христа Спасителя Преславного та зроблено вклад у розмірі 50 тис. крб для відродження вже існуючих споруд, таких як: Миколаївська церква й Олексіївський храм. Відомо лише, що незначну частину грошей було виділено на розширення монастирської школи.

Серед покровителів також значилися родини Платових і Малиновських.

М. І. Платов служив у лейб-гвардії козацького полку; брав участь у російсько-турецькій війні (1828–1829 рр.). У 1838 р. за свою державну службу отримав землі в Міуському окрузі, на Семенівській косі, де заснував рибозавод [13]. Прибутки від цієї справи вкладали в розвиток культурних закладів, серед яких і монастир. У 1859 р. М. І. Платов приєднався до проєктів Т. Б. Потьомкіної, зокрема фінансування розробки архітектурно-проєкту, будівництва й внутрішнього оформлення церков.

Подібна допомога спостерігалася від І. Малиновського та його родини. Він був досить відомою людиною не лише в Ізюмському повіті, де мав землеволодіння, але й за межами Харківської губернії [12]. І. Малиновський обрав шлях військового і закінчив кар'єру у званні полковника. За свою службу отримав маєток у селі Кам'янка, де познайомився з видатними роди-

нами і брав участь у благодійних заходах під керівництвом Т. Б. Потьомкіної [17].

Підсумовуючи невелику сукупність фактів і висновків, слід зазначити, що на відбудову архітектурного комплексу витрачено велику суму коштів. Про це свідчать розрахунки, указані в спеціальних книгах з будівництва:

1. Успенський собор — 300 тис. крб (без оздоблення інтер'єру, на який ще було необхідно 100 тис. крб);
2. Покровська церква із дзвіницею — 100 тис. крб (більшу частину коштів виділив Святійший Синод);
3. Андріївська каплиця — 50 тис. крб (облаштуванням церкви керували родина Платових та московська генеральша Яковлева) [5];
4. Преображенська церква побудована на кошти благодійників Т. Б. Потьомкіної, петербурзького художника Кадунова й автора проекту професора Петцольдта. Як відомо зі спогадів митця Кадунова: затрати були незначними, лише на організаційні роботи — 20 тис. крб [16];
5. Миколаївська церква — 80 тис. крб [12].

Подібні вклади дозволяють дійти висновку про тривалість та нерівномірність відбудови монастирської системи.

У будівництві значну роль відіграла співпраця окремих благодійників: родини Потьомкіних з родиною Іловайських; І. Платова з князем В. Мещенським; І. В. Малиновського з О. М. Потьомкіним; Т. Б. Потьомкіної з графінею Ланською. До окремого списку настоятель Арсеній, а з 1859 р. отець Герман внесли місцевих благодійників, які приєдналися до певного проекту. Така співпраця юридично не затверджувалася, все це ґрунтувалося на добровільній згоді [17]. У 1890 р. у списках серед меценатів зазначено ієромонахів о. Феодосія, о. Кіпріана, о. Арсенева, о. Паїсія, о. Леонтія, о. Скоротовського, котрі пожертвували свої статки: маєтки, землі, коштовні речі для розвитку духовного осередку. Це становило приблизно 100 тис. крб золотом, які зберігалися в банку Харківської губернії [16]. Такі внески робили, коли монастир перетворився на один з найбільших центрів Ізюмського повіту.

На початку ХХ ст. благодійна діяльність розвивалася, але масштабності не набула. Деякі пожертви надавав граф О. І. Рибоп'єр. У 1863 р. Святогірська садиба перейшла до володіння цієї сім'ї, тому всі обов'язки передавалися під її керівництво. На перших порах за бажанням власника було прокладено кінну залізницю між монастирем та сусідніми селами, таким чином він налагодив торговельні зв'язки. За власні кошти він закупив старовинні речі для обителі та відкрив лісопилку [18]. У 1898 р., розширюючи свою власність, граф за справою «О расширении монастырской земли 1850 года...» намагався повернути все те, що тривалий час перебувало в користуванні монастиря [14]. Усе це спричинило конфлікт, унаслідок якого він відмовився виділяти кошти на розвиток духовного центру, а тим більше співпрацювати з ним.

У 1917 р. все те, що було, пов'язане з меценатством, розцінювалося як «крадіжка в держави...» [5]. Лише в 1922 р. після затвердження декрету розпочався процес ретельнішого пошуку церковних речей, які дарували служителям культу і власниками яких значилися «благодетели церкви» [6]. На основі цього документа було складено рукопис під назвою «Описание действия большевиков в Святогорской пустыни Харьковской епархии», до якого додано оцінку втраченого майна [19].

За рішенням нової влади садибу графа Рибоп'єра націоналізували, управителя та мешканців засудили до десяти років позбавлення волі. Усіх тих, хто брав участь у різноманітних заходах та допомагав у відродженні монастиря, занесли до чорного списку, за яким потім призначалося покарання.

Аналізуючи вклад благодійників у розвиток Святогірського монастиря, хотілося б відзначити, що на початку ХХ ст. масштаби цієї діяльності розширилися завдяки збільшенню прихильників та активістів. Це посилює роль і значення православної церкви в Російській імперії та в подальшому стало основним знаряддям боротьби проти радянської ідеології. Саме це зберегло пам'ять про видатних меценатів усеросійського значення.

Проблема, розгляду якої присвячена ця публікація, має перспективи подальшої наукової розробки, зокрема докладніше висвітлення благодійної діяльності в Ізюмському повіті

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. М. Говденко *Старовинний козацький храм Слобожанщини: Успенський собор* / М. Говденко // *З історії української ресторації*. — К., 1996. — С. 8–11.
2. Ю. Горейнов Князь Потёмкин / Ю. Горейнов. — Белгород, 1870. — 280 с.
3. С. Гюльденштейн *Дневник: очерки жизни в обители* / С. Гюльденштейн. — М., 1908. — 58 с.
4. В. Давиденко *Дворянские роды* / В. Давиденко. — М., 1990. — 350 с.
5. *Дело о мародерстве* // Центральный державный архив вищих органов власти та управління м. Києва (далі ЦДАВО УКР). — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1090.
6. *Дело по обвинению служителей культа* // ЦДАВО УКР. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1093.
7. *Доклад об открытии монастыря* // ДАХО. — Ф. 40. — Оп. 112. — Спр. 45.
8. О. Жиланская *Святогорская обитель* / О. Жиланская. — Х., 1902. — 102 с.
9. О. Іванишина *Церковна благодійність у Харківській єпархії в ХІХ ст.* / О. Іванишина // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : зб. наук. пр. молодих учених. — Х. : Майдан, 1998. — С. 5–8.
10. А. Клеванов *Святогорський монастирь в ХІХ веке* / А. Клеванов. — М., 1865. — 70 с.
11. С. Корягин *Дворянство в Харьковской губернии* / С. Корягин. — М., 1998. — 300 с.
12. С. Куравлѣв *Святогорская Успенская пустынь* / С. Куравлѣв // *Харьковские епархиальные ведомости*. — 1894. — №2.

13. А. Н. Муравьёв Святые горы / А. Н. Муравьёв. — М. 1868. — 90 с.
14. О благотворности дворян // Державний архів Харківської області (ДАХО). — Ф. 40. — Оп. 112. — Спр. 33.
15. О благотворности Святогорскому монастырю // ДАХО. — Ф. 40. — Оп. 112. — Спр. 40.
16. О благотворности // ДАХО. — Ф. 40. — Оп. 112. — Спр. 49.
17. А. Пафамонов Успенская пустынь / А. Пафамонов // Харьковские епархиальные ведомости. — 1879. — № 24.
18. М. Савелов Донские дворянские роды / М. Савелов. — Вып. 1. — М. 1902. — С. 22–24.
19. Сокровище ценностей // ЦДАВО УКР. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1094.

Надійшла до редколегії 29.10.2009 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

УДК 002+001.8

Л. Я. ФІЛІПОВА, І. В. ЗАХАРОВА

**АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ, ОЗНАК І ПРОЦЕСІВ**

Розглядаються два аспекти інформаційно-аналітичної діяльності: аналітична й інформаційна. Уточнюються з позицій діяльнісного та процесного підходів поняття «аналітика» й «інформаційна аналітика», їх сутність та ознаки.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, аналітика, інформаційна аналітика, аналітичні центри.

Рассматриваются два аспекта информационно-аналитической деятельности: аналитическая и информационная. Уточняются с позиций деятельностного и процессного подходов понятие «аналитика» и «информационная аналитика», их сущность и признаки.

Ключевые слова: информационно-аналитическая деятельность, аналитика, информационная аналитика, аналитические центры.

Two aspects of information and analytical activities are considered. The concept of «analyst» and «information analysts», their essence and characteristics are refined at the position of the activity and process approaches.

Key words: information and analytical activity, analyst, information analyst, analytical centres.

Активний розвиток інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) у вітчизняних державних і комерційних установах набув ознак однієї з істотних тенденцій останнього часу. Її актуалізація зумовлена певними об'єктивними факторами: з одного боку — це демократизація соціального життя, розвиток ринкових відносин, легітимність, бурхливий розвиток підприємницької діяльності, а з іншого — пов'язане з ними підвищення значимості інтелектуальної складової при прийнятті рішень в управлінській та інших сферах суспільного життя, а також зростаючий потік інформації, необхідний для прийняття управлінських рішень і здійснення інших видів суспільної діяльності.

В останні роки набув широкого визнання соціальний статус ІАД, яке характеризується певними ознаками (інформованість суспільства про існування аналітики, визнання феномену аналітики як інструменту управління складними процесами, засоби розкриття сутності подій, що відбуваються, та в прогнозуванні їхнього подальшого розвитку, формування уявлення щодо професіонального аналітика як експерта, який має ексклюзивні знання). Відбуваються становлення професійного співтовариства аналітиків,

посилення відкритості ІАД, її результатів, суттєві структурні зміни аналітики, пов'язані з посиленням її професіоналізації та спеціалізації, поглибленням поділу праці. Стрімко здійснюється всебічна технологізація аналітичної діяльності, насичення сучасним програмно-комп'ютерним забезпеченням, евристичними методами пізнання.

Універсальність соціальної функції інформаційно-аналітичної діяльності та її субстрату (інформації) спричинили ефект мультидіяльнісного генезису інформаційних служб (підрозділів) у всіх сферах діяльності, де концентрувалися, перероблялися потужні інформаційні потоки з метою прийняття соціально значущих управлінських рішень [13].

Зазначені фактори визначили статус і спеціалізацію інформаційно-аналітичних центрів, яким належить проміжне становище між традиційними інформаційними службами та спеціалізованими науковими організаціями. Зі спеціалізованими науковими організаціями їх об'єднує те, що в процесі здійснення техніко-економічних досліджень вони досить часто виробляють нову, невідому суспільству інформацію. Основна ж відмінність між зазначеними службами полягає в тому, що предметом вивчення в традиційних дослідженнях є власне природні чи соціальні феномени, а результатом — формулювання законів їх існування, водночас предметом техніко-економічного чи інформаційного дослідження є відображена в документах інформація про ці феномени, а результатом — визначення інформаційної ситуації, рівня і перспектив розвитку тієї чи іншої проблеми [5].

Ці причини сприяли створенню центрів аналізу інформації, завдання яких полягало в постійному збиранні опублікованої та неопублікованої інформації з проблем, визнаних як важливі й довгострокові в масштабах держави, галузі чи окремої організації; відборі, аналізі, оцінюванні та класифікації даних відповідно до структури проблеми; забезпеченні цими даними зацікавлених користувачів і проведенні техніко-економічних досліджень, згідно з технічними завданнями основної фінансуючої організації.

До інформаційно-аналітичної інфраструктури належать як найдавніші винаходи людства (бібліотеки, архіви, бібліографічні служби), так і сучасніші реферативні служби, органи НТІ, новітні фірми, що розробляють електронні (зокрема, мережеві) інформаційні ресурси. Інформаційно-аналітичні служби (підрозділи) функціонують у структурі органів влади, міністерствах і відомствах, системі НТІ, органах ЗМІ, сфері бізнесу, при політичних партіях і рухах тощо. Загальною відмінною особливістю цих служб є їх органічна інтегрованість у відповідні сфери діяльності, функціональний і організаційний симбіоз з їх соціальними інститутами і конкретними організаціями. У діяльності зазначених аналітичних служб, покликаних здійснювати інформаційний супровід керування у відповідних сферах, найчіткіше виявляється інформаційно-допоміжна природа

інформаційної аналітики, що споріднює останню з іншими видами інформаційно-інфраструктурних, інформаційно-допоміжних служб, що традиційно впорядковують інформаційний простір, оптимізуючи і спрямовуючи рух інформаційних потоків, забезпечують збереження накопичених інформаційних ресурсів та ін.

Водночас інформаційна аналітика не є лише ще одним новим організаційним різновидом вищезазначених служб, її сутнісна, базова функція принципово відрізняється від тих завдань, що вирішують в інформаційному просторі ці служби. Ключовими серед цих завдань є насамперед: аналітичне перетворення інформації та її структурне впорядкування (інформаційний аналіз, узагальнення, згортання; консолідація великих інформаційних масивів у формі баз даних та їх поширення). Інформаційна аналітика, використовуючи всі можливості цих служб, активно оперуючи їх інформаційними продуктами і послугами, виконує, насамперед, завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому аспекті з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю.

Розмаїття тлумачень «інформаційно-аналітична робота», «інформаційна аналітика» в різних галузях, перш за все: у журналістиці, політології, економічній, фінансовій та банківській сферах тощо, спонукає авторів статті уточнити сутнісні характеристики, ознаки та процеси, які наявні в цій професійній галузі і є визначальними для фахівців власне інформаційної, інформаційно-документної сфери суспільної практики; відокремити суто самостійний складник — аналітичний напрям інформаційної діяльності — від інших, зокрема — від аналогічного напряму спорідненої бібліотечно-бібліографічної діяльності.

З'ясовуючи численні тлумачення змісту інформаційно-аналітичної діяльності і виявивши її двоїсту природу, зосередимося на її двох структурних аспектах: інформаційному й аналітичному для виявлення їх сутнісних особливостей і специфіки прояву в суспільній практиці.

Інформаційний підхід до ІАД відповідно дозволяє віднести її до напряму інформаційної діяльності, зокрема, трактувати як комплексну інформаційну діяльність, що одночасно застосовує засоби та методи науково-інформаційної діяльності й інформатики. У такому сенсі ІАД розуміється як така складова інформаційної діяльності, яку призначені здійснювати фахівці-інформаціологи. З іншого боку, ІАД традиційно вважалася соціально-організованим різновидом наукової праці, яка виконується з метою підвищення ефективності досліджень і розробок та полягає в здійсненні таких головних процесів, як: збір, аналітико-синтетична переробка, зберігання і пошук у документах наукової інформації, а також у наданні (або розповсюдженні) цієї інформації вченим і фахівцям у відповідний час і в зручній для них формі (в межах інформаційного забезпечення й

інформаційного обслуговування, що здійснюють інформаційні служби або підрозділи окремих організацій).

Аналітичний аспект ІАД дозволяє трактувати її як творчу аналітичну діяльність, призначену для оцінювання інформації та підготовки прийняття рішень; як сукупність процесів семантичної обробки даних, з використанням методів і засобів «аналітики» й «інформаційної аналітики», в результаті чого розрізнені дані перетворюються на закінчену інформаційну продукцію — аналітичний документ. Дослідження змісту ІАД з точки зору аналітичної роботи надає дещо інший акцент ІАД, яку розглядають як творчу аналітичну діяльність, призначену для оцінювання інформації та підготовки прийняття рішень; як сукупність процесів семантичної обробки даних, у результаті чого розрізнені дані перетворюються на закінчену інформаційну продукцію — аналітичний документ. Однак зазначимо, що чітке розділення між двома цими складовими (видами) ІАД є умовним.

З'ясуємо відмінність понять «аналітика» й «інформаційна аналітика», основууючись на думках фахівців.

Аналітику можна розглядати як деяку єдність пізнавально-практичного проблемного поля й аналітичних методів здобуття знання. У цьому сенсі аналітика являє собою спосіб здобуття знання про практичні проблеми, які виникають в управлінні, і шляхи їх вирішення за допомогою застосування аналітичних методів.

Термін «аналітика» містить два основні змісти. Це галузь діяльності, що стрімко розвивається і базується на отриманні інформації за допомогою аналітичних методів для практичної діяльності. Аналітика в цьому аспекті є діяльністю з виробництва знання про процес і в процесі вироблення, прийняття й реалізації політичних рішень [15]. Інший аспект трактування аналітики — це ототожнення її з прикладною політико-управлінською дисципліною, що використовує різноманітні методи дослідження й аргументації з метою розробки принципів і методів підготовки, прийняття та реалізації публічно-політичних рішень у проблемних, суспільно-значущих ситуаціях.

Сутність аналітики як наукової дисципліни, насамперед, пов'язана з методологічним та інтелектуально-технологічним аспектами діяльності, спрямованої на вирішення завдань управління або синтезу нових знань, дозволяє уточнити зміст поняття аналітики: остання розуміється як цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної та колективної розумової діяльності, яка дозволяє ефективно обробляти інформацію з метою вдосконалення якості існуючих і здобуття нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Таким чином, аналітика — це, перш за все, основа інтелектуальної, логічної, розумової діяльності, спрямованої на вирішення практичних

завдань. Її основою є принцип «випередження явищ», що дозволяє установі чи окремій особі прогнозувати майбутній стан об'єкта аналізу.

З позиції діяльнісного підходу аналітику можна розглядати як специфічну діяльність певного суб'єкта в певному проблемному полі. Зокрема, аналітична діяльність в управлінні реалізується за двома класами суб'єктів: за рівнем організації та залежно від належності до сфери реалізації аналітики й використання результатів. Перший клас охоплює значний спектр суб'єктів — від спеціальних аналітичних інституцій до менеджерів організації. До аналітичної діяльності належать ті процедури й процеси інтелектуальної діяльності, які мають ознаки творчості, породжують нову інформацію, дозволяють виявляти нові проблеми або їх аспекти, пропонувати нетрадиційні способи їх вирішення [9].

Найрозвиненішою суб'єктною формою аналітичної діяльності є аналітичні організації, центри, «фабрики думки». Як пише американський дослідник П. Діксон: «Вони не створюють майже нічого речовинного, окрім паперів. Головний їхній продукт — це теоретичні вишукування, звичайно втілені у формі звітів або досліджень, що являють собою варіанти різних заходів, оцінки, проекти, теорії, рекомендації, попередження, перспективні плани, статистичні зведення, прогнози, описи методів, тести, аналізи або просто нові ідеї» [4, с. 42].

Реалізується аналітична діяльність аналітичними центрами, а також відділами аналітики в організаціях, які задовольняють потреби організації в значних обсягах спеціалізованої аналітичної інформації. Аналітики — консультанти зі сторони виконують, зазвичай, найскладніші завдання, пов'язані з виробленням програм антикризової діяльності, модернізації організації, її досліджень. Значну роль відіграє аналітична діяльність самого керівника та його команди.

Таким чином, аналітика являє собою соціальне явище, що швидко розвивається, для якого характерні деякі закономірності. Найважливішою серед них є інституціоналізація аналітичної діяльності, яка стає поширеним і впливовим видом соціально-економічної діяльності, що ґрунтується на цінностях, нормах і стандартах, які формуються в суспільстві.

Слід відзначити особливу грань соціалізації аналітики, що є феноменом «масової аналітики». У різних ЗМІ (телебачення, традиційна й електронна періодика) сформувалися інформаційно-аналітичні рубрики, передачі, жанри. Адресна експертиза актуальних подій і тенденцій вітчизняної та світової політики, економіки, соціальних, екологічних та інших проблем потіснила суто інформаційні жанри ЗМІ, посіла певне місце в діапазоні інформаційних потреб пересічних громадян.

Фундаментальні причини цього феномену є очевидними: ускладнення інформаційного контексту повсякденного буття; залежність пересічного громадянина від глобальних, національних, регіональних процесів; інформаційна залученість його до світових подій (поінформованість, обізнаність

як синоніми причетності, як ефект співучасті). Усе це сприяло виникненню інтересу до аналітики, що виконує стосовно широкого загалу роз'яснювальну, прогностичну та консалтингову функції. Особлива соціокультурна місія «масової аналітики» — в її методологічній функції: аналітичні матеріали не лише пояснюють закономірності реальності, а й демонструють зразки аналізу подій і фактів, методи інтерпретації їх смислів, формують інформаційну культуру, що відповідає інформаційному режиму громадянського суспільства [6].

Водночас було б неправильно стверджувати, що соціалізація аналітики означає лише соціально позитивні процеси. Інструментальна спрямованість аналітики, що забезпечує прийняття управлінських рішень, розробку сценаріїв дій у складних соціальних обставинах, перетворює її на ефективну соціально-інформаційну технологію, яка надає змогу керувати різними сферами суспільства, маніпулювати людською свідомістю, формувати громадську думку, програмувати певні соціальні реакції.

Змісту поняття «інформаційна аналітика» властива певна конкретна грань обсягу поняття «аналітика», яка уособлює ставлення до інформації як до ресурсу, опанування засобів отримання, накопичення, зберігання, обробки та видачі інформації користувачеві. Становлення інформаційної аналітики як особливої галузі діяльності — інформаційно-аналітичної — відбувалося в досить тислі терміни, в обставинах максимальної інтенсифікації інформаційних процесів суспільства. Незважаючи на те, що інформаційно-аналітична діяльність застосовувалася здавна, її класифікація та точне визначення понині не сформовані. Російська дослідниця Н. А. Сляднева надає таке її визначення: «Інформаційна аналітика займається виробництвом нового знання на основі переробки наявної інформації з метою оптимізації прийняття рішень. Сучасна інформаційна аналітика — складна комплексна діяльність, що ґрунтується як на природному інтелекті, так і на комп'ютерних технологіях оперування інформаційними масивами, методах математичного моделювання процесів тощо» [13]. Інформаційна аналітика виконує, насамперед, завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому плані з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю. Характер функціонального перетину (взаємодії) в системі «аналітика-наука» можна визначити таким чином: з одного боку, наука й інформаційна аналітика — це інформаційні способи пізнання та наукового аналізу реальності; однак є між ними і відмінність — інформаційна аналітика, ґрунтуючись на науковому знанні, загальних закономірностях, найчастіше має справу з феноменологією буття, оцінюючи факти та події, прогножуючи їх розвиток з урахуванням не лише узагальнених типових параметрів, а й певних додаткових факторів (суб'єктивно-особистісних, випадкових та ін.); наука виявляє, насамперед,

фундаментальні, об'єктивні закономірності досліджуваної сфери, істотні зв'язки об'єктів, узагальнені параметри процесів та ін. [13].

Якщо розглядати інформаційну аналітику як діяльність, то її певною мірою можна ототожнювати з інформаційно-аналітичною діяльністю (ІАД), а з позицій процесного підходу — як сукупність спрямованих на певний предмет операцій мислення і технологічних процедур, виконання яких у певній послідовності забезпечує вирішення поставленого завдання. Водночас зазначимо, що процес ІАД складається з таких компонентів: організаційного; методичного; інформаційного; комунікаційного; формування висновків і пропозицій.

Окрім автори вважають, що ІАД — це процес семантичної обробки даних, у результаті якого розрізнені дані перетворюються на закінчену інформаційну продукцію — аналітичний документ [11]. Знання певного алгоритму семантичної обробки даних — умова успіху діяльності в багатьох галузях. Аналітика є евристичною за своєю суттю, тому досить складно зрозуміти інтелектуальні технології аналітичної діяльності, виявити її прийоми і впровадити в навчання майбутніх фахівців. З іншого боку, аналітика — це діяльність, що передбачає органічний синтез трьох компонентів: знання аналітичних методів (функціональний компонент), знання предметної області (галузевий компонент) і певний тип структури особистості (особистісний компонент). Аналогічна структура характерна для науково-дослідницької, художньо-творчої, викладацької, управлінської та деяких інших видів діяльності.

Аналітично-синтетична переробка документа здійснюється з метою отримання необхідної інформації, а також оцінки, зіставлення, узагальнення та подання отриманої інформації у формі, що відповідає запиту. Якщо метою роботи з науковими документами є їх систематизація, аналіз і синтез, то така діяльність належить до науково-інформаційної. Якщо ж метою роботи з науковими документами є здобуття нових знань про предмет, що вивчається, то така діяльність належить до науково-дослідницької.

Важливо підкреслити, що аналітико-синтетична переробка інформації має місце не лише в науково-інформаційній діяльності (НІД), а і в інших видах пізнання. Що ж у такому разі визначає специфіку НІД? Для того, щоб відповісти на це запитання, можна порівняти НІД з такими видами пізнання, як науково-дослідницька діяльність, з одного боку, і науково-технічна розвідка — з іншого.

Метою науково-дослідницької діяльності й аналітико-синтетичної переробки інформації є вилучення з документів нових фактів або відомостей, які в цих документах явно не виражені. Нові відомості логічно виводяться з наявної інформації, причому для цього додатково залучається так звана екстралінгвістична інформація (тобто інформація, яка не міститься в цих документах). Подібним же чином будується діяльність, що іменується науково-технічною розвідкою. Відомо, що в мирний час не менше

80% розвідувальної інформації можна отримати завдяки аналітико-синтетичній переробці відомостей, що добувають із нетаємних джерел — газет, журналів, книг, теле- і радіопередач, матеріалів усесвітньої мережі та ін. Завданням фахівця-аналітика в цьому разі є вилучення з тексту одного або декількох документів таких відомостей (частково засекречених), які в цих документах явно не містяться.

Щодо специфіки аналітико-синтетичної переробки інформації, яка здійснюється в процесі НІД, то вона полягає в систематизації, зіставленні, оцінці й узагальненні лише тієї інформації, яка є явною в цих документах, а також у поданні узагальненої інформації в компактному вигляді, зручному для її практичного використання. При інформаційному аналізі та синтезі в процесі НІД не використовується екстралінгвістична інформація (звичайно, тією мірою, якою це взагалі можливо при інтелектуальній діяльності людей).

Отже, сутність інформаційно-аналітичної діяльності полягає в застосуванні на стадії впорядкування (інформаційна складова) методів аналітичної обробки інформації та методів аналізу на базі інформаційних знань, підготовлених завдяки інтелектуальній обробці інформаційних масивів (аналітична складова). Це свідчить про наявність в ІАД двох аналітичних стадій оброблення: на етапі формування структурованої інформації і на етапі здійснення системного аналізу певної практичної діяльності з метою прийняття рішень. Розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення різних видів діяльності сприяє ефективнішому використанню інформації в управлінських процесах.

Таким чином, інформаційна аналітика як складова інформаційної діяльності, охоплює, певні процеси як аналітичної, так й інформаційної діяльності; передбачає виконання специфічних етапів і процедур, які мають опанувати для професіоналізації фахівці — інформаційні аналітики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакуменко В. Аналітичне забезпечення формування державно-управлінських рішень / В. Бакуменко // Вісн. Української академії державного управління. — 2000. — № 4. — С. 350–358.
2. Бережной О. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень / О. А. Бережной // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 9 (39). — С. 25–29.
3. Блюменау Д. И. Информационный анализ/синтез для формирования вторичного потока документов / Д. И. Блюменау. — СПб., 2002. — 240 с.
4. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. — М. : ООО «Изд-во АСТ», 2004. — 505 с.
5. Конотопов П. Ю. Аналитика. Методология, технологические и организационные аспекты информационно-аналитической работы / П. Ю. Конотопов, Ю. В. Курносов. — М. : Русаки, 2004. — 250 с.

6. Кузнецов И. Н. *Информация: поиск, анализ, защита : учебник по информационно-аналитической работе* / И. Н. Кузнецов — М. : Яуза, — 2002. — 320 с.
7. Крулькевич М. И. *Информационная деятельность в организациях* / М. И. Крулькевич, Е. М. Сынкова. — Донецк : ДонНУ, 2001. — 176 с.
8. Кулицький С. П. *Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління : навч. посіб.* / С. П. Кулицький. — К. : МАУП, 2002. — 224 с.
9. Матвієнко О. В. *Основи інформаційного менеджменту : навч. посіб.* / О. В. Матвієнко. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 128 с.
10. Пархоменко О. В. *Інформаційна аналітика як складова управління сферою НТД* / О. В. Пархоменко // *Наук.-техн. інформація*. — 2004. — № 2. — С. 27–30.
11. Пушкашу Д. І. *Інформаційно-аналітична робота як процес семантичної обробки даних* [Електронний ресурс] / Д. І. Пушкашу. — Режим доступу: <http://www.collegian.ru/11011112411011124050050053124049.html>
12. Сілкова Г. *Інформаційно-аналітична діяльність як напрям інформаційної діяльності* / Г. Сілкова // *Вісн. Кн. палати*. — 2001. — № 2. — С. 14–15.
13. Сляднева Н. А. *Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы* [Электронный ресурс] / Н. А. Сляднева // *Информационные ресурсы России*. — 2001. — № 2(57). — С. 14–21. — [Режим доступа]: URL: <http://www.metaukraine.com/>.-Загол. з екрану.
14. Ступак В. *Науково-аналітична діяльність в галузі суспільних наук в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку* / В. Ступак // *Вісн. Кн. палати*. — 2000. — № 1. — С. 21–24.
15. Сурмін Ю. П. *Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку* [Електронний ресурс] / Ю. П. Сурмін. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2007-1/txts/06syrdsv.htm>
16. Сурмін Ю. П. *Аналітична діяльність у державному управлінні: технологічний аспект* / Ю. П. Сурмін // *Актуальні проблеми державного управління*. — Д. : ДФ УАДУ, 2000. — Вип. 3 (3). — С. 27–48.

Надійшла до редколегії 24.11.2009 р.

УДК 35:005.57.316.77

В. Ю. СТЕПАНОВ

МЕНЕДЖМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглянуто концептуальну модель менеджменту інформаційних технологій, її вплив на державне управління та державну інформаційну політику.

Ключові слова: інформаційне суспільство, менеджмент, інформаційні технології, модель, державне управління, електронний уряд.

Рассмотрена концептуальная модель менеджмента информационных технологий, ее влияние на государственное управление и государственную информационную политику.

Ключевые слова: информационное общество, менеджмент, информационные технологии, модель, государственное управление, электронное правительство.

The conceptual model of management of information technologies, influence of it, is considered on state administration and realization of public informative policy.

Key words: informative society, management, information technologies, model, state administration, electronic government.

Сучасний світ перебуває в ситуації, коли завдяки процесам глобалізації та розвитку інформаційних технологій суспільство стає гранично відкритим не тільки для руху капіталу, але й для взаємопроникнення різних норм, ідей і цінностей. Істотною особливістю сучасності є стійке зростання масштабів застосування нових інформаційних технологій у житті суспільства. У зв'язку з цим виникають певні питання, що потребують усебічного аналізу: які можливі ризики глобалізації; чим зумовлений пріоритетний розвиток інформаційних технологій у світі, що глобалізується; які світоглядні перспективи менеджменту інформаційних технологій. Реалії сучасності створили абсолютно новий сектор економіки, основою якого є інформація, знання та інформаційні технології. Нині нові інформаційні технології стають не просто інструментами, а процесами, які розвиваються та значно прискорюють поширення у свідомості культури, що глобалізується, певних стандартів — світоглядних, аксіологічних, управлінських. Стрімкість цих процесів особливо актуалізує звертання до даної теми.

Мета дослідження — використовуючи можливості теоретичного структурно-функціонального аналізу визначити місце та роль менеджменту інформаційних технологій у сучасному світі, його вплив на керування процесами глобалізації та еволюцію господарської системи суспільства.

Термін «менеджмент» нині міцно закріпився в лексиконі, однак багатозначність його понятійного смислу, що вкладають у нього різні автори, дозволяє попередньо говорити лише про те, що воно являє собою сферу управлінської діяльності. Інакше кажучи, загальноновизнаного для наукового обігу визначення терміна «менеджмент» поки немає, при цьому показова та обставина, що в багатьох підручниках і наукових працях по менеджменту ця проблема не розглядається або обмежується загальнофункціональним набором управлінських завдань, часто співвіднесених з конкретними специфічними умовами. Водночас, не можна не відзначити, що поняття «менеджмент» так чи інакше розкривається в спеціальній літературі як спосіб, манера поводження з людьми, мистецтво керування, особливе вміння та адміністративні навички. Таке тлумачення не тільки пояснює операціональний зміст менеджменту, але й указує на його специфічну суспільну функцію [6].

У літературі по спеціальних питаннях теорії управління термін «менеджмент» трактується широко та багатоаспектно з урахуванням різних

сторін управлінської праці. Більше того, часто інтерпретації цього поняття надають йому особливої якісної своєрідності, коли відбувається узгодження його суспільної функції з особливостями відтворення соціального життя в суспільстві. Так відбувається, коли, наприклад, менеджмент асоціюється з типом керування, властивим певним умовам розвитку економіки. У цьому разі, на відміну від командно-адміністративного, директивного та високоцентралізованого керування, менеджмент пов'язується із гнучким, мотиваційним керуванням на професійній основі, керуванням, у якому економічні інтереси відіграють провідну роль у сучасному інформаційному суспільстві.

Ефективність менеджменту конкретною господарською системою безпосередньо залежить від механізму пошуку, переробки, зберігання та використання інформації. Тому інформація як важливий економічний фактор продуктивності, конкурентоспроможності потребує свідомої, цілеспрямованої координації. Це припускає визначення та раціоналізацію внутрішніх і зовнішніх зв'язків та відносин інформаційних просторів цих систем, а при зростанні складності забезпечує стійкість координації їхньої діяльності та зв'язок із системами вищого та нижчого рівнів. Різні аспекти управління і формування інформаційної інфраструктури досліджували: В. Бакуменко, А. Голубицький, А. Дегтяр, А. Донець, Г. Климовицька, Т. Куценко, А. Никифоров, Я. Пушак, С. Чистов, О. Шевчук та багато інших. Вони зазначали, що при нерозвиненому інформаційному просторі в господарській системі істотно зростає кількість слабких формалізованих завдань прийняття управлінських рішень. Перш за все це зумовлено неадекватністю наявних даних для діагностики стану й динаміки економічних суб'єктів та об'єктів, відбиття й виявлення тенденцій і закономірностей розвитку, вироблення раціональної стратегії та тактики їхнього функціонування в різних господарських системах [4].

Сучасні перетворення в господарській системі України, розвиток підприємницької діяльності та ринкових структур, необхідність оперативного та компетентного прийняття рішень супроводжуються зростанням попиту на якісну, достовірну, оперативну інформацію, задоволення якого можливе тільки на основі широкомасштабної інформатизації як суспільства в цілому, так й окремих суб'єктів різних рівнів [3].

Інформатизація господарських процесів є закономірним етапом процесу еволюції господарської системи суспільства. Сучасна концепція ендогенних факторів виробництва визначає інформацію як один із ключових факторів, що зумовлюють економічний розвиток національного мезорівня. Необхідність оцінки масштабів і рівня розвитку інформатизації стає особливо актуальною, коли інформація трактується як найважливіший ресурс, фактор, елемент економічного потенціалу державної та регіональної господарської системи, що повинен ефективно використовуватися для досягнення

її цілей [10]. Важливим аспектом будь-якої програми інформатизації, особливо, коли йдеться про розвиток інформаційних систем, що забезпечують взаємодію влади, бізнесу та населення, є можливість забезпечення моніторингу ефективності виконання проектів і програм.

У понятті «інформаційні технології» (ІТ) поєднуються методи, засоби й системи для виробництва, збору, передачі, обробки, зберігання, поширення, експлуатації та використання інформаційних ресурсів, а також для створення власне інструментів і технологій інформаційної індустрії. Створення ІТ базується на використанні багатьох видів сучасних індустрій, зокрема: комп'ютерної, телекомунікаційної, електронних побутових приладів та ін. [7].

Стрімкий розвиток ринку зумовлює необхідність розробки методів регулювання та формалізації інформаційних процесів. На державному рівні прийнято програми розвитку інформатизації [2]. Сформульовано мету розвитку інформаційного суспільства в Україні: підвищення якості життя громадян, забезпечення конкурентоспроможності України, розвиток економічної, соціально-політичної, культурної та духовної сфер життя суспільства, удосконалення системи державного управління на основі використання інформаційних і телекомунікаційних технологій (ІТТ), створення досконалої системи «електронного уряду» [5].

Набула актуальності проблема кількісної і якісної оцінки стану та темпів розвитку ІТТ, скорочення розриву між рівнем розвитку інформаційної інфраструктури країни і рівнем комп'ютерної грамотності громадян, впливу ІТТ на соціальну сферу суспільства, бізнес, якість державного управління. У зв'язку з цим у багатьох країнах у цей час розвивається менеджмент ІТТ, використовуючи систему індикаторів та індексів, які можна застосувати при здійсненні регулярного моніторингу стану справ з розвитком інформатизації регіонів і рівнем розвитку «електронного уряду», а також затребуваності електронних урядових послуг. Завдання створення комплексної системи індикаторів визначення ступеня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у різних країнах і методології її практичного застосування почало формуватися наприкінці 1990-х рр. До цього часу вже був істотний практичний досвід і методичний потенціал виміру окремих факторів, що впливають на розвиток інформаційного суспільства — охоплення населення й бізнесу засобами зв'язку (стаціонарною та мобільною телефонією), кількості телевізорів, радіоприймачів і комп'ютерів на душу населення, динаміки зростання Інтернет-аудиторії та ін.

Процес формування рейтингу менеджменту з використанням технологій «електронного уряду» в державних регіональних органах виконавчої влади є комплексним і оснований на таких методах: опитування органів влади, формування частини даних рейтингу на базі статистичного спостереження, проведеного в органах державної влади (використання даних

статистики для формування показників індикаторів рейтингу за певними напрямками), веб-моніторинг сайтів, тобто вивчення в режимі он-лайн змісту сайтів органів влади силами експертів через виявлення наявності або відсутності обраних властивостей.

Серед багатьох систем індикаторів для оцінки стану менеджменту ІТ, розвитку інформаційної економіки й інформаційного суспільства, рівня інформатизації в регіонах можна використати Індекс готовності розвитку регіонів до інформаційного суспільства (Індекс ГРРІС), розроблений на основі методики Центру міжнародного розвитку Гарвардського університету «Готовність до мережевого світу: путівник для країн, що розвиваються» [9]. Метою розробки Індексу було визначення універсального критерію стосовно вироблення, проведення й коректування політики розвитку інформаційного суспільства на державному та регіональному рівнях. Індекс ГРРІС дозволяє оцінити існуючі в регіонах передумови широкомасштабного менеджменту ІТ, а також результати прийняття управлінських рішень. Для побудови Індексу використовується більше 70 показників, що характеризують готовність регіонів до глобального інформаційного суспільства, зокрема ключові показники доступу та використання ІКТ, що рекомендують міжнародні організації.

Актуальним завданням є забезпечення взаємодії та узгодження набору індикаторів, використовуваних у системах моніторингу якості державного управління, здійснюваних у рамках реалізації адміністративної реформи з дослідженнями розвитку «електронного уряду», як у цілому, так і його окремих компонентів. Основою для такої інтеграції та взаємодії є подальша реалізація позиції держави розглядати розвиток «електронного уряду» як один із компонентів адміністративної реформи. Важливим компонентом проектної та аналітичної діяльності в цьому напрямі є необхідність здійснення порівняльних досліджень систем глобальних міжнародних рейтингів з метою не просто фіксації місця в них України, але й виявлення джерел можливих помилок і недопущення використання застарілої та недостовірної інформації. Комплекс таких заходів сприятиме зниженню репутаційних ризиків і адекватнішій участі нашої країни в процесах глобального моніторингу, пов'язаного з інформаційним розвитком суспільства.

Нині доцільною є зміна стратегічних пріоритетів розвитку інформатизації, при яких менеджмент ІТ розглядається як засіб підвищення якості державного управління. Відповідно до зазначеного підходу, з урахуванням сервіс-орієнтованих моделей розвитку й використання ІТТ в органах державної влади, пріоритетним напрямом інформатизації є широкомасштабне використання ІТТ для надання послуг населенню та господарюючим суб'єктам.

Концептуальне моделювання менеджменту ІТ державної й регіональної інформатизації дозволяє комплексно представити її як систему,

елементи якої на будь-якому рівні декомпозиції визначають стан інформатизації. Рівнева структуризація інформатизації як об'єкта керування дозволяє виділити як перший ієрархічний рівень стратегічні заходи щодо забезпечення інформатизації, декомпозиція яких зумовлює тактичні заходи другого рівня — основних підсистем концептуальної моделі інформатизації (інформаційні потреби, інформаційний потенціал та інфраструктура). Елементи третього, оперативного, рівня керування, фактично визначають стан підсистем верхнього рівня й, будучи індикаторами, характеризуються найбільшими динамічними змінами через вплив зовнішнього середовища. Стан усіх елементів концептуальної моделі менеджменту ІТ на певному рівні декомпозиції визначає рівень інформатизації, зокрема й регіону, як об'єкта керування.

Реалізація зазначеної концептуальної моделі менеджменту ІТ на цьому етапі соціально-економічного розвитку дозволяє органам державної влади на будь-якому рівні: удосконалити контроль, рух та обробку інформації, використовувати з метою державного управління; поліпшити інформаційну взаємодію із громадянами та господарюючими суб'єктами; знизити трансакційні витрати управлінської діяльності органів влади, громадян та організацій при здійсненні взаємодії й, як результат, підвищити якість державного управління. Нині в Україні розроблена Концепція розвитку інформаційного суспільства до 2015 р., позначені пріоритетні напрями розвитку ІТТ [1].

В останні роки різні структури почали інтенсивно використовувати менеджмент ІКТ з метою підвищення ефективності та якості своїх послуг. Ці ініціативи та програми дістали назву E-Government — «Електронний уряд». Ядром E-Government є перехід від відомчого підходу діяльності органів влади та управління до орієнтації на потреби й завдання громадян і господарюючих суб'єктів (у менеджменті це називається «клієнт-орієнтований підхід»). У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що надзвичайно небезпечно перебільшувати технологічні аспекти інформатизації та намагатися переводити в електронну форму існуючі неефективні процедури — необхідний реінжиніринг основних процесів функціонування органів влади, структур державного та регіонального керування. Оцінка рівня готовності різних країн до використання «електронного уряду» здійснюється в рамках діяльності Департаменту економічного та соціального розвитку ООН, котрий щорічно публікує звіти, які представляють потенціал і можливості розвитку цих соціальних технологій у 191 країні світу.

Проект створення «електронного уряду» спрямований на вирішення завдань комплексної автоматизації всіх сфер діяльності органів державної влади та має на меті забезпечення максимально ефективного задоволення потреб громадян, організацій усіх форм власності та держави в інформаційних продуктах і послугах [8]. Структура «електронного уряду», на

нашу думку, повинна являти собою комплекс інтегрованих інформаційних підсистем органів державної влади: міжвідомчого електронного документо-обігу, єдиного інформаційно-довідкового порталу, регіональної інформаційно-аналітичної системи.

Створення «електронного уряду» в першу чергу зумовлено цілями та завданнями реалізації цільової програми «Електронна Україна», проведенням адміністративної реформи, реалізацією загальної державної інформаційної політики у сфері ІТТ, а так само об'єктивною необхідністю, продиктованою сучасним рівнем розвитку суспільства в цілому.

Реалізація «електронного уряду» є важливим етапом удосконалення менеджменту ІТ у зв'язку з роллю, що збільшується, ІТТ у всіх сферах соціально-економічної діяльності та переведенням багатьох видів економічної діяльності в електронну форму. У цей час можна констатувати, що в Україні пройдений перший етап упровадження технологій інформаційного суспільства у сферу функціонування владних структур і побудови «електронного уряду». Однак поки ще немає підстав стверджувати, що подання інформації в українському Інтернеті може істотно вплинути на функціонування владних структур і що за допомогою цих технологій можна забезпечити ефективну взаємодію влади, населення та бізнесу. Поширення технологій «електронного уряду» значною мірою залежить від готовності використання інтерактивних сервісів населенням і бізнесом, можливостей доступу до Інтернету й безпосередньо пов'язане з рівнем добробуту громадян і соціально-економічним розвитком регіонів країни.

Важливою позицією, на яку необхідно зважати при реалізації проектів, спрямованих на використання технологій «електронного уряду», є готовність населення та бізнесу використати інтерактивні послуги урядових структур. Безсумнівно, необхідною умовою є сама можливість доступу до цієї послуги — через Інтернет або за допомогою спеціальних пристроїв, розташованих у громадських місцях. Важливо також зважати на «ціну питання» — наскільки вартість доступу до Інтернету відповідає рівню життя основних цільових аудиторій «електронного уряду».

В останні роки відбувається істотне розширення міжнародних програм, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства й суспільства знань, формуються нові спеціалізовані структури загальної інформаційної та регіонального економічного співробітництва. Цілеспрямованих зусиль потребує використання можливостей, пов'язаних з розширенням участі України в роботі організацій і програм Євросоюзу, що відкриваються у зв'язку з поетапним формуванням Єдиного Європейського економічного простору. У зв'язку з цим зростає важливість зарубіжного досвіду та методології побудови систем «електронного уряду». Істотне значення має також інформаційна підтримка міжнародного співробітництва — сприяння в пошукові партнерів, підготовка й значне поширення інформаційних та

аналітичних матеріалів, організація робочих зустрічей, міжнародних форумів та ін.

Таким чином, єдиний вектор розвитку сфери інформатизації — мультиплікація та акумуляція ресурсів і засобів, ефективне їхнє використання для вирішення завдань інформатизації. Узгодженість політики у сфері регіональної інформатизації забезпечує як організаційний, так і соціальний ефект. Організаційно-управлінський ефект менеджменту ІТ полягає в поліпшенні забезпечення організацій актуальною інформацією, розвитку міжвідомчої взаємодії, підвищенні якості державного управління. Соціальний ефект — у забезпеченні доступу громадян до достовірної інформації, розвитку взаємодії між суспільством і владою, створенні передумов для реалізації зручних для населення та підприємств послуг «електронного уряду».

Застосування до регіонального інформаційного простору зазначених підходів дозволяє уточнити інструментарій для аналізу взаємодій, що складаються між економічними суб'єктами мезорівня та органами влади. Накопичення та структурування інформації як ендогенного фактора відбувається в регіоні кооператив з іншими факторами, функціями та структурами в розвитку господарської системи в цілому, окремих її підсистем і суб'єктів.

Еволюційний підхід дозволяє побудувати систему інформаційного простору, де кожен об'єкт (регіон) постає як модель, що відбиває взаємодії його суб'єктів. Ефективність управління регіоном у цьому разі залежатиме від якості, масштабів й інтенсивності інформаційного обміну між його агентами, а також від ресурсів й умов поширення потоків інформації в даному інформаційному просторі. Удосконалення управління регіональними господарськими системами неминуче супроводжуватиметься переходом на вищий рівень, контекстно залежний від абстрактного розуміння, визначення й дослідження їхньої інформаційної структури.

Удосконалення концепції менеджменту ІТ потребує усвідомлення нових концептів єдиного інформаційного простору та досконалого інформаційного суспільства. Фіксація нового знання та практична реалізація його у формі нових культурних цінностей, інституціональних структур і високих технологій потребують багатоаспектного інформаційного відбиття та подання аспектованих господарських систем різного рівня, інтеграція інформаційних моделей яких зумовлює розвиток єдиної інформаційної системи управління на основі широкомасштабного використання інформаційних технологій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015: Закон України роки від 9 січня 2008 // Відомості Верховної Ради. — 2007. — №12. — Ст. 102.*

2. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 09.02.2006 із змінами // Відомості Верховної ради ради, внесеними згідно із Законом №3421-IV (3421-15). — 2006 — №22. — Ст. 199.
3. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства — глобальне завдання в новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 р.
4. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : [моногр] / В. Д. Бакуменко. — К. : Вид-во УАДУ, 2000. — 328 с.
5. Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України / О. Голобуцький // Політичний менеджмент. — 2005. — № 5 (14). — С. 75–86
6. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. — Х. : ХарPI НАДУ, 2002. — 492 с.
7. Інформаційні технології в регіональному управлінні : навч. посіб. / Бутко М. П., Бутко І. М., Дітківська М. Ю. та ін. — К. : Знання України, 2006. — 282 с.
8. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації / С. Чукут // Вісн. НАДУ. — 2003. — № 2. — С. 429–433.
9. Чугунов А. В. Система індикаторів и мониторинг развития информационного общества и экономики знаний [Электронный ресурс]. / А. В. Чугунов. — Режим доступа: <http://www.iori.hse.ru>
10. Юсупов Р. М. Научно-методические основы информатизации. / Р. М. Юсупов, В. П. Заболотский. — СПб. : Наука, 2000. — 455 с.

Надійшла до редколегії 09.11.2009 р.

УДК 070.11:316.77

Т. А. ЛУГОВА

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ПРАВДА» НА МАТЕРІАЛІ МІСЦЕВОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПРЕСИ

Наведено результати інформаційного аналізу концепту «правда» за матеріалами місцевої та центральної преси. На цій основі розглянуто проблему становлення інформаційної культури українського суспільства.

Ключові слова: преса, правда, дезінформація, інформаційне суспільство, інформаційна культура.

Представлены результаты информационного анализа концепта «правда» на материале местной и центральной прессы. На этой основе рассмотрена проблема становления информационной культуры украинского общества.

Ключевые слова: пресса, правда, дезинформация, информационное общество, информационная культура.

Results of the information analysis concept «truth» on a material of the local and central press are presented. On this basis the

problem of becoming of informative culture of Ukrainian society is considered.

Key words: the press, the truth, misinformation, an information society, information culture.

В умовах становлення глобалізованого інформаційного суспільства в Україні на стику ХХ–ХХІ ст. великого значення набуває проблема якості інформаційної комунікації, як найважливішої форми соціальної та культурної взаємодії людей. Не останню роль у цьому процесі відіграють друковані ЗМІ. Тема теорії і практики друкованої масової інформації, її якості та правдивості останнім часом усе інтенсивніше розробляється в лінгвістиці, історії, психології, соціології, культурології, соціальних комунікаціях та інших науках. Прагнення дослідників до комплексного вивчення проблем, пов'язаних зі ЗМІ, як превалюючої мови соціальної комунікації, сприяє створенню цілісної концепції світу, що, у свою чергу, є важливою умовою формування «інформаційної культури». І. О. Балахін правильно визначив її як поріг чутливості до дезінформації [2]. При цьому під правдивістю повідомлення, як і В. О. Бондаренко та О. В. Литвиненко [3], ми розуміємо адекватність інформаційної картини та реального світу, а правдивість інформації вважаємо не її синонімом, а якісною характеристикою.

На думку професора П. М. Киричек, для стійкого функціонування суспільних і державних інститутів необхідна безперервна багатооборотність соціальної інформації чотирьох видів — наукової, художньої, публіцистичної (зокрема суспільно-політичної), спеціальної, кожна з яких має свій переважний профіль, пов'язаний з різноаспектним впливом на свідомість і поведінку громадян [10]. Низький рівень інформаційної культури, дезінформація та інформаційний хаос у соціумі провокують виникнення ціннісної дезорієнтації, спотворюють уявлення про навколишній світ, образ якого створюється ЗМІ.

Утім, багато сучасних видань часто подають викривлену, неповну інформацію про реалії навколишньої дійсності та відрізняються низькою культурною полеміки, і це не тільки «жовта» або «бульварна» преса, для якої порушення етичних норм є елементом концепції, а й багато серйозних суспільно-політичних часописів. Усе це викликало пильну увагу громадськості, наукової спільноти не лише до моральних аспектів журналістської діяльності, а й до якості та правдивості прес-інформації взагалі.

Варто констатувати, що достовірність преси не часто стає предметом окремих моніторингових досліджень. Так, відомі моніторинги ЗМІ, наприклад ті, що проводить «Український монітор», простежують загалом дані стосовно незалежності ЗМІ, рівня доступу громадян до інформації. Їх славною є «контроль якості преси», що часто зосереджується або на вивченні телевізійних ЗМІ, або на виявленні прихованої реклами та політичної зааганжованості. Якість, зокрема правдивість, позарекламних та позаполітичних друкованих повідомлень поки що повністю не вивчені.

Теоретичну основу нашого дослідження склали філософські розвідки щодо суті структур концептів «правда» й «істина» (М. І. Агієнко [1]), «ідеальне» як інформація (Д. І. Дубровський [6]). Фундаментальними для нашого дослідження є праця Ю. М. Лотмана «Культура й інформація» [12], статті професора П. М. Киричка [9; 10]. Особливо зацікавлюють праці, що розробляють методи аналізу преси (О. Семотюк [17], А. Д. Дергачова [5], С. М. Звезинський [7], Е. В. Летенков [11], З. В. Партико [14], М. М. Романюк [15; 16], Т. І. Славко [18] та ін.). Останнім часом методика прийомів інформаційного аналізу набула поширення в лінгвістиці, джерелознавстві, політології для системних та якісних оцінок інформаційних масивів, отримання результативних показників інформаційної ємності публікацій.

Тож, незважаючи на той факт, що в історіографії накопичений багатий масив джерел та літератури про якість ЗМІ й етику журналістики, залишається відкритим питання про характер та роль концепту «правда» в місцевій і центральній пресі, його роль у становленні інформаційного суспільства. Все це зумовило актуальність теми даного дослідження.

Метою дослідження є здійснення інформаційного аналізу повідомлень місцевої та центральної преси й визначення характеру виявлення в них концепту «правда».

Для того, щоб наше дослідження було репрезентативним, адже пресповідомлення численні та різноманітні, ми обмежили нашу вибірку джерел двома темами: міжнародною — тема грузинського конфлікту та місцевою — викрадення картини Караваджо з Одеського музею західного та східного мистецтва. Згідно з методикою контент-аналізу, вибірка тем здійснювалась випадково (вона сформована з генеральної сукупності таким чином, щоб кожний компонент такої сукупності мав рівний шанс бути відібраним). Крім того, для рельєфнішого виявлення характеру «правди» в газетах добиралися фактажно-інформаційні, а не аналітичні матеріали, оскільки останні мають загалом яскраво виражену авторську позицію, яка може бути і не правдивою, але сприйматися не як дезінформація, а як суб'єктивна точка зору, що має право на існування.

Ми виходили з припущення, що в центральній пресі, яка територіально близька до офіційних джерел інформації, правдивість є вищою, ніж у місцевій пресі, яка часто «годується» розмитою інформацією, що потрапляє з чуток, посередницьких джерел, копійованих зі статей столичної преси.

Концепт «правди» в статтях обраної тематики проаналізовано в різних виданнях центральної та місцевої преси за такими ознаками: стриманість авторських емоцій; наявність факту в центрі уваги повідомлення; об'єктивність (відстороненість) викладу матеріалу; декілька точок зору (версій події); логічність інформації; конструктивність (термін проф. П. М. Киричка [9]); узагальнення, а не перебільшення; наявність посилань на надійні джерела інформації. Останнє є, на нашу думку, однією з найваж-

ливіших умов правдивості повідомлення, зменшує можливість дезінформації (на цьому, зокрема, наголошували В. О. Бондаренко та О. В. Литвиненко [3]).

Критерії оцінювання наявності дезінформації в прес-повідомленнях слід шукати в характеристиках феномену жовтої преси. Серед них можна назвати, зокрема, такі: епатажне висвітлення табуйованої тематики, сенсаційність, тематичний еkleктизм, домінування візуальної складової над текстовою; перебільшення, крупні, кричущі, інтригуючі заголовки; велика кількість ілюстрацій, колажів; конфліктна, агресивна форма подання матеріалу; застосування зневажливої лексики; зміщення центру уваги з самого факту на його подання (прийом, розроблений та використаний ще Пулітцером та Херстом).

Отже, рівень викривлення інформації в газетних повідомленнях визначався за такими критеріями: емоційність (сенсаційність, агресивність), у центрі уваги — спосіб подання матеріалу, суб'єктивність (або заангажованість), наявність однієї точки зору на подію, алогічність (або логічність, основана на емоціях), перебільшення, явна дезінформація. Зважали й на те, що підходи до тлумачення фактів значною мірою визначаються системою настанов, стереотипів та символів аналітика.

Тема «війни в Грузії» простежувалась в 11 виданнях 2008 та 2009 рр., з яких 9 — центральних і 2 — місцевих. Брало ті видання, в яких обрана тема добре висвітлена. Це пояснює малу кількість місцевих видань, що, звісно, дає певні погрішності в нашому дослідженні, які ми брали до уваги. Зокрема, аналізувалися статті в таких київських виданнях, як: «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Комуніст», «Комсомольская правда», «Киевский телеграф», «Сегодня», «Известия в Украине», «Украинская правда», а також у таких одеських виданнях, як: «Газета по-одесски», «Вечерняя Одесса».

Аналіз емоційності преси на тему «війни в Грузії» засвідчив, що стриманості в місцевій пресі більше на 17 відсотків, емоційності менше на 6 відсотків, а агресивність практично відсутня, на відміну від центральної преси, де вона складає 22 відсотки (газети «Комуніст» та «Сьогодні»).

Середній відсоток об'єктивності, що визначався за такими показниками, як наявність посилань на джерела інформації, авторської відстороненості та незаангажованості, декількох версій події в центральній та місцевій пресі показує 27% різниці об'єктивності центральної та місцевої преси на користь останньої. Було встановлено, що правдивість місцевої преси, яка висвітлювала тему війни в Грузії, на 25,9% більша, аніж центральної.

Тема викрадення картини Караваджо достатньо висвітлена в ЗМІ, причому якість цієї інформації часто була сумнівною. Цікаво, що таку неякісну інформацію надрукувала столична газета «Сьогодні».

Буквально по слідах події, що відбулася приблизно з 29 по 31 липня, в газеті «Сьогодні» опубліковано статтю із сенсаційною назвою «В Одессе

украли единственную в Украине картину Караваджо за \$100 миллионов» [4]. З цього моменту почалася лавина повідомлень, які повторювали названу цифру. Втім, як стверджували працівники Музею західного і східного мистецтва, вартість украденої картини Караваджо «100 мільйонів» ніхто не називав, а сама сума є некоректною, вигаданою журналістами для додання сенсаційності події.

Стосовно теми викрадення картини Караваджо в ЗМІ подавалася й інша відверта дезінформація. Так, у тижневику «Дзеркало тижня» від 6 грудня 2008 р. відзначалося, що картину Караваджо знайшли. При цьому анонімна стаття посилається на джерела, «близькі до Міністерства внутрішніх справ». Тут же стверджувально повторюється ціна в 100 мільйонів доларів, в яку оцінили картину вже не журналісти, а «зарубіжні колеги».

Цю дезінформацію про відшукану картину перейняли інформаційні телевізійні служби («1+1», «5 канал»). Крім того, в заголовку «Знайшли картину Мікеланджело, викрадену з музею в Одесі» [8], інформація є неповною та викривленою, адже автором картини «Взяття Христа під варту, або Поцілунок Іуди» є Мікеланджело Мерізі да Караваджо, а назва відсилає до іншого автора Мікеланджело де Буанаротті.

Версію про повернення картини підтвердили інформаційна агенція УНІАН (06.12.2008, 10:28) [19] та РБК-Україна (06.12.2008, Київ 10:46). Тож, інформаційні агенції також можуть публікувати неперевірену інформацію, причому не лише щодо знайденої картини, але й її вартості. Дезінформацію щодо знайденої картини згодом була спростувало Міністерство внутрішніх справ України на підставі слів старшого наукового співробітника музею Тетяни Балановської: «За її словами, співробітники музею, як і слідчі органи, довідалися про можливе повернення полотна з українських засобів масової інформації» [13].

Тема викрадення картини Караваджо простежувалась нами в 14 виданнях за 2008 рік, з яких десять — київські, та 4 — одеські. Аналіз емоційності центральної преси на означену тему засвідчив, що стриманість у місцевій та центральній пресі з приводу викрадення картини Караваджо однакова — 50%, але емоційності (на відміну від теми Грузії) в місцевих статтях на тему викрадення картини більше, ніж у центральній пресі на 20%. Цей стрибок емоційності в місцевій пресі можна, зокрема, пояснити тим, що ця подія відбулася саме в Одесі. Але, як і в статтях на тему грузинського конфлікту, в одеських виданнях відсутня агресивність викладу матеріалу.

Відсоток об'єктивності (за показниками наявності посилань на джерела інформації, авторської відстороненості та незаангажованості, кількох точок зору або версій) у центральній та місцевій пресі засвідчує, що різниця об'єктивності центральної і місцевої преси становить 10% на користь останньої.

У визначенні рівня правдивості преси на тему викрадення картини, різниця чинників правдивості та викривлення інформації в центральній і місцевій пресі є не великою на користь останньої. Це пояснюється, насамперед тим, що в цій темі місцева преса була емоційнішою, менш самостійною, адже у двох виданнях «Газета по-одесски» та «Комерсант Юга» повторювалась неправдива інформація щодо вартості картини. Втім, варто зазначити, що місцева преса залишилась менш агресивною за стилем викладу матеріалу, в ній не було дезінформації щодо знайденої картини, більше викладено точок зору щодо цієї події та менше перебільшень.

Таким чином, аналіз статей центральної і місцевої преси не підтверджує робочої гіпотези дослідження стосовно більшої правдивості центральної преси. Помічено, що саме центральні видання часто постають джерелами дезінформації, як, наприклад, газета «Сьогодні», щодо вартості картини в 100 млн доларів та газета «Дзеркало тижня», яка опублікувала дезінформацію стосовно того, що картину Караваджо було знайдено. При цьому інформаційні агентства під впливом газетних статей можуть давати дезінформацію. Центральна преса, на відміну від місцевої, характеризується також більшою агресивністю, наприклад газети «Известия в Україні», «Комуніст», а найбільше — газета «Сьогодні». Повідомлення місцевої преси стриманіші, об'єктивніші, конструктивніші, подають матеріал з кількох точок зору, загалом неагресивні. Отже, цим зумовлена необхідність підвищення рівня довіри людей до місцевої преси через інтенсифікацію моніторингу правдивості преси, що, у свою чергу, стане важливою умовою високого рівня чутливості до дезінформації та прискорить процес формування інформаційного суспільства. Якість інформації (її повнота, конструктивність та правдивість як відповідність реаліям навколишньої дійсності) виховує високий ступінь чутливості суспільства до дезінформації та є однією з головних умов становлення та розвитку інформаційного суспільства.

Вивчення концепту «права» в місцевій та центральній пресі не вичерпується межами одного дослідження та потребує подальших наукових розвідок. Зокрема, подібного інформаційного аналізу потребують видання інших регіонів України; перспективним є також дослідження співвідношення «конструктивних», «нейтральних» та «деструктивних» повідомлень в інформаційному просторі України з точки зору концепції професора П. М. Киричак. Усе це верифікує результати нашого дослідження та стане важливою теоретико-практичною базою інформаційної культури українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азиенко М. И. Структуры концептов «права», «истина», «truth» в сопоставительном аспекте : дисс. ... канд. филол. наук: / М. И. Азиенко 10.02.20. — Екатеринбург, 2005. — 220 с.

2. Балахнин И. А. Информационная политика и политическая стабильность / И. А. Балахнин // *Вестник российской нации*. — 2008. — № 2. [Ел. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rosnation.ru/printVer.php?print=1&D=37&goto=168>
3. Бондаренко В. О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми [Електронний ресурс] / В. О. Бондаренко, О. В. Литвиненко // *Стратегічна панорама*. — 1999. — №1 — Режим доступу: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panorama1-2_99/iv_1bo.htm
4. Денисенко Р. В Одессе украли единственную в Украине картину Караваджо за \$100 миллионов / Р. Денисенко, Е. В. Юзефчук // *Сегодня*. — 2008.
5. Дергачева А. Д. Периодическая печать как массовый источник / А. Д. Дергачева // *Массовые источники по истории советского рабочего класса / редкол.: И. Д. Ковальченко (отв. ред.) и др.* — М., 1982. — С. 159.
6. Дубровский Д. И. Идеальное как информация, непосредственно «данная» личности / Д. И. Дубровский // *Управление, информация, интеллект*. — М., 1976. — С. 236.
7. Звездинский С. М. Научная организация информационной деятельности / С. М. Звездинский — Л., 1984. — С. 85–102.
8. Знайшли картину Мікеланджело, викрадену з музею в Одесі [Електронний ресурс] // 5 канал. — 06.12.2008 15:37. — Режим доступу: <http://media.topring.com.ua/news/politics/2008/12/06/1453907.html>
9. Киричєк П. Н. Информационная культура и этика журнализма [Електронний ресурс] / П. Н. Киричєк // *Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения : материалы межвуз. науч.-практ. конф.* — СПб. : Роза мира, 2006. — 345 с. — Режим доступу: <http://www.frp.ru/newfrp/cni/analitic/sel?cid=438&version=print>
10. Киричєк П. Н. Информационная политика и информационная культура общества / П. Н. Киричєк // *Медиакультура новой России*. — М. : Академ. проект, 2007. — С. 56
11. Летенков Е. В. О некоторых итогах компьютерной обработки данных по периодической печати / Е. В. Летенков // *Актуальные проблемы современного джефелознавства : матеріали укр.-рос. наук. семінару*. — К.; СПб., 1999.
12. Лотман Ю. М. Культура и информация / Ю. М. Лотман // *Лотман Ю. М. Семиосфера*. — СПб. : «Искусство-СПб», 2000. — С. 395.
13. МВС спростовує інформацію про повернення викраденої картини Мікеланджело да Караваджо [Електронний ресурс] // *Національна радіокомпанія України*. — 07-12-2008.. — Режим доступу: <http://www.nrсу.gov.ua/index.php?id=4&listid=80142>
14. Партико З. В. Теорія масової інформації : конспект курсу лекцій. / З. В. Партико — К., 2004. — 200 с. [Рукопис].
15. Романюк М. М. Українське пресознавство: наукові принципи і методи досліджень / М. М. Романюк. — Львів, 2000. — С. 30–31.
16. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / М. Романюк. — Л., 2000. — 110 с.
17. Семотюк О. Застосування контент-аналізу в дослідженнях преси як масового джефела / О. Семотюк // *Вісн. Львів. ун-ту. Серія журналістика*. — 2007. — Вип. 30. — С. 68–73.

18. Славко Т. И. Математико-статистические методы в исторических исследованиях. — М., 1981. — С. 59–83.
19. Знайшли картину Караваджо, викрадену з одеського музею : Новини УНІАН [06.12.2008 10:28] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elections.unian.net/ukr/news/news-288552.htm>

Надійшла до редколегії 16.12.2009 р.

УДК: [930.24..004.4'24]..361.28

М. М. ВАСИЛЬЧЕНКО

АРХІВ ЯК ЦЕНТР СОЦІАЛЬНОЇ ТА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто архів як центр (структуру) соціальної та наукової комунікації, визначено основні напрями функціонування архівів у соціально-комунікаційному просторі, елементи електронної комунікації системи архівних установ, запровадження грид-технологій в архівну справу.

Ключові слова: архівна справа, архів, інформатизація, соціальні комунікації, наукова комунікація, електронна комунікація, грид-технології.

Rассмотрены архивы как центры (структуры) социальной и научной коммуникации, определены основные направления функционирования архивов в социально-коммуникационном пространстве, элементы электронной коммуникации системы архивных учреждений, внедрение грид-технологии в архивное дело.

Ключевые слова: архивное дело, архив, информатизация, социальные коммуникации, научная коммуникация, электронная коммуникация, грид-технологии.

Archives as the centres (structures) of social and scientific communications are considered, the basic directions of functioning of archives in socially-communication space, elements of electronic communications of system of archival establishments, introduction of grid-technologies in archival business are defined.

Key words: archival sphere, archive, information, social communications, scientific communications, electronic communications, synergetics, grid-technologies.

Однією з найважливіших особливостей сучасного етапу розвитку суспільства є його всеохоплююча інформатизація, під впливом якої відбуваються кардинальні зміни в багатьох сферах життєдіяльності людини: економіці, науці, культурі, освіті та ін. На початку ХХІ ст. Україна досить активно (зважаючи на існуючі проблеми в політичному та соціально-економічному житті) долучається до цього процесу. У січні 2007 р. був

прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [1]. У першому розділі «Загальні положення» Закону наголошується: «Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя» [1]. На особливу увагу заслуговує і десятий розділ означеного Закону під назвою «Наука та культура в інформаційному суспільстві». У ньому наголошується: «З метою підвищення ефективності науки та культури в інформаційному суспільстві вважати пріоритетними... запровадження інформаційно-комунікаційних технологій [виділено нами. — М. В.] у бібліотеках, архівах, музеях та інших закладах культури, що сприятиме забезпеченню повного і постійного доступу населення до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх корінних народів і національних меншин України» [1].

Мета статті — визначення основних напрямів функціонування архівів у системі соціальної та наукової комунікації.

Окремі аспекти функціонування архіву як центру соціальної та наукової комунікації можна віднайти в працях відомих дослідників Г. В. Боряка [2], І. Б. Матяш [3], С. Г. Кулешова [4, 5] та ін.

Зупинимося на визначенні базових понять. Згідно з Державним стандартом України Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. ДСТУ 2732:2004 [6], «Архів — установа чи її структурний підрозділ, що організує і забезпечує відбирання, нагромадження архівних документів, їх облік, зберігання, користування ними» [6, с. 11], «Архівна установа — архів або інша установа, яка керує і (або) виконує науково-дослідну й інформаційну діяльність в архівній справі» [6, С. 11]. Термін «соціальна комунікація» має безліч визначень і трактувань [7, с. 296–299]. Згідно з А. В. Соколовим, «категорія «соціальної комунікації» визначається тим, що вона: а) характеризує найважливіший спосіб реалізації соціальних зв'язків між людьми; б) фіксує умову та універсальний соціально-психологічний механізм взаємодії соціальних суб'єктів, ступінь ефективності якого виявляє себе на всіх рівнях соціокультурної організації суспільства; в) визначає особливий вид мотивованої та цілесумовленої активності, спрямованої на обмін ідеями, знаннями й досвідом, уявленнями й емоціями, нормативно-ціннісними образами діяльності й поведінки, які пронизують усі сторони способу життя людей» [7, с. 298]. Тобто, відповідно до цього визначення, можна виокремити три аспекти соціальної комунікації: 1) спілкування; 2) взаємодія; 3) обмін інформацією. Коротко зупинимося на розгляді терміна «наукова комунікація». Існують численні визначення поняття

«наукова комунікація», розглянемо одне з них. «Наукова комунікація — процеси цілеспрямованої комунікаційної взаємодії у сфері науки... Основними ознаками системи наукової комунікації є існування об'єкта, елементів, структури (взаємозв'язків між ними) та цілісності, які забезпечують функціонування системи як єдиного цілого. Основними складовими системи є інституціональні структури, комунікаційні засоби, які включають у себе канали, рівні й засоби комунікації, забезпечуючи транспортування та сприйняття інформації» [7, с. 218–219].

Отже, архів являє собою один із центрів зберігання і передавання у часі та просторі ретроспективної інформації, а також є соціально-комунікаційною структурою наукових комунікацій.

Як слушно зауважує Г. В. Боряк, «Нині професія архівіста в розвинутому суспільстві асоціюється радше з менеджером інформаційних ретроспективних комунікацій, ніж з охоронцем документальних скарбів» [2, с. 7]. Це можна підтвердити, розглянувши основні функції архіву та їх соціально-комунікаційну складову.

Перш за все, зупинимось на міжсистемному рівні взаємодії в соціальній комунікації. Аксіологічним є твердження В. В. Куйбишева про те, що архів являє собою найціннішу частину кожної установи. І дійсно — саме до архіву передають на зберігання цінні та соціально значущі документи, що вже перестали виконувати свою безпосередню функцію, заради якої й були створені. Для історії зокрема та для науки загалом ця складова має непересічне значення. Саме через процес соціальної та наукової комунікації архівних установ можливе донесення до широкого загалу маловідомої ретроспективної інформації. Архів у своїй повсякденній діяльності виконує наукові запити, що стимулює процес обміну інформацією, думками та зауваженнями між дослідниками різних галузей знань та наукових дисциплін. До архівних установ звертаються за довідками організаційно-управлінського типу, наприклад, щоб реконструювати етапи розвитку того чи іншого підприємства. Узагалі, на міжсистемному рівні взаємодії соціальної комунікації архівних установ, з одного боку, та юридичних осіб (підприємств, установ, організацій, фірм будь-якої форми власності) — з іншого, можна віднайти наступну взаємодію: архів, за відповідним запитом, задовольняє організаційно-управлінські потреби, а установи, згідно із сучасними нормативно-правовими вимогами, через експертизу цінності документів передають на зберігання до архівних установ власні документи. Взаємодія архівних установ з джерелами комплектування є невід'ємним аспектом їх соціально-комунікаційної діяльності. У цьому контексті (експертизи цінності документів) слід згадати про діяльність експертних комісій у соціально-комунікаційній площині. Розгляд питань, пов'язаних з формуванням Національного архівного фонду, належить до компетенції таких експертних комісій:

- Центральної експертно-перевірної комісії Держкомархіву України (ЦЕПК);
- експертно-перевірних комісій (ЕПК) центральних і галузевих державних архівів, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя, державних наукових установ, музеїв і бібліотек;
- експертних комісій (ЕК) архівних відділів районних державних адміністрацій та міських рад архівних підрозділів; органів державної влади, органів місцевого самоврядування; підприємств, установ і організацій усіх форм власності; архівів (архівних підрозділів) об'єднань громадян.

До складу експертних комісій усіх рівнів входять архівні працівники, представники наукової громадськості, до них можуть залучати експертів і консультантів з числа осіб, які не працюють у комісіях на постійній основі. Під час роботи експертних комісій усіх рівнів відбуваються процеси наукової комунікації між професіоналами, які об'єднані спільною метою — здійснення відбору документів на зберігання. Цей процес реалізується і через інші елементи соціальної комунікації — спілкування та обмін інформацією.

На міжсистемному рівні соціальної комунікації архівні установи взаємодіють з фізичними особами, виконуючи доручення по підготовці та видачі довідок соціально-правового, майнового та науково-дослідного типу. За статистичними даними Інтернет-сайта «Архіви України» (Офіційний веб-сайт Державного комітету архівів України) [8], щороку архівні установи України виконують понад 400 тис. запитів [9]. Цей аспект роботи архівів є дуже важливим, оскільки, з одного боку, реально корисним, з іншого — підвищує рівень довіри до архіву як надійного зберігача необхідної інформації, а, найголовніше, — як до установи-комуніканта.

Достатньо широкий спектр взаємодії демонструють нині архіви й освітні заклади, зокрема вищі навчальні заклади. На базі архівів студенти пишуть курсові та дипломні роботи, широко використовують ретроспективну інформацію здобувачі, аспіранти та докторанти, дослідники загалом. Читальні зали архівів щороку відвідують до 25 тис. дослідників [9]. Ще одним аспектом «спілкування» в процесі соціальної комунікації студентів з архівними установами можна назвати екскурсії. Більшою мірою це стосується студентів профільних вузів, які обов'язково вивчають архівознавчі дисципліни.

Зв'язок архіву як соціальної системи з іншими документальними структурами, такими як бібліотеки та музеї, досліджував відомий учений Ю. М. Столяров [10]. Він зазначав, що архів як соціальна система й установа тісно пов'язаний з бібліотекою. Зв'язок цей є двостороннім. З одного боку, діяльність архіву базується на бібліотечному фонді. У свою чергу, в бібліотечному фонді представлена правова, довідкова література з архівної

справи й узагалі все необхідне для повноцінної архівної діяльності. Результати науково-дослідної діяльності архіву публікуються, і ці публікації поповнюють бібліотечні фонди. Архіви також слугують джерелами музейних розвідок, таким чином вони допомагають їм у науковій діяльності. Архів також є складовою і будь-якого музею як установи. Значна частина документів, яка відбиває підсумки функціонування музею, передається на зберігання до архівного фонду країни [10, с. 114–115]. Слід зазначити, що комунікаційну функцію в архівних установах виконує їх науково-довідковий апарат (вторинна документальна інформація — архівні довідники, міжархівні довідники, міжфондові довідники, архівні описи, путівники по фондах архіву, огляди архівного фонду, архівні покажчики, архівні каталоги та ін.). Спільна взаємодія архівів, бібліотек та музеїв сприяє кращій організації виставкових заходів, які, на сьогоднішній день, є одним із дієвих способів презентації документної інформації в процесі соціально-комунікативної роботи цих систем. Тому в загальному соціально-комунікаційному середовищі організації виставкових заходів архівам слід співпрацювати з виставковими агентствами, які організують і проводять масштабні і відомі виставки та ярмарки. Оптимально використовуючи досвід проведення комерційних виставкових проєктів та новітні PR-технології, архівні установи зможуть активніше, різноманітніше поширювати інформацію та знання про унікальні, особливо цінні та цінні документи, які зберігаються в Національному архівному фонді нашої держави. У процесі розвитку соціальної та наукової комунікації в архівній сфері в контексті наповнення Національного архівного фонду досвід провідних країн Західної Європи та США також може бути корисним. Наприклад, у Канаді та США останнім часом набули поширення архіви так званої «усної історії». Центри «усної історії» при університетах, бібліотеках, музеях, державних установах, приватних організаціях фіксують на аудіоформатах цікаві інтерв'ю з представниками різних верств суспільства: від політичних і державних діячів до пересічних службовців, студентів, представників національних меншин. Такі форми спілкування є досить актуальними в процесі здійснення соціальної комунікації між сучасними архівами та громадськістю. Таким чином, через документні ресурси архівів, бібліотек та музеїв відбуваються процеси взаємодії цих соціально-комунікативних структур.

Окремо слід окреслити роль засобів масової інформації в процесі соціальної та наукової комунікації архівних установ на міжсистемному рівні. Співпраця з теле- та радіостанціями через проведення тематичних бесід, інтерв'ю, репортажів, прес-конференцій та ін. привертає увагу до архівних установ широким кіл громадськості, популяризує архівні документи та налагоджує дієві форми соціальної комунікації архівних установ. Дослідження свідчать, що на сьогоднішній день роль журналів у системі наукових комунікацій не зменшується. В Україні активним каналом наукової комунікації є провідні періодичні видання документознавчої та

архівознавчої тематики — «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства», «Вісник Державного комітету архівів України», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Бюлетень Галузевої служби науково-технічної інформації» та ін. Через ці комунікаційні канали зв'язку дослідники й учені обмінюються думками, визначають актуальні шляхи розвитку архівних установ та Національного архівного фонду, надають громадськості вичерпну інформацію про архівну спадщину. Якість подання матеріалу забезпечується відбором публікацій та рецензуванням, концентрацією наукової інформації через поєднання в рамках одного видання бібліографічної, фактографічної інформації, цитування та ін.

Окремо слід згадати про електронну комунікацію в архівній сфері. Електронна комунікація базується на супутниковому радіозв'язку, мікроелектронній та комп'ютерній техніці, оптичних засобах запису. Цілоком слушно зауважує А. В. Соколов: «Інтернет — глобальна соціально-комунікаційна комп'ютерна мережа, яка призначена для задоволення особистісних та групових комунікаційних потреб завдяки використанню телекомунікаційних технологій» [11, с. 198]. Г. В. Шемаєва зазначає: «Електронні ресурси — це феномен ХХІ століття, найактуальніший масив наукової інформації, що використовується для соціальних і спеціфічних завдань науки. Нині прогрес у суспільстві і науці визначається темпами кількісного і якісного зростання електронних ресурсів, інтенсивністю їх збереження, структурування, використання» [12, с. 7–8]. Г. В. Шемаєва називає такі основні принципи електронної комунікації:

- електронний сигнал як новий тип письмового повідомлення;
- віртуальність комунікації;
- дистанційність учасників системи наукової комунікації;
- опосередкованість зв'язку між учасниками комунікації;
- статусна рівноправність при здійсненні електронної комунікації;
- наявність засобів для виділення актуальної інформації (гіпертекст, мультимедіа);
- можливість поєднання статичної і динамічної інформації;
- можливість одночасного звернення до декількох каналів [12, с. 199].

Зазначені основні принципи електронної комунікації поступово застосовують архівні установи України. На жаль, рівень використання не завжди на якісному рівні, що цілоком можна пояснити недостатніми фінансовими ресурсами галузі. Архіви України поступово використовують телекомунікаційні можливості Інтернет-простору для обслуговування відвідувачів у режимі теледоступу, пошуку необхідної інформації в електронних базах даних, розвитку професійних контактів зі співробітниками вітчизняних та зарубіжних архівів через використання електронної пошти, передплати на тематичні листи розсилки. Списки розсилки мають тематичну спрямованість. Переважна більшість списків надають доступ до своїх архівів. Такі архіви часто розміщують на веб-сайтах організаторів. Деякі з них мають

пошукові системи за ключовими словами, назвами, іменами тощо. З метою вдосконалення інформаційної соціальної та наукової комунікації архівних установ цілком доречною є можливість посилань на архіви списків розсилок на ключових веб-сайтах архівних установ. За даними Держкомархіву України, його веб-портал щороку відвідує більше 830 тис. віртуальних користувачів [9].

Окреслимо внутрішньосистемну, корпоративну наукову комунікацію (взаємодію) архівних установ України. На веб-порталі «Архіви України» розміщено галузеві програми та проекти, які здійснюються системою архівних установ України: «Архівна україніка», «Архівні зібрання України», «Архівні установи України», «Анотовані реєстри описів фондів державних архівів», «Національний реєстр утрачених та переміщених архівних фондів», «Реєстр розсекречених архівних фондів» та ін. [13]. Реалізація цих галузевих програм зі створення Національного електронного фондowego каталогу, електронного комплекту описів архівних фондів, повнотекстова публікація текстів архівних документів у режимі он-лайн прискорить входження архівної спадщини України до світового науково-комунікаційного простору та вирішення багатьох соціальних завдань. Відомо, що ще 2000 р. програми поцифрування в бібліотеках та архівах проголошено складовою стратегії ЮНЕСКО щодо «вільного обміну знаннями й інформацією і вільного доступу до них», а у 2003 р. Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Хартію про збереження цифрової спадщини. Реалізації цих проектів перешкоджає фінансово-ресурсна і кадрова складові. На жаль, рівень виконання загальнонаціональних та галузевих програм у архівних установах є різним. Тому якнайшвидшого вирішення потребує проблема об'єднання електронних ресурсів архівних установ регіону, які підпорядковані різним відомствам, оскільки зрозуміло, що ефективність використання регіональних електронних ресурсів архівів залежить також від рівня міжвідомчої архівної взаємодії.

Можна сподіватися, що вже в найближчому майбутньому система архівних установ нашої країни поступово почне використовувати телевізійно-комп'ютерні види функціонування архівних документів у науковому соціально-комунікаційному просторі.

У контексті розгляду наукової комунікації архівних установ чільне місце належить міжнародному співробітництву, взаємодії та обміну інформацією на міжнародному рівні. З 1956 р. архівні установи України є членами Міжнародної ради архівів (МРА) — міжнародної неурядової організації, яка має дорадчий статус в ЮНЕСКО. Упродовж 1996–2000 рр. представники України входили до складу Виконкому Міжнародної ради архівів, Координаційного бюро європейських програм (ІСА/ЕВР) та Комітету з інформаційних технологій (ІСА/СІТ). Держкомархів України бере участь у кількох міжнародних архівних програмах, зокрема:

- «Пам'ять Світу», що реалізується під егідою ЮНЕСКО і має на меті збереження найвизначніших культурних пам'яток людства;

- «Відновлення Пам'яті Польщі», що здійснюється Радою Європи й Міжнародною радою архівів з метою відновлення архівних зібрань Польщі, втрачених у період її бездержавного існування (1772–1918);
- Спільна архівна спадщина країн та народів Центральної і Східної Європи;
- Реконструкція документальної спадщини та книжкових зібрань Радзивілів, що передбачає створення інформаційно-пошукової системи (віртуального архіву) з вивчення спадщини Радзивілів.

Двосторонні міжгалузеві угоди про співробітництво в архівній сфері укладено з державними архівними службами та національними архівами Австрійської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Вірменія, Естонської Республіки, Республіки Казахстан, Республіки Грузія, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Польща, Російської Федерації, Румунії, Турецької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, Угорщини, Сербії та Чорногорії, Чеської Республіки. Спеціальні угоди про співробітництво укладено Державним комітетом архівів України з окремими зарубіжними архівними, музейними інституціями та міжнародними товариствами: Центральним архівом МВС Республіки Польща, Центральним державним архівом історії єврейського народу (Ізраїль), Американським меморіальним музеєм Голокосту (США), Генеалогічним товариством Юта (США), об'єднанням «Саксонські меморіали», Конференцією з єврейських майнових претензій до Німеччини тощо. Спілка архівістів України уклала Угоди про співробітництво зі Спілкою архівістів Польщі, Товариством істориків-архівістів Придністров'я, Спілкою архівістів Росії.

Слід зазначити, що на веб-порталі «Архіви України» в рамках розвитку електронної комунікації розміщені корисні посилання на міжнародні організації архівного профілю (Архівний портал ЮНЕСКО, Міжнародна рада архівів, Європейське відділення Міжнародної ради архівів, Архів відкритого суспільства, Віртуальна бібліотека Східної Європи, Інтернет-архів: WaybackMachine, Суспільство знань, Європейський архів, Європейська читальня, Е-Архів громадянського суспільства, Всесвітня цифрова бібліотека, Європейська цифрова бібліотека, Історичні архіви Європейського Союзу, Архівний Інтернет-форум.

Важливим засобом електронної соціальної комунікації веб-сайта «Архіви України» є такі рубрики як «Новини», «Анонси», «Обговорюємо проекти документів». З їх допомогою налагоджується зворотний комунікативний зв'язок, коли кожен відвідувач веб-порталу має змогу висловити свою точку зору з певного питання чи проблеми. У технологічній складовій значну роль відіграють засоби для виділення актуальної інформації (гіпертекст, мультимедіа). Таким чином, за допомогою електронних каналів здійснюється вплив на роль архівів як інформаційних посередників транспортування ретроспективної інформації та знань.

Нині на порядку денному — проблема створення і подальшого функціонування спеціалізованого наукового, соціально-комунікаційного центру системи архівних установ України та зарубіжної українки, який би об'єднував глобальні й регіональні мережі обміну інформацією і документами між архівами і сприяв якнайширшій співпраці користувачів архівної інформації. Необхідно створити і реалізувати програму соціально-наукової та електронної комунікації архівних установ України, яка сприятиме процесові формування Національного архівного фонду України і використанню архівних документів, що містяться в ньому.

Потребує вирішення ще одне досить важливе питання соціально-комунікаційного аспекту в глобальній мережі Інтернет, пов'язане з електронними копіями архівних документів. Мається на увазі відомий соціальний проект — Інтернет-сайт «В Контакте» [14]. Відомо, що на цьому веб-сайті представлені численні різноманітні групи за інтересами (дискусійні групи). Серед них є такі, що стосуються історії нашої держави й інших країн, подій та явищ, які мали місце в минулому. Наприклад, «Памяти нашей победы в Великой Отечественной войне», «Любители истории», «Дом Романовых», «Общественно-исторический клуб «Белая Россия» та ін. У цих групах містяться копії архівних документів, фото-, фоно- та відеоматеріали по темах, тривають on-line дискусії на різноманітні історичні теми. Співпраця відповідних відділів архівних установ з цими дискусійними групами має стати важливим критерієм розвитку соціальної комунікації архівних установ загалом, оскільки популяризує ретроспективну інформацію в широкому просторі зацікавлених осіб.

Окремо розглянемо грид-технології (система обчислювального Інтернету) та їх використання в гуманітарній і соціально-комунікативній сфері. Кабінет Міністрів України 23 вересня 2009 р. затвердив Постанову №1020 «Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009–2013 роки» [15, с. 9]. Впровадження новітніх інформаційних технологій, зокрема грид-технологій, у науку, промисловість, фінансову, соціальну та гуманітарну сферу в Європейському Союзі за останнє десятиріччя істотно випереджає розвиток Інтернету. Грид-технології надають змогу виконувати великі за обсягом обчислення. Постанова Кабінету Міністрів України передбачає створення багаторівневої міжвідомчої грид-мережі з елементами централізованого управління, що дозволить зважати на галузеві й регіональні інтереси під час створення національної грид-інфраструктури та забезпечити її інтеграцію в європейську і світову грид-інфраструктуру. Достатньо великі за обсягом обчислення здійснюють і архівні установи: облік документів Національного архівного фонду, прийняття документів, через експертизу їх цінності, на зберігання до архівних установ та ін. Упровадження і широке застосування грид-технологій сприятиме розвитку інформатизації архівної справи та соціально-комунікаційних процесів.

Таким чином, інформаційне суспільство являє собою новий етап розвитку людської цивілізації, яка характеризується перш за все високою швидкістю комунікаційних процесів. Осторонь цих процесів не залишаються й архіви, які поступово набувають усе більших ознак структурних центрів соціальної та наукової комунікації. Архів є одним із центрів зберігання, передавання в часі та просторі ретроспективної інформації, соціально-комунікаційною структурою, яка функціонує за умови зв'язку з іншими інформаційними суб'єктами. Архівні ресурси України — невід'ємний елемент соціальної та наукової комунікації на регіональному, національному та міжнародному рівнях, сприяють інтеграції української науки до світового глобалізаційного комунікаційного простору. Перспективами подальших досліджень може бути вивчення архіву як науково-комунікаційного центру з позицій структурно-функціонального підходу, діяльність архівних установ на трьох рівнях комунікаційних відносин: документальному, інформаційному та комунікаційному.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16/>
2. Боряк Г. В. Пріоритетні проекти та перспективні напрями діяльності архівних установ в інформаційній сфері (3 доповіді на підсумковій конференції Держкомархіву України, лютий 2007 р.) / Г. В. Боряк // Сумський історико-архівний журнал. — 2007. — №2–3. — С.7–15.
3. Матяш І. Б. Десятиліття діяльності УНДІАСД і розвиток архівної науки в Україні / І.Б. Матяш [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_01.php.
4. Кулешов С. Г. Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності «Документознавство, архівознавство» до галузі науки «Соціальні комунікації» / С. Г. Кулешов // Архіви України. — 2008. — №3–4. — С.100–105.
5. Кулешов С. Г. Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу? / С. Г. Кулешов // Студії з архівної справи та документознавства. — 2009. — Т.17. — С.29–31.
6. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. ДСТУ 2732:2004/ Розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, А. Кузнєцова, С. Кулешов та ін. — К.: Держспоживстандарт України, 2005. — 32 с.
7. Соціальні комунікації (теорія, методологія, діяльність) : словарь-справочник/ Авт.-сост. В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
8. Архіви України. Офіційний веб-сайт Державного комітету архівів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua>
9. Архіви в цифрах, фактах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/Arbiv-Ukr.php>.

10. Столяров Ю.Н. Документный ресурс: учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений / Ю.Н. Столяров. — М. : Либерей-Бибинформ, 2009. — 224 с. — (Спец. серия «Профессиональный практикум»).
11. Соколов А. В. Социальные коммуникации: учеб.-метод. пособие / А. В. Соколов. — М. : ИПО Профиздат, 2001. — 224 с.
12. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : моногр. / Г. В. Шемаєва; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.
13. Галузеві програми [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/BranchProgs/>.
14. <http://vkontakte.ru>
15. «Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009–2013 роки». Затверджена Постановою Кабінету міністрів України №1020 від 23.09.2009 // Уряд. кур'єр. — 2009. — 14 жовтня. — С.9.

Надійшла до редколегії 08.12.2009 р.

УДК 002:378.4

А. М. ШЕЛЕСТОВА

НАВЧАЛЬНА ДОКУМЕНТАЦІЯ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ

Розглядаються документні класифікації з точки зору наявності в них навчальної документації, яка функціонує в сучасних університетах. Пропонується поділ навчальної документації університету на окремі блоки за узагальненою ознакою і з урахуванням електронних навчальних документів.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, навчальна документація, класифікації документів, електронні навчальні документи, веб-сайт університету.

Рассматриваются документные классификации с точки зрения наличия в них учебной документации, которая функционирует в современных университетах. Предлагается разделение учебной документации университета на отдельные блоки по обобщенному признаку и с учетом электронных учебных документов.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, учебная документация, классификации документов, электронные учебные документы, веб-сайт университета.

Documentation classifications in the light of study documentation of contemporary university are carried out. The distribution of university study documentation for separate of study documents in the light of generalized indication and with electronic study documents is offered.

Key words: university, study documentation, documentation classifications, electronic study documents, university web-site.

Функціонування університету як соціального інституту супроводжується продукуванням навчальної, наукової, методичної та частково управлінської документації, тобто кожен структурний підрозділ університету створює потік певних видів документів. Так, навчальну документацію виробляють кафедри університету та їх профіль зумовлює особливості змістовної структури навчальних документів, що в умовах розвитку інформаційних технологій існують як на традиційних носіях, так і в електронній формі. У такому сенсі все актуальнішою стає розробка оптимальної класифікації навчальної документації університету за узагальненою ознакою та з урахуванням електронних навчальних документів.

Для університету робота з документами — це один із головних напрямів і методів діяльності, оскільки існує постійна необхідність документального фіксування діяльності університету. Досконале вивчення системи навчальної документації університету відкриває значні перспективи щодо вдосконалення її продукування та організації. Класифікація дозволяє визначити різновиди документів, їх специфічні сутнісні ознаки, важливі для ефективно організації документального забезпечення будь-якого виду діяльності, зокрема й освітньої. Суттєвий внесок у формування теоретичних засад класифікації документів зробили відомі українські й російські вчені: С. Г. Кулешов, Н. М. Кушнарєнко, Г. М. Швецова-Водка, Ю. М. Столяров, Ю. І. Палєха, С. Г. Антонова, М. С. Ларьков [1, 2, 3, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18]. Але єдиних підходів до впорядкування різноманіття навчальної документації сучасного університету поки що не існує.

Мета статті — розробити оптимальну класифікацію навчальних документів університету як теоретичну основу для оптимізації документального забезпечення освітньої діяльності університету. Для досягнення поставленої мети автором проведено комплексне вивчення та змістовний аналіз навчальної документації університету, а також, окрім спеціальних публікацій, присвячених проблемам класифікації документації, проаналізовані матеріали веб-сайтів університетів України та Росії.

Розглянемо існуючі класифікації документів крізь призму наявності в них навчальної документації. Умовно ці класифікації можна розділити на загальні класифікації документів, класифікації опублікованої навчальної документації (навчальних видань) і класифікації навчальної документації, що не публікується.

На думку російського вченого Ю. М. Столярова, головною ознакою ідентифікації різних видів документів є їх поділ за найменуванням, незважаючи на те, що документи і класифікують за численними ознаками. Таким чином, Ю. М. Столяров пропонує поділ документів за номінаційною складовою, а також сигнаційною, синтакційною, семантичною, прагматичною складовими й особливостями матеріального носія 15.

Науковці Н. М. Кушнарєнко та Г. М. Швецова-Водка пропонують багатоаспектні класифікації документів [4, 11, 18]. Їх розробки є яскравими зразками загальних класифікацій документів. Г. М. Швецова-Водка здійснює класифікацію документів за окремими ознаками, що характеризують матеріальний носій документа й знакову систему запису інформації [4, 18]. Підсумкову типологічну класифікацію документа Г. М. Швецова-Водка пропонує із посиланням на такі ознаки: особливості носія інформації; знакова природа інформації; ставлення до відображення документів; характер аудиторії, на яку розрахований документ [15]. Таким чином, основними властивостями класифікації документів науковця є багатоаспектна, фасетна конструкція, базисний принцип про двоєдиність природи документа (форми і змісту) [4, 18].

Проголошені Н. М. Кушнарєнко положення з класифікації документів є відомими і стосуються багатоступеневого ієрархічного й дихотомічного поділу документів на роди, види, підвиди, різновиди, що декларує різні рівні градації [11]. Найістотнішими типологічними ознаками науковець називає функціонально-цільове призначення, читацьку адресу документа та тип інформації. Крім фасетно-блочної схеми класифікації документів, Н. М. Кушнарєнко також виділяє класифікацію видань як виду документа. Так, за класифікацією видань, запропонованою дослідницею, за цільовим призначенням виокремлюються навчальні видання, що, у свою чергу, мають такі підвиди за ознакою ролі в навчальному процесі: підручники, навчальні посібники, практикуми, програмно-методичні видання [11]. Наведемо фрагмент класифікації навчальних видань Н. М. Кушнарєнко у формі таблиці.

Певною мірою відрізняється від попередніх класифікацій документів одного із провідних російських науковців М. С. Ларькова [12]. Залежно від пріоритету тієї чи іншої функціонально-цільової ознаки, оскільки будь-який документ є багатофункціональним, науковець виокремлює з усієї сукупності документів певні класи документів. Так, окрім політичних, ідеологічних, управлінських, правових, облікових, художніх, наукових, технічних документів, М. С. Ларьков у запропонованій класифікації виокремлює і навчальні документи [12].

По-іншому виглядає класифікація документів С. Г. Кулєшова [9, 10]. Науковець розділяє системи документації на базові, інфраструктурні та дисциплінарні. Узагалі ж учений визначає місце навчальної документації в системі базової документації офіційного походження [9]. Складові навчальної системи документації, визначені С. Г. Кулєшовим, схематично можна зобразити так, як показано на рис. 1.

Дослідження С. Г. Кулєшова, на наш погляд, заслуговує на особливу увагу, оскільки вивчення навчальної документації в університеті засвідчує її тісний взаємозв'язок з управлінською документацією. Наприклад, план роботи університету (факультету, кафедри) — це управлінський документ,

Таблиця 1.

Фрагмент класифікації навчальних видань (за Н. М. Кушнарєнко)

№ п/п	Ознака класифікації	Види навчальних видань	Різновиди навчальних видань
1.	Читацьке призначення	для загальноосвітньої школи (початкова та старша школа)	
		для вищої школи I-II рівня акредитації (середні спеціальні учбові заклади)	
		для вищої школи III-IV рівнів акредитації (вищі навчальні заклади)	
2.	Роль у навчальному процесі	підручники	
		навчальні посібники	хрестоматія
			наочний навчальний посібник
		практикуми	
		програмно-методичні видання	навчальна програма
навчально-методичні посібники			
	методичні рекомендації		
3.	Характер інформації, структура та конструкція	курс лекцій	
		конспект лекцій	
		задачник	
		зошит	

а навчальний план з певної спеціальності (спеціалізації) чи навчальна програма з курсу, програма практики — навчально-організаційний [9]. Також С. Г. Кулешов зазначає, що особливо значущими нині є дослідження феномену Інтернет-документа — своєрідного засобу соціальної комунікації й інформаційного ресурсу суспільства [9, 10].

Ю. І. Палєха також присвятив деякі праці проблемам класифікації документації [14]. Науковець запропонував власну схему поділу на групи сукупності офіційної документації, що циркулює в організації (об'єднанні організації), за її тематичними видами, зважаючи на потреби практичної роботи з документами та функції, які виконує той чи інший підрозділ [14]. Ю. І. Палєха і навчальну систему документації вважає складовою сукупності офіційної документації, котру він поділяє на навчально-організаційну, навчально-дослідницьку, навчально-конструкторську документацію, що дещо відрізняється від аналогічної класифікації С. Г. Кулєшова (рис. 1) [14].

Рис. 1. Складові навчальної системи документації (за С. Г. Кулешовим).

Класифікацію суто навчальних видань у своїх працях розглядає С. Г. Антонова, оскільки, за переконанням науковця, найважливішим елементом освітнього процесу є система навчальних видань, що його підтримує [1, 2, 3]. Так, за цільовим призначенням і типом інформації С. Г. Антонова розрізняє чотири групи навчальних видань: програмно-методичні видання (навчальні плани та навчальні програми); навчально-методичні видання (методичні вказівки й методичні рекомендації); навчаючі (освітні) видання (підручники, навчальні посібники, конспекти лекцій і курси лекцій); допоміжні видання (практикуми, хрестоматії, збірки задач та вправ) [2].

Інші фахівці до своїх класифікацій зараховують не лише опубліковану, а й навчальну документацію, що не публікується. Так, Ю. П. Юхименко поділяє документи деканатів університетів на такі групи: копії нормативно-правових і організаційно-розпорядчих документів; документи, за підготовку та ведення яких відповідають працівники деканату; документи, авторами яких є інші структурні підрозділи університету; документи інших організацій з питань практики студентів і працевлаштування випускників. Значна кількість документів деканату створюється й узгоджується у відділі навчально-методичного забезпечення і контролю якості освіти: планові, організаційні, методичні, інформаційно-довідкові та звітні документи [20].

Таким чином, можна констатувати наявність кількох класифікаційних схем, які відбивають особливості та різновиди навчальних документів. Водночас, на нашу думку, класифікацію навчальних документів необхідно доповнити різновидами електронних документів, які виникають в останні роки.

Нині дослідження електронного документа проводиться в різних аспектах. Активно дискутуються питання про термінологію та статус електронного документа. Вивченню термінологічних проблем та проблем класифікації, зокрема й електронних документів, присвячені праці В. А. Вуль, В. П. Демкіна, К. Ю. Єлесіної, Г. З. Залаєва, Є. В. Злобіна, Г. В. Можаяєвої, Ю. І. Палехи, Ю. М. Столярова, В. І. Тихонова [5, 6, 7, 8, 14, 15, 16, 17].

Так, учені В. П. Демкін та Г. В. Можаяєва у своїх працях пропонують класифікацію електронних освітніх видань за функціональною ознакою, що визначає значення та місце тих чи інших навчальних документів у навчальному

процесі. При розгляді функціональних ознак науковці виокремлюють два аспекти: відношення функції до виду навчального документа та можливість навчального документа виконувати додаткові функції, що, на їх думку, не є специфічною особливістю окремих видів навчальних документів. Фактично кожен навчальний документ може бути багатофункціональним. Зокрема, в основі функцій навчально-контрольної документації є контрольна функція, водночас інформаційну, комунікативну, пізнавальну та деякі інші функції виконують усі групи навчальних документів [2, 16]. Таким чином, науковці за функціональною ознакою виокремлюють п'ять груп електронних навчальних видань: програмно-методичні (навчальні плани та навчальні програми); навчально-методичні (методичні вказівки, керівництва, матеріали з методики викладання навчальної дисципліни, вивчення курсу, виконання курсових, дипломних і магістерських робіт та проєктів); навчаючі (підручники, навчальні посібники, тексти лекцій, конспекти лекцій); допоміжні (практикуми, збірки задач та вправ, хрестоматії); контролюючі (комп'ютерні програми тестування, бази даних) [16].

Комплексне вивчення навчальної документації університету уможлиблює її вдосконалення та ефективність функціонування. Тому спробуємо запропонувати поділ навчальних документів на окремі блоки за їх ознакою ролі в навчальному процесі. Такий поділ зумовлено узагальненою ознакою ролі, місця та значення тих чи інших навчальних документів у навчальному процесі університету. Таким чином, навчальну документацію з урахуванням електронної документації можна розділити на сім блоків: 1-й — навчально-організаційної документації; 2-й — програмно-методичної документації; 3-й — навчально-методичної документації; 4-й — навчаючої (освітньої) документації; 5-й — навчально-дослідницької документації; 6-й — навчально-допоміжної документації, який можна розділити на такі складові: навчально-практична, навчально-довідкова, навчально-бібліографічна та навчально-наочна документація; 7-й — навчально-контрольної документації.

Розглянемо приклади навчальних документів, які наявні у визначених вище блоках навчальної документації. Зазначимо, що блоки навчальної документації містять як опубліковані навчальні документи (підручник, навчальні посібники, методичні вказівки тощо), так і документи, що не публікуються (штатний розпис кафедри, розклад занять тощо).

До першого блоку навчально-організаційної документації належать такі документи: положення про кафедру; штатний розпис кафедри; графіки навчального процесу за всіма формами навчання кафедри; індивідуальні плани викладачів; графік підвищення кваліфікації викладачів; розклад занять викладачів; графік зайнятості лабораторій кафедри; графік консультацій викладачів; звіт навчальної роботи викладачів за минулий навчальний рік; програми практик студентів; індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін; тематика курсових, дипломних та магістерських робіт і проєктів; положення про порядок

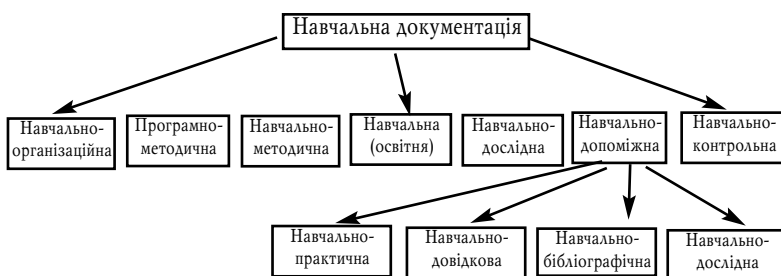

Рис. 2. Схема розподілу навчальних документів на блоки за ознакою ролі в навчальному процесі, незалежно від форми подання інформації¹.

розрахунку рейтингу студентів з дисциплін; веб-сайт університету. До цього блоку ми внесли веб-сайт університету як самостійний електронний документ [19]. Веб-сайт університету є перспективним оригінальним комплексним електронним документом навчального профілю, оскільки об'єднує цілий комплекс електронних документів вищого навчального закладу. Подібну позицію обстоює у своїх працях і науковець С. В. Нікандров [13], зокрема, він зазначає цінність веб-сайтів зумовлена їх комплексністю, яка не досягається традиційним виданням; веб-сайти багатоаспектно відображають напрям діяльності університету. Будь-який університет видає навчальні та методичні посібники, наукові праці, рекламні матеріали для абітурієнтів, але лише об'єднані в межах одного електронного документа вони надають уявлення про масштаб діяльності певного університету та його місце серед інших ВНЗ. Зазвичай, веб-сайти університетів містять розділи, що відображають навчальну та наукову діяльність закладу, інформацію для абітурієнтів, тексти навчальних і наукових публікацій [13].

Другий блок програмно-методичної документації містить: навчальний план і робочий навчальний план (з певної спеціальності (спеціалізації)); навчальну програму з курсу та робочі навчальні програми всіх дисциплін кафедри.

До третього блоку навчально-методичних документів належать: навчально-методичні посібники; методичні вказівки; методичні рекомендації, керівництва; матеріали з методики викладання навчальної дисципліни, вивчення курсу, виконання курсових, дипломних і магістерських робіт та проєктів; інструктивно-методичні матеріали до семінарських/практичних, лабораторних занять, контрольних робіт, самостійної роботи студентів.

¹ Блоки навчальної документації формувалися з урахуванням поглядів окремих учених (С. Г. Кулешова, Н. М. Кушнаренко, С. Г. Антонової, В. П. Демкіна, Г. В. Можаяєвої) на класифікацію навчальної документації, а також матеріалів веб-сайтів університетів України та Росії.

Четвертий блок — це навчаючі (або освітні) документи, серед яких: підручники; навчальні посібники; конспекти лекцій; курси лекцій; тексти лекцій; електронні підручники й електронні посібники для дистанційної освіти, що докорінно відрізняються від традиційних підручників і є не їх електронною копією, а оригінальним електронним навчальним документом.

П'ятий блок навчально-дослідних документів складається з: курсових, дипломних і магістерських робіт та проектів студентів; матеріалів студентських наукових конференцій.

Шостий блок навчально-допоміжних документів, як зазначалося, містить чотири складові. По-перше, — це навчально-практична (прикладна) документація, до якої належать: практичні посібники; практикуми; збірки задач та вправ; хрестоматії; навчальні прикладні комп'ютерні програми; електронні практикуми та збірки задач і вправ для дистанційної освіти. По-друге, навчально-довідкова документація: навчальний тлумачний словник; навчальний термінологічний словник; навчальний довідник; самостійні електронні словники. По-третє, навчально-бібліографічна документація: навчально-допоміжний бібліографічний посібник; навчальний бібліографічний довідник. По-четверте, навчально-наочна документація: наочні посібники; атлас; альбом; слайд; аудіо-, відеодокументи навчального типу; комп'ютерна презентація.

Сьомий блок навчально-контрольної документації містить: комплект контрольних завдань або екзаменаційних білетів для семестрового контролю з дисципліни та критерії оцінки знань студентів; списки запитань до заліку чи іспиту; екзаменаційні білети; контрольні ректорські програми перевірки знань; тестові завдання модульного контролю; електронні комплекти контрольних завдань або екзаменаційних білетів для дистанційної освіти; електронні тестові завдання для дистанційної освіти; комп'ютерні навчальні програми перевірки знань. Кожен блок містить електронні версії й аналоги друкованих документів [19, 14].²

Таким чином, розглянуті блоки навчальної документації містять не лише матеріали на традиційних носіях, але й електронні, а також нові самостійні електронні навчальні документи, до яких належить і веб-сайт, що містить комплекс електронних навчальних документів. Електронна навчальна документація (електронні версії й аналоги друкованих документів та самостійні електронні документи) може і має розміщуватися на веб-сайтах університетів і використовуватися як викладачами, так і студентами для ефективного процесу навчання, як додатковий засіб для продуктивного навчання. Доступ до цієї документації повинен надаватися лише учасникам

² За ГОСТом 7.83-2001 електронні видання за наявності друкованого еквівалента класифікують на: самостійне електронне видання (не має друкованого аналогу); електронний аналог друкованого документа (відтворює відповідний друкований документ, зберігаючи розміщення тексту на сторінках, ілюстрації, посилання, примітки); електронна версія (аналог друкованого документа, який має однаковий з оригіналом правовий статус і який створювався одночасно із самостійним або електронним виданням у відповідному форматі з метою подання в мережевому доступі або на окремому носієві).

навчального процесу, тобто викладачам і студентам, що, у свою чергу, можна забезпечити наданням паролів учасникам навчального процесу для доступу до цієї документації.

Відзначимо, навчальна документація є профільною для університету та найчисельнішою серед усієї сукупності документів університету, тому й перспективне вивчення навчальної документації полягає в подальшому глибокому аналізі її видів, змісту і форм для оптимізації документаційного забезпечення освітньої діяльності університету.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова С. Г. Издания в структуре образовательного процесса вуза. Некоторые направления совершенствования / С. Г. Антонова // *Науч. и техн. б-ки.* — 2007. — № 11. — С. 26–34.
2. Антонова С. Г. Редакторская подготовка изданий : учеб. / С. Г. Антонова, В. И. Васильев, И. А. Жарков, и др. — М. : Изд-во МГУП, 2002. — 468 с.
3. Антонова С. Г. Современный вузовский учебник. К вопросу о совершенствовании принципов формирования [Электронный ресурс] / С. Г. Антонова. — Режим доступа: <http://www.umj.ru>. — Загл. с экрана.
4. Бездрабко В. В. Класифікація документів : здобутки і нагальні питання створення Електронний ресурс / В. В. Бездрабко. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvntu/Ist/2009_22/023.htm. — Назва з екрану.
5. Вуль В. А. Электронные издания / В. А. Вуль. — М.-СПб. : Петербургский институт печати, 2001. — 308 с.
6. Елицина Е. Ю. Классификация электронных документов / Е. Ю. Елицина // *Библиотекосведение.* — 2007. — № 4. — С. 43–50; № 5. — С. 54–60.
7. Залаев Г. З. Анализ и классификация электронных документов / Г. З. Залаев // *Вест. архивиста.* — 1999. — № 2–3 (50–51). — С. 60–68.
8. Злобин Е. В. О некоторых проблемах классификации и описания электронных документов как исторического источника Электронный ресурс / Е. В. Злобин. — Режим доступа: <http://www.runetica.com/pdfs/reader/ZlobinEV.pdf>. — Загл. с экрана.
9. Кулешов С. Г. Документознавство : історія. Теоретичні основи / С. Г. Кулешов. — К. : ДАККіМ, 2000. — 163 с.
10. Кулешов С. Г. Проект концепції розвитку документознавства в Україні Електронний ресурс / С. Г. Кулешов. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/IASD/Kuleshov-Concept.pdf>. — Назва з екрану.
11. Кушнаренко Н. Н. Документоведение : учеб. / Н. Н. Кушнаренко. — 7-е изд-е, стер. — К. : Знання, 2007. — 459 с. — (Высшее образование XXI века).
12. Ларьков Н. С. Документоведение : учеб. Пособ. / Н. С. Ларьков. — М. : АСТ : Восток-Запад, 2006. — 427 с.
13. Никандров С. В. Научно-техническая информация в русскоязычной части Интернета : цели, методика и результаты изучения Электронный ресурс / С. В. Никандров // *Науч. и техн. биб-ки.* — 2003. — №8. — Режим доступа: <http://ellib.gpntb.ru/subscribe/index.php?journal=nib&year=2003&num=8&art=5>. — Загл. с экрана.

14. Палеха Ю. І. Загальне документознавство : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. — К. : Ліра-К, 2009. — 395 с.
15. Столяров Ю. Н. Номинационная составляющая документа / Ю. Н. Столяров // Делопроизводство. — 2000. — №2. — С. 20–28.
16. Теоретические основы создания образовательных электронных изданий / М. И. Беляев, В. П. Демкин, Г. В. Можаява и др. . — Томск, 2002. — С. 78.
17. Тихонов В. И. Суцностные характеристики, состав и классификация электронных документов / В. И. Тихонов // Делопроизводство. — 1999. — № 2. — С. 48–56.
18. Швецова-Водка Г. М. Типологія документа : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. — К. : Кн. палата України, 1998. — 80 с.
19. Электронные издания : Основные виды и выходные сведения: Межгосударственный стандарт : ГОСТ 7.83–2001. — Минск : Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2002. — 13 с.
20. Юхименко Ю. П. Проблеми інформатизації документообігу у вищих навчальних закладах України Електронний ресурс / Ю. П. Юхименко. — Режим доступу: <http://forum.dilo.kiev.ua/viewtopic.php>. — Назва з екрану.

Надійшла до редколегії 24.11.2009 р.

УДК 01(091)(477)“1991/2008”

А. В. ГЛАЗУНОВА

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Наведено результати дослідження масиву дисертацій у галузі бібліографознавства, захищених в Україні на сучасному етапі (1991–2008 рр.), як одного із провідних показників тенденції розвитку науки.

Ключові слова: бібліографознавство, документний масив, дисертаційні дослідження.

Приведены результаты исследования массива диссертаций в области библиографоведения, защищенных в Украине на современном этапе (1991–2008 гг.) как одного из ведущих показателей тенденций развития науки.

Ключевые слова: библиографоведение, документный массив, диссертационные исследования.

Results of research of a file of dissertations in area bibliographic science, protected in Ukraine at the present stage (1991–2008) as one of conducting parameters of tendencies of development of a science are resulted.

Key words: bibliographic science, documentary file, dissertations researches.

Сучасний етап розвитку бібліографознавства в Україні характеризується інтенсифікацією наукових досліджень у галузі. Так, у загальному масиві публікацій бібліографознавчої тематики, як свідчить проведений нами аналіз, наукові джерела преважують — їхня кількість сягає майже 80%.

Серед неопублікованих документів, що містять наукову інформацію, найважливішими є дисертації. Фундатор вітчизняного наукознавства Г. М. Добров зазначав, що «...серед інших вимірювачів темпів і тенденцій розвитку науки матеріали за кандидатськими та докторськими дисертаціями є одними із найнауковіших. У дисертаціях більше, ніж у масиві публікацій, новизни. Дисертація є концентрованим відбиттям того, що розсіяно та продубльовано самим автором і його послідовниками в численних публікаціях» [7, с. 103].

Дисертація містить безліч відомостей наукознавчого, бібліометричного, документознавчого та інформаційного типів. Крім того, напрями наукового пошуку для дисертаційних досліджень обираються, контролюються, обговорюються та затверджуються самим науковим товариством, відповідно до рівня розвитку науки. Тому дисертації в системі наукової комунікації об'єктивно відображають думку експертів щодо стану справ у науці і, відповідно, можуть слугувати інформаційною базою для виявлення тенденцій її розвитку. Для сучасного вітчизняного бібліографознавства дослідження документного масиву (ДМ) профільних дисертаційних робіт є особливо актуальним, адже жодних аналогічних розвідок понині не проводилося.

Серед публікацій, які частково торкалися означеної теми, необхідно відзначити, перш за все, статтю доктора історичних наук, проф. М. С. Слободяника «Бібліотечна наука в Україні: до підсумків десятирічного розвитку» [34]. Це — перша спроба комплексного аналізу вітчизняної бібліотечно-бібліографічної науки першого десятиліття існування незалежної української держави, зроблена на базі фундаментальних наукових джерел, серед яких автор називає монографії, дисертації, підручники, навчальні посібники. Науковець відзначив певні позитивні моменти функціонування бібліотечної та бібліографічної науки в означений період, пов'язані, перш за все, з розбудовою її власної наукової інфраструктури: створення аспірантури та спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій; формування системи фахової періодики; проведенням наукових конференцій міжнародного та загальнодержавного значення.

Проблематика наукових досліджень, на думку М. С. Слободяника, відповідає потребам практики, зокрема, в бібліографознавстві пріоритетними напрямами є «питання національної бібліографії, інформаційно-бібліографічного обслуговування, аналізу бібліографічної продукції. Центральне місце ... посідає теорія, методика і організація роботи над українським бібліографічним репертуаром» [34, с. 11].

Певні кількісні характеристики щодо захисту дисертацій в Україні за 1991–1994 рр. з бібліотекознавства та бібліографознавства наводилися в тезах доповіді директора Книжкової палати України (КПУ) імені Івана Федорова, проф. М. І. Сенченка [31]. Він, зокрема, констатував на той момент

пріоритет у наукових дослідженнях здобувачів вивчення різних аспектів бібліографії в порівнянні з бібліотекознавчою та книгознавчою тематикою.

Найнаближенішою до досліджуваної нами теми можна вважати статтю співробітниці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) Л. Литвинової «Дисертація як форма виявлення тенденції розвитку науки (на прикладі спеціальності 07.00.08 — «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство»)» [14]. Проте автор зосередила увагу на здобутках лише однієї, хоча й провідної установи, проаналізувавши кількісно-якісні параметри діяльності спецради НБУВ із захисту кандидатських і докторських дисертацій.

Певні уявлення щодо наукових розробок ВНЗ та провідних наукових бібліотек у галузі бібліографознавства надають п'ятирічні аналітичні огляди НДР, які видає Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), але ані за структурою, ані за повнотою відбору матеріалів вони не можуть претендувати на всестороннє охоплення зазначеної теми [20–22].

Метою статті є аналіз масиву дисертаційних досліджень у галузі бібліографознавства, захищених в Україні на сучасному етапі (1991–2008 рр.), як показників тенденцій розвитку науки.

Усього за означений період вітчизняні науковці захистили 96 дисертацій, з них — 6 докторських і 90 кандидатських.

Відсутність до недавнього часу спеціального наукового ступеня в галузі соціально-комунікаційних дисциплін, до яких належить і бібліографознавство, зумовила розосередження масиву за чотирма основними галузевими напрямками, за якими присуджувалися наукові ступені: історичні, педагогічні, технічні та філологічні науки. У досліджуваному нами ДМ найбільшу кількість склали роботи, представлені на здобуття кандидата /доктора історичних наук — 59 (61,5%), більш ніж удвічі менше з педагогічних наук — 28 (29,2%), незначну кількість з технічних — 6 (6,2%), філологічних — 2 роботи (2,1%) та ще 1 роботу (1,0%) — з економічних наук.

Такий розподіл зумовлений, передусім, історичними факторами підготовки наукових бібліографознавчих кадрів. Наслідуючи певний час здобутки радянського бібліографознавства та споріднених йому наук, зокрема бібліотекознавства та книгознавства, до 2008 р. в Україні в номенклатурі спеціальностей, за якими присвоюються вчені ступені ВАК України, спеціальність 07.00.08 — «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» була віднесена до галузі історичних наук, з можливістю, відповідно, присвоювання вченого ступеня доктора або кандидата історичних, педагогічних або філологічних наук. Незважаючи на комплексний характер дисертаційних досліджень, це змушувало здобувачів долучати галузеві розвідки до вищезазначених «титільних» спеціальностей, при цьому, як зазначають проф. ХДАК Н. М. Кушнарєнко та А. А. Соляник,

«внесок здобувача в розвиток галузевої науки та практики просто ігнорувася» [12].

Визначення галузевої «належності» бібліографознавства і споріднених йому галузей (бібліотекознавства, книгознавства, архівознавства, документознавства та ін.) знайшли фахівці Харківської державної академії культури (ХДАК) та Інституту журналістики Київського національного університету імені Т. Шевченка, які запропонували створити новий інтегрований науковий напрям «Соціальні комунікації». Зокрема, з 2008 р. в номенклатурі наукових спеціальностей, за якими присуджується науковий ступінь ВАК України, було введено спеціальність 27.00.03 — «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» з присвоєнням ученого ступеня доктора/кандидата наук з соціальних комунікацій та історичних наук [10]. Перші ж бібліографознавчі дисертаційні дослідження за новим науковим напрямом були захищені у 2009 р., а тому не є об'єктом нашого аналізу.

Крім наукового ступеня, критеріями для подальшої квантифікації ДМ дисертацій є: тематика наукових робіт; установи, де виконувалися роботи; динаміка захистів тощо.

Одним із найголовніших досягнень сучасної бібліографічної науки в Україні став захист двох докторських дисертацій з теоретичних проблем БІ: Л. Я. Філіповою «Бібліографічні системи України в інформаційно-комп'ютерному середовищі: теорія, організація, технологія» (1999) [40] та Г. М. Швецовою-Водкою «Документ і книга в системі соціальних комунікацій» (2002) [42]. Означені роботи дозволили, перш за все, на новому теоретико-технологічному (Л. Я. Філіповою) та теоретико-методологічному (Г. М. Швецовою-Водкою) рівнях дослідити феномен БІ, обґрунтувати власні концепції бібліографії.

Л. Я. Філіпова проаналізувала теоретичні основи формування бібліографічної системи як різновиду інформаційної системи через її предметну сферу — бібліографічну технологію. Новаторський принцип дослідження полягає в застосуванні принципово відмінного від відомих раніше підходу, названого автором «користувацьким» [40]. Бібліографічна система трактується науковцем як «самостійна соціальна документна система, яка розвивається не лише в межах бібліотечної діяльності, але й у науково-інформаційній, видавничій, книготорговельній, архівній, музейній та ін. діяльності» [там само, с. 48]. Об'єктом такої системи є БІ, що матеріалізується в бібліографічних ресурсах: продукції і послугах через сукупність бібліографічних процесів та операцій, що виконуються з БІ, тобто через бібліографічну технологію. Аналіз бібліографічних систем і їхньої предметної сфери — бібліографічної технології — зумовив розробку автором методологічних принципів моделювання й організації об'єкта за допомогою сучасних комп'ютерних і мережових технологій.

¹ Квантифікація - процедура вимірювання та кількісного вираження властивостей об'єкта

Таблиця 1

Тематична структура документного масиву дисертацій
з бібліографознавства (1991–2008 рр.)

№ з/п	Темакандидатських	Кількість дисертацій	
		канди- датських	доктор- ських
1	Періодичні видання з бібліографознавства	1	
2	Теорія бібліографічної інформації (БІ)	2	2
3	Історія бібліографії та бібліографознавства, зокрема персоналії бібліографів і бібліографознавців	19 12	1
4.	Методика бібліографування	6	
5.	Організація бібліографії в Україні та світі	4	
6.	Автоматизація бібліографічних процесів	6	1
7.	Основні напрями бібліографічної діяльності (види бібліографії):	19 12	2
	національна	5	
	видавничо-книготорговельна	1	
	науково-допоміжна	1	
	рекомендаційна	2	
	галузева	20	1
	краєзнавча	4	1
	біобібліографія	3	
8.	Бібліографічне обслуговування	13	
9.	Формування інформаційної культури споживачів інформації	4	
10.	Викладання бібліографії. Підготовка кадрів	1	

У дисертаційному дослідженні Г. М. Швецової-Водки (2002) логічного обґрунтування і подальшого розвитку набула документографічно-книгознавча (неокнигознавча) концепція бібліографії [42]. При цьому питання теорії документа і книги як його різновиду досліджуються з позицій теорії соціальної інформаційної комунікації. Автор визначила, що об'єкт бібліографії може бути позначений поняттям «книга» в його найширшому значенні: документ опублікований, виданий або депонований, що надається в суспільне користування завдяки діяльності комунікаційних посередників (редакційно-видавничої справи, системи книгорозповсюдження і книгови-користання).

Сучасна тематика бібліографознавчих дисертаційних досліджень (табл. 1) свідчить про пріоритет у вивченні науковцями проблематики часткового бібліографознавства. Так, праці, присвячені теоретико-методологічним, історичним, організаційно-управлінським і методико-технологічним аспектам окремих видів бібліографії, складають 41,6% (38 робіт), 2 з яких — докторські.

Домінуючими в мікромасиві є дослідження галузевої бібліографії — 20 дисертацій, з яких найбільшого обґрунтування набули такі галузі, як: історична наука — 5 кандидатських; сільське господарство — 3 дисертації (зокрема і кандидатська, і докторська одного науковця — В. В. Дерлеменка [5; 6]) та стільки ж художня література та літературознавство; екологічна та технічна сфера — по 2 кандидатських. По 5 дисертацій було захищено з національної (зокрема державної та загальної ретроспективної) та краєзнавчої бібліографії (зокрема одну докторську А. А. Непомнящим [19]). Превалювання зазначених наукових напрямів у бібліографознавстві детерміновано процесами національно-культурного відродження, що відбуваються в Україні на сучасному етапі, складовою яких є соціально-комунікаційна діяльність у напрямі відтворення документосфери нації як частини її соціальної пам'яті. На практичному рівні кумуляція ДМ відбувається в межах реалізації проектів зі створення Українського бібліографічного репертуару, реєстру національного культурного надбання, державних, краєзнавчих та українознавчих бібліографічних ресурсів.

Серед масиву означених за видовою ознакою робіт значну кількість складають дисертації, які відтворюють певний історичний період, при цьому особливістю досліджуваного нами масиву є наявність численних історичних досліджень, виконаних саме у формі кандидатських дисертацій. Серед останніх відзначаються праці, що належать до проблематики загальної бібліографії (з історії державної бібліографії — Н. М. Сенченко [32]; загальної ретроспективної — І. Г. Лиханова [15]; видавничо-книготоргівельної — О. І. Загуменна [9]); спеціальної (рекомендаційної — В. І. Лутовина [16]) та науково-допоміжної (М. Б. Сорока [36]); краєзнавчої — В. Т. Петрикова [25]; історичної — І. А. Смогоржевська [35] тощо.

Означену тенденцію підтверджує і значна сукупність історико-бібліографічних досліджень із загальної історії української бібліографії та бібліографознавства, специфічною властивістю якої є домінування в мікромасиві персонографічних розвідок. Таких дисертацій за 1991–2008 рр. всього захищено 20 (20,8%), з них 13 — за персоналіями бібліографів і бібліографознавців, зокрема одна — докторська. Серед загальноісторичних бібліографознавчих розвідок увагу дослідників привернули питання еволюції фахової терміносистеми й організаційно-управлінські аспекти бібліографознавства на етапі становлення та розквіту бібліографічної науки в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.).

Розвиток історико-біографічних досліджень відбувався в контексті загальноісторичного процесу реабілітації імен, упровадження нового «людського бачення» минулого бібліографії, історія бібліографії розглядається крізь її суб'єктивний чинник, крізь діяльність, біографії суб'єктів бібліографічної діяльності. Зокрема сучасні вітчизняні науковці в дисертаціях усебічно проаналізували наукову та практичну бібліографічну діяльність таких діячів, як: М. Ю. Браїчевський (дисертація О. П. Бодак [2]), М. С. Грушевський (І. П. Цибенко [41]), О. С. Грушевський (А. Ф. Приходько [28]), С. О. Єфремов (С. Г. Приколола [27]), М. Кордуба (О. М. Піх [26]), І. Кревецький (У. П. Яворська [44]), І. Крип'якевич (Т. О. Литвин [13]), Ю. О. Меженко (Н. В. Стрішенець [37]) митрополити Євгеній (С. О. Болховітінов, дисертація Є. В. Рукавіциної [29]) та митрополит Іларіон (І. Огієнко, докторська дисертація В. П. Ляхоцького [17]), Є. Ю. Пеленський (А. І. Сілевич [33]), Є. Й. Сіцінський (А. М. Трембіцький [38]), М. І. Ясинський (С. А. Аругюнова [1]).

Провідною тенденцією дисертаційних персонографічних досліджень є залучення широких джерел архівних та інших неопублікованих матеріалів і реконструкція на їх основі історико-біографічного процесу. Методологічним інструментарієм сучасних істориків бібліографії є системно-діяльнісний підхід, що дозволяє висвітлити роль і місце суб'єкта бібліографічної діяльності в історії бібліографії.

Однією з найдосліджуванішою в бібліографознавчих дисертаціях є система бібліографічного обслуговування користувачів. На сучасному етапі кількість таких робіт склала 13 (12,6%). Предметом наукового аналізу фахівців став процес трансформації інформаційно-бібліографічного забезпечення таких сфер, як: освіта (5 дисертацій), медицина та охорона здоров'я (3 дисертації), державне управління (2 дисертації) та бібліотечна справа (1 дисертація). Концептуальною для означених робіт є побудова такої моделі бібліографічного обслуговування споживачів інформації (базуючись на результатах конкретнонаукових досліджень), яка б урахувала всі рівні згортання інформації і виконувала б документальні, інформаційні та когнітивні (в майбутньому пріоритетні) функції.

У дисертаційних дослідженнях зазначеного періоду значним є обсяг робіт, які розкривають технологічну проблематику, зокрема, автоматизація бібліографічних процесів. Загальним питанням автоматизації бібліографічних процесів присвячено 7 (7,3 %) дисертацій, з них 1 — докторська (В. М. Горовий «Соціальні інформаційні бази і розвиток бібліотечного інформаційного потенціалу» [3]). Специфічним для цього мікрмасиву наукових робіт є розкриття обраних тем та напрямів за допомогою методології, зумовленої базовою освітою або практичною сферою діяльності здобувачів. Відповідно, можна виділити: історико-бібліотечнознавчі дослідження В. М. Горового, І. А. Павлуші, О. М. Пашкова [3; 23; 24];

техніко-технологічний аналіз автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем (АІБС) В. В. Єлісеєва, І. Ю. Ляшенко, В. А. Ясулайгиса [8; 18; 45] та економіко-математичний підхід В. В. Іванової [11]. Зазначені дисертації захищали на здобуття кандидата історичних (3), технічних (3) та економічних (1) наук.

Крім того, домінування інформаційно-технологічної проблематики виявлено нами в такому традиційному аспекті бібліографознавчих досліджень, як методика бібліографії. Зокрема, предметне поле методики бібліографування загалом містить праць, 5 з яких присвячені автоматизації інформаційного (зокрема бібліографічного) пошуку та машинозчитуваному каталогізуванню документів. Ще одне дослідження відбиває впровадження Інтернет-технологій у бібліографічне обслуговування користувачів.

Невипадково, з кінця ХХ ст., у зв'язку з широким упровадженням у практичну бібліографічну діяльність нових інформаційних технологій і, відповідно, збільшенням кількості наукових досліджень, спеціалісти почали виокремлювати технологічний розділ як окремий аспект бібліографічної науки. Так, російські науковці закріпили це у відповідному державному стандарті ГОСТ 7.0-99 «Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения», де наведено таке визначення бібліографознавства — «наукова дисципліна, що вивчає теорію, історію, методологію, технологію, методику, організацію бібліографії» [4].

На думку ж вітчизняних учених, зокрема Г. М. Швецової-Водки, «поняття «технологія бібліографії» розроблене недостатньо... Стандартизований термін «інформаційна технологія» ... означає «сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, що об'єднуються в технологічний комплекс, який забезпечує збирання, створення, збереження, накопичення, обробку, пошук, виведення, копіювання, передачу та поширення інформації [4, с. 4]. Відповідно, технологія бібліографії як інформаційної діяльності повинна створювати такий же комплекс, але щодо одного виду інформації — бібліографічної. Визначення свідчить також, що технологія не є розділом наукової дисципліни, а, радше, одним із об'єктів її вивчення» [43, с. 173]. Ми вважаємо цей підхід логічно обґрунтованим.

Найменш дослідженими темами в бібліографічній науці є формування інформаційної культури користувачів (4 дисертації) та підготовка бібліографічних кадрів (1 робота). Перша з них за умов наявності робіт часткового характеру (формування інформаційної культури окремих категорій споживачів — юнацтва та студентства тощо) і загальної тенденції збільшення масиву документів за темою, що зумовлено, у свою чергу, об'єктивними факторами існування людини в сучасному інформаційному суспільстві, — потребує концептуального обґрунтування на рівні докторського дослідження.

Таким чином, змістовний аналіз ДМ дисертацій свідчить про частково-наукову спрямованість сучасних бібліографознавчих досліджень.

Таблиця 2

Поділ дисертаційних досліджень за установами,
де була виконана робота (1991–2008 рр.)

№ з/п	Назва установи	Кількість захищених дисертацій
1.	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України	32
2.	Київський національний університет культури і мистецтв	29
3.	Харківська державна академія культури	11
4.	Рівненський державний гуманітарний університет (Рівненський державний інститут культури)	3
5.	Український НДІ архівної справи та документознавства	3
6.	Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук	2
7.	Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України	2
8.	Харківський гуманітарний інститут (нині — університет) «Народна українська академія»	2
9.	Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України	1
10.	Львівський національний університет імені І. Франка	1
11.	Національна парламентська бібліотека України	1
12.	Інститут української мови НАН України	1
13.	НДІ педагогіки АПН України	1
14.	Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО інформаційних технологій та систем НАН України	1
15.	Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського	1
16.	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	1
17.	Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого	
18.	Кам'янець-Подільський державний університет	
19.	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України	1
20.	Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України	1

Розподіл дисертаційних досліджень у галузі бібліографознавства за установами, де виконувалися роботи, дозволив виявити провідні наукові центри (табл. 2).

Загалом бібліографознавчі теми були об'єктами наукових досліджень, виконаних у 20 установах, серед них: 9 ВНЗ, де було підготовлено 50 дисертацій; 4 національні бібліотеки (36 дисертацій); 7 науково-дослідних інститутів та підрозділів академії наук України (10 робіт). Абсолютними лідерами за цим показником є НБУВ і КНУКіМ, у яких велася робота майже над 63% (61) усіх дисертаційних досліджень.

Статистичний підрахунок захисту дисертаційних робіт за роками, проведений нами, свідчить про певну хаотичність і стихійність у підготовці наукових бібліографознавчих кадрів. Сталих тенденцій до зростання не існує. Мінімальна кількість — по 2 роботи — захищено в 1992-1993 рр., максимальна — 13 досліджень — у 2005 р. Єдиний висновок, якого можна дійти — те, що в сукупності щорічно захищається не менше 5 дисертацій з досліджуваної нами галузі.

Два науковці — Л. Я. Філіпова та В. В. Дерлеменко — захистили за означений період і кандидатську (відповідно 1991 та 1994), і докторську (1999 та 2005) дисертації.

Дисертаційні дослідження є показником формування наукових шкіл та напрямів розвитку науки, визначення наукових лідерів і найяскравіших їх представників, свідчать про наступність у розробці певної проблематики. Наявні наукові джерела, на наш погляд, нині не надають підстав для чіткого і незаперечного виявлення наукових лідерів — процес підготовки наукових кадрів у країні перебуває на етапі становлення, який, у свою чергу, характеризується стихійністю, неупорядкованістю, формальними чинниками, що впливають на вибір тематики та керівників дисертаційних робіт, зокрема, наявність докторського ступеня в керівника, високої посади та ін. Вивчення вітчизняних наукових бібліографознавчих шкіл є завданням нашого подальшого дослідження.

Підсумовуючи проведений нами аналіз дисертацій як індикатора розвитку бібліографознавства, необхідно відзначити домінування прикладних досліджень. У цілому масив характеризується фрагментарністю, відсутністю цілісності і високої теоретико-методологічної бази. Розробляються переважно окремі історичні періоди та види бібліографії, проблеми впровадження нових інформаційних технологій у практичну бібліографічну діяльність. При цьому провідним методом залишається конкретно-методичний аналіз сукупності бібліографічних ресурсів, опис фактів і явищ. Водночас окремі важливі напрями та проблеми бібліографічної науки аспіранти й докторанти розробляють недостатньо. Відсутні дисертації загальнотеоретичного та методологічного спрямування, в яких розкривалися б онтологічні, гносеологічні, морфологічні, семантичні, соціально-психологічні аспекти функціонування бібліографії в цілому та окремих її складових; рефлексії бібліографознавства як наукової та навчальної дисципліни. Надто слабким є забезпечення бібліографознавства кадрами вищої наукової кваліфікації — докторами наук.

Проведене дослідження не є вичерпним і окреслює лише загальні тенденції розвитку бібліографічної науки в Україні на сучасному етапі на основі лише одного, але найважливішого виду документів — дисертацій. Перспективним напрямом вважаємо подальший поглиблений і багатоаспектний аналіз масиву дисертаційних робіт із застосуванням бібліометричних та наукометричних методик, зокрема для визначення наукових шкіл у бібліографознавстві як науковій дисципліні документально-комунікаційного циклу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова С. А. *Бібліографічна спадщина Михайла Ілліча Ясинського : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / С. А. Арутюнова ; Київ. держ. ін-т культури.* — К., 1998. — 157 с.
2. Бодак О. П. *Документальна історико-бібліографічна спадщина М. Ю. Брайчевського (1924–2001) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. П. Бодак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського.* — К., 2007. — 169 с.
3. Горовий В. М. *Соціальні інформаційні бази і розвиток бібліотечного інформаційного потенціалу (1991–2006 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського.* — К., 2006. — 361 с.
4. ГОСТ 7.0-99. *Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения : изд. офиц.* — Взамен ГОСТ 7.0-84 ; введ. 01.07.2000. — Минск : межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1999. — 23 с. — (Межгосударственный стандарт. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).
5. Дерлеменко В. В. *Зарубежные библиографические базы данных по сельскому хозяйству: анализ и проблемы использования в Украине : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 / В. В. Дерлеменко ; Моск. гос. ун-т культуры.* — М., 1994. — 16 с.
6. Дерлеменко В. В. *Система розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації в Україні: створення вітчизняної концептуальної моделі : дис. ... д-ра пед. наук : 07.00.08 / В. В. Дерлеменко ; Харк. держ. акад. культури.* — Х., 2005. — 446 с.
7. Добров Г. М. *Наука о науке / Г. М. Добров.* — 3-е изд., доп. и перераб. — К. : Наук. думка, 1989. — 304 с.
8. Єлісєєв В. В. *Ідентифікація екологічного знання в автоматизованих інформаційно-бібліотечних системах : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / В. В. Єлісєєв ; Херсон. держ. техн. ун-т.* — Херсон, 2002. — 157 с.
9. Загуменна О. І. *Становлення та розвитку книготоргівельної бібліографії в Україні (XVIII–XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. І. Загуменна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв.* — К., 2002. — 170 с.
10. *Зміни, що вносяться до Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань у галузі «соціальні комунікації» ; паспорти спеціальностей 27.00.01 — теорія й історія соціальних комунікацій ; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство : затв. Наказом ВАК України від 14 груд. 2007 р. № 867 // Бюл. Вищ. атестац. коміс. України.* — 2008. — № 2. — С. 2–3, 12–15.
11. Іванова В. В. *Економіко-математичне моделювання діяльності інформаційно-бібліотечного комплексу : дис... канд. екон. наук : 08.03.02 / В. В. Іванова ; НАН України, Міжнар. наук.-навч. центр ЮНЕСКО інформ. технологій та систем.* — К., 2002. — 192 с.
12. Кушнаренко Н. *Социальные коммуникации — новая научная отрасль / Н. Кушнаренко, А. Соляник // Науч. и техн. б-ки.* — 2008. — № 8. — С. 41–48.

13. Литвин Т. О. Іван Крип'якевич як книгознавець : дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / Т. О. Литвин ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2008. — 199 с.
14. Литвинова Л. Дисертація як форма виявлення тенденції розвитку науки (на прикладі спеціальності 07.00.08 — «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство») / Л. Литвинова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — 2002. — Вип. 9. — С. 586–593.
15. Лиханова І. Г. Розвиток концепції національної бібліографії України у ХХ столітті : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / І. Г. Лиханова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2005. — 224 с.
16. Лутовинава В. І. Українська рекомендаційна бібліографія (історичні та теоретико-методичні засади) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / В. І. Лутовинава ; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. — К., 1998. — 202 с.
17. Ляхоцький В. П. Видавнича, архівно-археографічна та бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / В. П. Ляхоцький ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — 515 с.
18. Ляшенко І. Ю. Автоматизація бібліотечних процесів з використанням інформаційних мережевих технологій : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / І. Ю. Ляшенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 1998. — 162 с.
19. Непомнящий А. А. Бібліографічна спадщина історико-етнографічних досліджень Криму в кінці ХУІІ — на початку ХХ століть : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / А. А. Непомнящий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — 706 с.
20. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та інститутів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 1991–1995 рр. / Нац. парлам. б-ка України ; [уклад.: А. М. Любаренко, О. О. Мастипан]. — К., 1998. — 136 с.
21. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та вищих навчальних закладів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 1996–2000 рр. / Нац. парлам. б-ка України ; [уклад.: Т. Богуш та ін.]. — К., 2003–2004. — Ч. 1–2.
22. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та вищих навчальних закладів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 2001–2005 роки / Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; [склад.: Т. Богуш та ін.]. — К.: НПУ, 2009. — 231 с.
23. Павлуша, І. А. Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / І. А. Павлуша ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2002. — 208 с.
24. Пашков О. М. Автоматизація бібліотек: історико-бібліотекознавчий аспект: (ІІ половина ХХ — початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. М. Пашков ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2005. — 189 с.
25. Петрикова В. Т. Особливості становлення та розвитку системи краєзнавчої бібліографічної інформації в Україні (1917–1991 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / В. Т. Петрикова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — 225 с.

26. Піх О. М. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. М. Піх ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. — Л., 2007. — 204 с.
27. Приколота С. Г. Бібліографічний аналіз творчої спадщини С. Єфремова : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / С. Г. Приколота ; Київ. держ. ін-т культури. — К., 1997. — 146 с.
28. Приходько А. Ф. Олександр Сергійович Грушевський — історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / А. Ф. Приходько ; Укр. НДІ арх. справи та документознавства. — К., 2005. — 224 с.
29. Рукавіціна Є. В. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) : дис. ... канд. іст. наук : 05.25.04 / Є. В. Рукавіціна ; НАН України ; Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. — К., 1995. — 250 с.
30. Сєкунова Ю. В. Історико-культурологічна спадщина Лева Биховського : дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / Ю. В. Сєкунова ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2003. — 197 с.
31. Сенченко Н. И. Проблемы библиотечного дела в Украине: наука, образование, информатизация / Н. И. Сенченко // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы V юбил. междунар. конф. «Крым-98» (6–14 июня 1998 г., Судак). — Судак, 1998. — Т. 1. — С. 29–32.
32. Сенченко Н. М. Історія становлення та розвитку державної бібліографії України (1919–1969 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н. М. Сенченко ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 1999. — 151 с.
33. Сілевич А. І. Публіцистична та редакторсько-видавнича діяльність Євгена-Юлія Пеленського : дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / А. І. Сілевич ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2005. — 176 с.
34. Слободяник М. Бібліотечна наука в Україні: до підсумків десятирічного розвитку / М. Слободяник // Бібл. планета. — 2002. — № 1. — С. 6–13.
35. Смогоржевська І. А. Українська історична бібліографія (кінець XIX ст. — 1939 р.) : становлення і розвиток : дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / І. А. Смогоржевська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2006. — 200 с.
36. Сорока М. Б. Становлення та розвиток системи реферування української наукової літератури (1991–2000 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.08 / М. Б. Сорока ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — 159 с.
37. Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Олександровича Меженна : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н. В. Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 1996. — 187 с.
38. Трємбіцький А. М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосифовича Сіцінського (70-ті рр. XIX — 30-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. М. Трємбіцький ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2005. — 284 с.
39. Федотова О. О. Становлення та розвиток української науководопоміжної літературної бібліографії у 20–30-х рр. XX ст. : дис... канд. іст. наук : 07.00.08 / Київ. держ. ін-т культури. — К., 1995. — 194 с.
40. Філіпова Л. Я. Бібліографічні системи України в інформаційно-комп'ютерному середовищі: теорія, організація, технологія : дис. ... д-ра пед. наук : 07.00.08 / Л. Я. Філіпова ; Харк. держ. акад. культури. — Х., 1999. — с.

41. Цибенко І. П. *Бібліографічні аспекти наукової спадщини М. С. Грушевського : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / І. П. Цибенко ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв.* — К., 2005. — 227 с.
42. Швецова Г. М. *Документ і книга в системі соціальних комунікацій : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / Г. М. Швецова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського.* — К., 2002. — 490 с.
43. Швецова-Водка Г. М. *Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т.* — К. : Кондор, 2004. — 217 с.
44. Яворська У. П. *Бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Кривецького : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / У. П. Яворська ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського.* — К., 2008. — 294 с.
45. Ясулайтис В. А. *Исследование путей создания автоматизированной системы обработки информации о книжных памятниках : дис. ... канд. техн. наук / В. А. Ясулайтис ; АН Украины, Центр. науч. б-ка им. В. И. Вернадского.* — К., 1992.

Надійшла до редколегії 01.12.2009 р.

УДК 002.2:316.77

В. А. МАРКОВА

МИСТЕЦТВО КНИГИ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Розглядається еволюція художнього оздоблення книги в комунікативному аспекті.

Ключові слова: мистецтво книги, комунікація, ілюстрація.

Рассматривается эволюция художественного оформления книги в коммуникативном аспекте.

Ключевые слова: искусство книги, коммуникация, иллюстрация.

Evolution of the book's decorative design in the communicative aspect is considered.

Key words: book's art, communication, illustration.

Важливу роль у підвищенні комунікативних властивостей книги відіграє художня інтерпретація тексту. Вона здійснюється на рівні як зовнішнього (обкладинка, оправа, суперобкладинка, форзац), так і внутрішнього її оформлення — шрифт, ілюстрації та оздоблення книги. Традиційно ці елементи книжкової структури вивчають у межах мистецтва книги — галузі художньої діяльності, спрямованої на створення книги як художньої візуальної форми вираження твору. Ще білоруський першодрукар Франциск Скорина вказував на комунікативну функцію художнього оздоблення книги, застосування якого в друкованій книзі необхідне для «кращого розуміння» читачем. І хоча ця діяльність притаманна тією чи

іншою мірою книзі від часів її виникнення (пошук найоптимальнішої для певної культури форми), свої теоретичні підвалини вона отримала лише у ХХ ст. Саме художня інтерпретація тексту багато в чому сприяє тому, що книга сама стає суб'єктом комунікації.

Видатний майстер ілюстрації і теоретик книжкового мистецтва В. А. Фаворський вважав мистецтво книги синтетичним мистецтвом, завдання якого, насамперед, полягає в просторовому зображенні твору, який рухається в часі, тобто в організації руху твору в певному ритмі. Саме на це і мало спрямовуватися оформлення книги. Зазначені ідеї мають велике значення для усвідомлення комунікативної природи книги, адже кожний елемент книжкового ансамблю В. А. Фаворський сприймав саме в контексті передачі руху тексту, який має отримати відповідне втілення в ритмі оформлення книги: «Книга ... розташовує свої елементи в часі і організує наш рух таким чином, щоб супроводжувати нас згідно зі змістом книги від моменту до моменту» [9, с. 56]. Усі елементи книги — оправа, форзац, титул, окремі сторінки, заставки, кінцівки, ілюстрації — організують рух усередині неї, оскільки відзначають початок і кінець, а також членування її певним чином. Найпоследовнішу теорію мистецтва книги як засобу комунікації в 70-ті рр. минулого сторіччя розробив В. М. Ляхов. Вона знайшла втілення в моделі функціональної структури книги, де книга показана як складна і різноаспектна система, що ґрунтується на функціональній взаємодії зв'язків елементів, взятих у відношенні до людини-споживача книги. Якщо традиційно завдання зі створення книжкового ансамблю полягало у взаємному поєднанні трьох складових: естетичної, комунікативної та матеріально-технічної, то В. М. Ляхов вважав, що естетичність книжкового організму полягає саме в його комунікативності, тобто здатності максимальною мірою передавати текстові повідомлення [7].

В умовах бурхливого розвитку нових інформаційних технологій суттєвих трансформацій зазнає і мистецтво книги. Чи збереже воно свої традиції в електронному виданні? Яким чином впливатиме на нього мультимедійність? У якому співвідношенні в електронному виданні перебуватиме текст та зображення? **Мета** статті — простежити еволюцію художнього оздоблення книги в комунікативному аспекті.

Найбільше навантаження в художній інтерпретації тексту має ілюстрація (*illustratio* (лат.) — освітлення, наочне зображення). Її функція полягає в поясненні словесної інформації наочними прикладами, кресленнями або зображеннями. Чи завжди комунікативна функція була притаманна ілюстрації? Відповідь на це запитання можна отримати, якщо звернутися до історії ілюстрації. Очевидно, що не всі книги давнини взагалі могли мати ілюстрації, насамперед через матеріал, на якому вони записувалися. Крім того, слід брати до уваги той факт, що ілюстрація може не лише слугувати для пояснення тексту, а мати суто естетичне призначення, бути елементом

внутрішнього оздоблення книги, тим самим підкреслюючи її цінність. Так, сувої давнього Єгипту мали ілюстрації, але вони були органічною частиною тексту, ієрогліфічні знаки якого теж мало відрізнялися від малюнка. В гарно оздоблених сувоях Давнього Єгипту ілюстрації наводяться паралельно з текстом, вони нібито утворюють два яруси. Але таке оформлення мали книги сакрального змісту, які, здебільшого, були знайдені у похованнях. Тобто їх комунікативна сутність є зрозумілою лише в контексті релігійної комунікації й ілюстрації тут мають символічне значення. Книга ж Давньої Греції класичного періоду взагалі позбавлена ілюстрації з причин другорядного значення письма стосовно усного слова. І тільки в період еллінізму, а потім у Римській імперії текст сувою починає ілюструватися. Ілюстрації набувають усе більший зв'язок з текстом, але не відокремлюються від нього. У сувоях же ілюструються здебільшого праці наукового типу, де ілюстрація є необхідною для роз'яснення тексту.

Свого розквіту ілюстрація набуває в книзі-кодексі, чому сприяє і сама форма, яка надає змогу відокремлювати зображення від тексту або поєднувати їх, і матеріал (пергамент, а потім і папір), на якому зручно і надійно малювати, а згодом і друкувати зображення. Перші християнські кодекси мали обмежену кількість художнього оздоблення, в подальшому їх кількість збільшувалася, а в деяких жанрах і взагалі стала займати визначальне місце (часослови, місяцеслови). Художнє оздоблення середньовічного кодексу містило орнаментальні заставки, ініціали, бордюри, які здебільшого не мали ніякого відношення до тексту. Їх символічна функція превалювала над комунікативною. Якщо поглянути на сторінку середньовічного кодексу з позицій сучасності, вона буде взагалі нечитабельною: яскравий декор художнього оздоблення сторінки не дозволяє зосередити увагу на тексті. Але середньовічна людина жила у світі символічної реальності. Будь-яка річ сприймалася не тільки як річ сама по собі, а й як указівка на інші речі. А тому будь-яка книга була не лише книгою певного змісту, а відображенням Єдиної Книги християнського світу — Біблії. І все багатство книжкового оздоблення спрямовувалося на звеличення цієї Єдиної Книги. І не тільки переписувач, а й рубрикатор, й ілюмінатор, схиляючись над манускриптом і старанно прикрашаючи книгу, возвеличували Бога. Кожний колір оздоблення мав своє символічне значення.

Крім художнього оздоблення в середньовічному манускрипті набуло поширення мистецтво мініатюри. Саме мініатюра стала безпосередньою попередницею ілюстрації, яка міцно зайняла своє місце в книзі. Призначення мініатюри — допомогти читачеві зрозуміти смисл тієї чи іншої події, а оскільки більшість книг була релігійного змісту, то зображалися насамперед євангельські події. У зв'язку з цим варто звернутися до теорії образу, що активно розроблялася в середньовічній естетиці, як у західноєвропейській, так і у візантійській.

Візантійські богослови зіткнулися з цією проблемою у зв'язку з іконоборчими течіями, що майже на сторіччя (726–843 рр.) припинили розвиток образотворчого мистецтва. Водночас же цей період активізував теоретичну рефлексію щодо проблеми художнього образу. Супротивники ікон спиралася на біблійні ідеї про те, що Бога ніхто не бачив (Йоан 4, 24; 1, 18; 5, 37) і на вказівку «Не робитимеш собі ніякого тесаного боввана, подобину того, що на небі вгорі, ані того, що на землі внизу, ні того, що в водах під землею» (Втор. 5, 8). Зображення божества вважалося, на їх погляд, фетишизмом. Перша розгорнута апологія релігійного зображення, що містить докладну теорію образу, належить перу видатного візантійського богослова Іоанна Дамаскіна. Грунтуючись на багатовіковій традиції, він робить висновок про існування шести видів образів (природні, божественний замисел, людина як образ Божий, символічні, знакові, дидактичні), завдяки яким можна відобразити весь універсум. Тільки божественна природа є такою, що не можна описати або зобразити, але Ісус Христос є втіленням божественної природи в людській плоті, а тому його можна зображати. Посилаючись на церковних авторитетів минулого, він обґрунтовує значимість зображень для церкви. Вважає, що вони виконують, насамперед, дидактично-інформативну функцію і в цьому нічим не поступаються словесному зображенню. Як і Василь Великий, він повторює, що «зображення замінують неписьменним книги». На VII Вселенському соборі, що проходив у Нікеї в 787 р., положення, висунуті Іоаном, були цілком узаконені, а також збагачені новими. Для нас же цікавим є те, що на Соборі було проголошена адекватність живописного зображення словесному тексту: «Що оповідання виражає на письмі, те ж саме живопис виражає фарбами» [1, с. 172]. За живописом визнається і те, що він може доповнювати і роз'яснювати євангельський текст: «Зображення в усьому супроводжує євангельське оповідання і роз'яснює його. І те, й інше прекрасне й достойне поваги. Оскільки вони взаємно доповнюють і без сумніву пояснюють одне одного» [1, с. 173–174]. Таке ж ставлення до зображення знаходимо і в працях західних богословів. Згідно з постановою Аррарського Синоду 1025 р. дидактична мета зображення полягає в тому, що воно повинно донести до простих людей те, що вони не зможуть досягнути через текст Священного Писання. Призначення живопису, на думку Гонорія Отенського, автора енциклопедичного «Образу світу», полягає в трьох речах: бути прикрасою Дому Божого та поминати про праведне життя святих, окрім того — «живопис — це книга для мирян» [10, с. 39–40]. Для середньовічної свідомості сам храмовий простір мислиться як велетенська кам'яна книга, що за допомогою статур порталів, малюнків вітражів, та й самою своєю архітектонічною структурою веде оповідь про історію людства у її співвіднесеності з Божественним задумом. Отже, собор сприймається не лише як ілюстративне пояснення тексту, а вже як сам текст, що доносить до неписьменного люду Божественну Істину.

Якщо в добу раннього Середньовіччя мистецтво книжкової мініатюри було замкнуте в стінах монастирів, то з XII ст. починається його розвиток і за їх межами. Особливого ж злету воно дійсно досягає в «осінь Середньовіччя» (Й. Хейзинга), а від себе додамо, що і в «осінь рукописної книги». Візуальний елемент у багатьох жанрах рукописної книги набуває свого поширення. Яскравість, насиченість кольору шикарних часословів і примітивність, лубочність «блокових» книг об'єднувало саме те, що й у тих, і в інших образ переважав над словом. І це не дивно, оскільки в малописьменному суспільстві книжка мислилася як те, що можна роздивлятися. Завдяки своєму розміру і доступності вона вже стала предметом особистого користування, але сам процес читання як акт індивідуальний, глибоко інтимний, ще не отримав масового поширення. «Книжка з картинками» була популярною як серед заможних людей, художнє оздоблення якої свідчило про її цінність, так і серед ледве грамотних ремісників і селян, у середовищі яких практикувалися колективні читання, а дешеві видання з картинками унаочнювали почуте. Особливою популярністю в заможних людей користувався часослов, що став справжнім супутником їх повсякденного життя, одним з поширених дарунків. О. А. Добіаш-Рождественська зазначала, що попит на цю маленьку книгу пояснювався не стільки тим, що часослов був релігійно-повчальним текстом, а тим, «що він претендує бути сімейним скарбом, улюбленою, красивою, ошатною, домашньою книжкою. У ньому набули високої досконалості окремі сторони книги взагалі» [4, с. 234]. І, навпаки, серед освічених людей «книжки з картинками» не користувалися попитом. Скромне художнє оформлення мали університетські книги, гуманісти ж взагалі були супротивниками ілюстрацій.

Ці ж тенденції характерні й для розвитку перших друкованих видань. «Вчені можуть отримати знання з тексту, невчені ж повинні навчатися за книгами для мирян, тобто картинками», — зазначав базельський видавець Б. Рихель у колофоні морального твору «Зерцала людського спасіння» (1476) [8, с. 83].

Дослідники першодруків звертають увагу на те, що в різних виданнях використовувалися одні й ті ж самі гравюри для зображення зовсім різних місць, подій та дійових осіб [6, с. 232-233]. Тобто ілюстрація не давала додаткової інформації до тексту, вона не пояснювала його, її зв'язок з текстом був дуже умовним, але разом вони нібито взаємно підтверджують один одного. Ю. Я. Герчук відзначав, що традицію такого ілюстрування можна простежити понині: «Індивідуальна образність тут не потрібна. Цілком достатньо, щоб зображення відповідало звичним нормам свого часу як у використанні поширених композиційних схем і узагальнено-банального типу, так і у відношенні мінімально необхідної деталістості прорисовки. Так, по суті, створювалася (й створюється) масова оповідальна ілюстрація будь-якої епохи і стилю» [4, с. 12]. Незважаючи на те, що такий тип ілюстрування розрахований на наївне сприйняття твору, воно все ж таки є

свідченням того, що книжкова комунікація як комунікація, основана насамперед на пануванні слова, починає завойовувати соціальний простір. Ілюстрація тут не замінює текст, а підтверджує його, сприяючи підвищенню комунікативних властивостей книги.

Започаткування нового етапу в розвитку ілюстрації Б. Р. Віппер вважав ілюстрації Боттичеллі до «Божественної комедії» Данте. Такий тип ілюстрування називається символічним. Комунікативна функція символічної ілюстрації є опосередкованою. Вона говорить не моєю прямою безпосередніх реалістичних зображень, а лише натяками, що здатні створити певний настрій. Але у виданнях епохи бароко з її тягою до емблематичності і алегоричності, символічна ілюстрація поступово втрачає свої комунікативні функції, перетворюючись на складний ребус для посвячених. Символічний тип ілюстрації практикується і в сучасних виданнях. Взагалі недоліком певних періодів у розвитку мистецтва ілюстрації було саме те, що вони відмовлялися від своєї другорядної ролі в книзі і тим самим перетворювалися у графічні цикли без тексту.

Важливу комунікативну роль відіграє ілюстрація в науковій, науково-популярній та навчальній літературі. Слід відзначити, що з кінця XV — початку XVI ст. в європейській книзі ілюстрація починає набувати наукового сенсу, комунікативна мета якої полягає в доповненні, візуальному роз'ясненні тексту. Книга починає супроводжуватися картами, схемами, кресленнями, які носять конкретний характер. Слід ураховувати ті обставини, що саме в цей період наукове знання почало відвойовувати позиції в релігійній традиції, а тому, як зазначає Ю. Я. Герчук: «Наочність була не засобом популяризації знання (як нині), а формою його існування. Бачення залишалось знаряддям пізнання, видимість — демонстрацією подібностей і різниць, а не тією оболонкою, яку необхідно подолати, добираючись до суті. Вона була водночас і об'єктивною, і символічною. Різець гравера залишався знаряддям пізнання» [3, с. 196]. Таким чином, ілюстрація надійно посіла своє місце в науковій комунікації саме завдяки тому, що унаочнювала текст, доповнювала його, підсилюючи комунікативні можливості книги.

Ті, хто причетний до створення книги (редактори, художники, видавці), наділяючи текст тілом і тим самим задаючи «реєстри сприйняття», можуть реально впливати на її подальшу долю. Але, на думку видатних митців з художнього оформлення, ця роль повинна бути вторинною. На прикладі ілюстрування одного й того ж твору ми бачимо, що визначення того, що саме є змістом може коливатися, ілюстративний ряд може змінюватися від реалістичного до символічного, і навпаки. Навіть побіжне ознайомлення з історією мистецтва книги засвідчує, що завжди впливовішим чинником, що визначає образність, просторове рішення художнього оформлення книги, є стиль епохи. Тобто інтерпретація твору в будь-якому разі здійснюється з позиції сучасності. Як зазначав В. Фаворський: «Зрозуміти стиль письменника — означає побачити літературний твір, до якого б часу він не належав,

по-новому, очима сучасника» [9, с. 75]. Поряд з інтерпретацією твору роль книжкової ілюстрації, як вважав В. Фаворський, полягає у створенні книги як речі, «цеглинки», яка б жила в кімнаті разом з іншими речами. І ці завдання пронизують один одне. Тобто книга завдяки мистецтву повинна набути такої форми, яка б найбільшою мірою відповідала комунікативним потребам читача. Реальна ж практика книговидавництва, саме тому, що на сьогоднішній день у ній задіяно кілька посередницьких ланок, і на неї впливають як естетичні й комунікативні, так і, на жаль, перш за все економічні чинники, не завжди відповідає цій вимозі.

Таким чином, навіть такий пунктирний нарис історії розвитку художнього оздоблення книги засвідчує, що воно розвивалося під впливом цілого комплексу різноманітних чинників: від матеріально-технічних до культурологічних. Поступово мистецтво оформлення книги набуло виразного комунікативного виміру. І очевидно, що книга в електронному середовищі втратить багато елементів художнього оздоблення, водночас деякі можуть бути без особливих втрат туди перенесеними. Крім того, електронне середовище надає додаткові можливості розвитку мистецтва вже електронної книги з використанням мультимедійності. Але традиційна книга з її досконалим художнім оформленням не може бути повністю перенесеною в електронне середовище, а тому її повна заміна електронним форматом призведе до суттєвих культурних втрат. Перспективою подальшого дослідження даної теми може бути вивчення можливостей наслідування традицій друкованої книги електронним видавництвом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бычков В. В. *Малая история византийской эстетики* / В. В. Бычков. — К. : *Путь к истине*, 1991. — 406 с.
2. Герчук Ю. Я. *История графики и искусства книги: учеб. пос. для вузов* / Ю. Я. Герчук. — М. : *Аспект-Пресс*, 2000. — 319 с.
3. Герчук Ю. Я. *Художественные миры книги* / Ю. Я. Герчук. — М. : *Книга*, 1989. — 208 с.
4. *Добиаш-Рождественская О. А. Выставка западных Часовников с миниатюрами в Публичной библиотеке: 28 марта — 4 апреля 1926 г.* / О. А. Добиаш-Рождественская // *Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века.* — М., 1987. — С. 232–258.
5. *Киселева Л. И. Западноевропейская книга XIV-XV вв. : кодикологический и книговедческий аспекты* / Л. И. Киселева. — Л. : *Наука*, 1985. — 303 с.
6. *Люблинский В. С. Ранняя книга как ступень в развитии информации* / В. С. Люблинский // *Люблинский В. С. Книга в истории человеческого общества.* — М., 1972. — С. 85–183.
7. *Ляхов В. Н. Искусство книги* / В. Н. Ляхов. — М. : *Сов. художник*, 1978. — 221 с.
8. *Нессельштраус Ц. Г. Альбрехт Дюрер как иллюстратор книги* / Ц. Г. Нессельштраус // *Искусство книги.* — 1979. — Вып. 9.

9. Фаворский В. О художнике, о творчестве, о книге / В. Фаворский. — М. : Мол. гвардия, 1966. — 127 с.
10. Эко У. Эволюция средневековой эстетики / У. Эко. — СПб. : Азбука-классика, 2004. — 288 с.

Надійшла до редколегії 23.11.2009 р.

УДК [655.42:658.7](477)

О. М. АФАНАСЕНКО

ЛОГИСТИКА В СИСТЕМІ КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ: ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розглянуто актуальність використання логістичного інструментарію в роботі системи книгорозповсюдження в Україні. Запропоновано напрями впровадження логістики в роботу системи книгорозповсюдження.

Ключові слова: система книгорозповсюдження, книготорговельна галузь, логістика.

Рассмотрена актуальность использования логистического инструментария в работе системы книгораспространения в Украине. Предложены направления внедрения логистики в работу системы книгораспространения.

Ключевые слова: система книгораспространения, книготорговая отрасль, логистика.

The relevance of use of logistics system instrumentation in the book distribution system's in Ukraine is considered. The areas of implementation of logistics in the book distribution system's are offered.

Key words: system of book distribution, book-selling branch, logistics.

Стан системи книгорозповсюдження в Україні наразі потребує вироблення та використання нових інструментів і підходів до формування та реалізації стратегії поведінки на ринку. Результатом ускладнення взаємозв'язків між учасниками ринкових відносин, зовнішнім середовищем і необхідністю точніше реагувати на зміни в книжковій галузі стало посилення уваги до вивчення та впровадження в роботу книготорговельних підприємств різноманітних інструментів і технологій оптимізації їхньої діяльності, зокрема логістики. Виникнення логістики є результатом ускладнення взаємозв'язків між учасниками ринкових відносин і зовнішнім середовищем, а також необхідності точніше реагувати на зміни. Логістика є ринковою наукою, яка нині опинилася в центрі сучасних проблем книготорговельної галузі. **Мета** даної статті — висвітлити актуальність використання

логістики та визначити напрями її впровадження в систему книгорозповсюдження в Україні.

Логістика є сферою наукової та практичної діяльності. Загальні питання теорії і практики логістики розглянуто в деяких працях таких вітчизняних фахівців, як: О. Сумець [1], Р. Ларіна [5], Ю. Пономарьова [7] та ін. Однак відсутні праці, які б визначали специфіку книжкової логістики.

У книжковій сфері логістика як наука «виявляє об'єктивні закономірності руху економічних потоків у цій сфері підприємництва, а також розробляє на основі виявлених закономірностей засоби та методи оптимізації руху книжкової продукції і супутніх інформаційних, фінансових, кадрових, сервісних потоків від їх виникнення до використання кінцевими споживачами» [2]. Отже, основою книжкової логістики як науки є забезпечення збуту завдяки зниженню витрат на всьому шляху руху книжкової продукції від видавництва до споживача.

Водночас логістика є і сферою практичної діяльності. Як напрям практичної діяльності в книжковому бізнесі логістика «застосовує виявлені закономірності й методи логістичної оптимізації в діяльності конкретних підприємств, а також у проектах між фірмами і галузевих проектах з метою якнайповнішого задоволення потреб споживачів книжкової продукції» [2].

Становлення нових книготорговельних організацій змусило книготорговців звернутися до аналізу книготорговельної стратегії, пошуку сучасних технологій управління ресурсами підприємства. Актуальність логістичного підходу в управлінні ресурсами полягає в зміні пріоритетів господарської діяльності. Нині головну роль відіграє не продукт, а процес у формі потоку. Базовою для логістики є категорія потоку. Логістика вивчає рух ресурсів (матеріальних, інформаційних, сервісних тощо) фірми в просторі й часі. Оптимізація та раціоналізація економічних потоків є головною метою логістики. Крім того, ефективність оцінюється як відповідність, ступінь задоволення потреб споживачів товарів і послуг. Рух економічних потоків передбачає декілька стадій, а саме: закупівля ресурсів для виробництва (в книжковій індустрії — це рукописи для видавництва); виробництво товарів і послуг (тиражі готової продукції); доведення готової продукції до споживачів та споживання. Важливо відзначити стадії руху потоку в книжковій справі, де він проходить такі етапи: ідея книги, робота автора над рукописом, підготовка видавництвом рукопису до друку, надання оригінал-макета видавництвом для тиражування, який стає частиною видавничого, а потім оптового та роздрібного асортименту, і придбання книги споживачем до власної бібліотеки. Логістика розглядає всі етапи планування, створення, обігу та споживання як єдиний процес руху товарів. Кожний суб'єкт книжкового ринку є ланкою в системі руху книжкового потоку до споживача.

Звернення до логістики відповідає провідним функціональним напрямом роботи книготорговельних організацій. Раціональна організація процесу

руху товарів — одна з найважливіших функцій торгівлі. Від того, наскільки ефективно організований процес руху товарів, значною мірою залежить рівень торговельного обслуговування населення. Раціональна організація процесу руху товарів передбачає проходження товару через мінімальну кількість ланок. З одного боку, існує товарний потік від виробників через торгівлю до споживача, а з іншого — потік інформації від споживача через торгівлю до виробника. У підсумку необхідно досягати узгодженості обох потоків. У цьому процесі торгівля відіграє вирішальну роль. Ефективне співробітництво з видавництвами (постачальниками) та споживачами є важливою складовою успіху сучасного книготорговельного підприємства. Використання логістики є обов'язковий елемент і в умовах організації книготорговельних мереж. Упровадження принципів логістики дозволяє оптимізувати діяльність підприємства завдяки ефективнішому задоволенню вимог споживачів.

Необхідність широкого застосування логістики в системі книгорозповсюдження України пояснюється зростанням конкуренції, зумовленою переходом від ринку продавця до ринку споживача. Водночас, актуальність упровадження принципів логістики в роботу книготорговельних підприємств зумовлена такими причинами: зростанням витрат на реалізацію книжкової продукції; відсутністю ефективної стратегії розвитку системи розподілу книжкової продукції; слабким рівнем розвитку сучасних засобів електронної комунікації; незадовільним станом транспортної інфраструктури та нестабільністю транспортних тарифів; низьким рівнем розвитку складського господарства, що пов'язано з відставанням розвитку дистрибуторської та оптової ланок книжкової торгівлі тощо.

Основними напрямками розвитку системи книгорозповсюдження в Україні є підвищення якості обслуговування покупців, розширення асортименту книжкової продукції при одночасному зниженні цін на книги. Крім того, щоб книга стала доступною для переважної більшості населення, необхідно шукати шляхи зниження витрат. Значною мірою цього можна досягти, якщо застосовувати принципи логістики в системі книгорозповсюдження. Згідно з дослідженнями, проведеними економічною та соціальною радами ООН, близько 98% сукупного часу витрачається на просування готової продукції по різних каналах постачання та збуту [2]. Сфера обігу є одним із шляхів зниження ціни. Упровадження логістики в роботу книготорговельних підприємств допомагає: збільшити обсяг продажу книжкової продукції та забезпечити вищий рівень обслуговування споживачів; зменшити запаси; зміцнити зв'язки постачальників зі споживачами; створити ефективні логістичні ланцюги та мережі для розповсюдження книжкової продукції тощо.

Головною характеристикою роботи підприємств системи книгорозповсюдження нині є динамічність процесів, які відбуваються, що пов'язано з розвитком нових інформаційних технологій і їх доступністю, підвищенням

ролі споживача, інформації та сервісу. Отже, сучасний стан упровадження інструментів логістики в роботу книготорговельних фірм багато в чому визначається бурхливим розвитком і застосуванням в усіх сферах життя інформаційно-комп'ютерних технологій. Інформаційна логістика впорядковує потік даних, який супроводжує матеріальний потік і являє собою важливу для підприємства ланку, що пов'язує постачання, виробництво і збут. Велике значення має використання стандартних сумісних технологій, зокрема інформаційних, що у свою чергу потребує розробки й упровадження в практику типових вимог, стандартів, форматів та інших нормативних документів [4]. Таким чином, у системі книготорговельного підприємства відбувається активне використання інформаційних технологій, що дозволяє здійснювати обробку великих масивів інформації і обмінюватися даними з мінімальними витратами.

Важливим напрямом удосконалення інформаційних потоків у книготорговельному підприємстві є пропозиція наносити штрих-код не тільки на кожний примірник книги, як це вже робить більшість видавців, але й на пачки книг. Це дозволить прискорити рух потоку книжкових товарів на ділянці оптових продажів. Вирішення цієї проблеми потребує, по-перше, усвідомлення видавництвами своєї вигоди від поліпшення логістичного процесу їхніх партнерів — оптових організацій, — а, по-друге, домовленості останніх з поліграфічними підприємствами про нанесення штрих-кодів на пачки. У цій ситуації всі учасники руху книги мають навчитися усвідомлювати свої вигоди від прискорення руху книжкових товарів на всіх ділянках логістичного ланцюга. Це дозволить швидше вирішувати проблеми логістичної оптимізації на рівні книжкової галузі. У свою чергу, інформація є головним інструментом удосконалення процесів закупівельної логістики.

Актуальність упровадження логістики в систему книготорговельного підприємства пов'язана також з посиленням вимог до якості обслуговування споживачів та необхідністю постійного розширення спектра сервісних послуг. Усе більша увага приділяється сервісним функціям, переважно сервісу постачання продукції, тобто сфері розподілу, та відповідно зростає значення оптимізації управління сервісними потоками. Розширення переліку послуг у сучасних умовах стає ефективним напрямом підвищення конкурентоспроможності. Значні переваги надає в означеній ситуації використання інструментів сервісної логістики. Сучасний ринок характеризується тим, що на ньому можуть ефективно діяти лише ті фірми, котрі, окрім якісної продукції, пропонують споживачам і унікальний набір послуг. У зв'язку з цим логістика розвивається як сфера діяльності, що забезпечує підвищення якості послуг за допомогою якнайповнішої їхньої відповідності очікуванням споживачів.

Сфера обслуговування споживачів книжкової продукції має свою специфіку. Кількісне зростання випуску назв книжкової продукції, розвиток

мережі сучасних книжкових магазинів надають покупцям ширші можливості вибору як товару, так і місця його придбання. Існують й інші причини зростання попиту населення на різноманітні послуги, зокрема:

- зростання добробуту окремих груп населення визначає їхнє прагнення до підвищення комфортності процесу придбання товарів;
- зростання цін і низькі доходи окремих груп покупців підвищують їхню вимогливість до інформаційних і цінових послуг [2].

Сервісна логістика в книжковій справі — «це розділ логістики, в якому вивчається оптимізація потоків послуг, що надаються підприємствами книжкової справи споживачам книжкової продукції, пропонуються один одному партнерами по логістичному ланцюгу, а також потоків, що циркулюють усередині фірми» [2]. Сервіс — це система забезпечення, котра дозволяє покупцеві обрати оптимальний варіант придбання та споживання товару.

Сервіс нерозривно пов'язаний із процесом продажу і є комплексом послуг, що надаються в процесі замовлення та постачання товару. У сучасній логістиці пропонується розглядати комплексне поняття «товар-послуга», яке може мати безліч варіантів — від переважання матеріальної складової (продукту) до переважання нематеріальної складової (послуги). Отже, в системі книгорозповсюдження постійно збільшується важливість нематеріальної частини сукупної пропозиції, що певною мірою виправдовує зростання частки витрат, які належать до невиробничої сфери — розподілу і споживання. Важливою закономірністю між попитом на товар і сервісом є те, що якісний сервіс розширює попит на товар безпосередньо в тій фірмі, яка надає цей сервіс. Сервіс має слугувати не тільки джерелом додаткового прибутку, скільки стимулом для придбання товарів і засобів зміцнення довіри покупців до підприємства [9].

Крім того, в книжковій справі розвивається процес індивідуалізації послуг, що надаються. Так, роздрібні книгорозповсюдженці в боротьбі за покупців створюють сервісні служби, котрі забезпечують пошук за замовленням покупців книжок, відсутніх у книжковому магазині. Зокрема, активно працює подібна сервісна служба в харківському книжковому магазині «Books». Серед інших напрямів логістичного сервісу роздрібноготорговельного підприємства можна відзначити: створення максимально широкого асортименту товарів, що пропонуються; вдосконалення інформаційного забезпечення процесу роздрібного продажу (інформаційний сервіс); якісні консультації продавців (інформаційний сервіс); надання довідок за телефоном (інформаційний сервіс); консультації щодо формування домашніх бібліотек (інформаційний сервіс); система знижок і пільг (фінансовий сервіс) тощо.

У сучасних умовах конкурентоспроможність фірми значною мірою визначається якістю запропонованих нею послуг. Незважаючи на те, що розширення сфери послуг пов'язане з додатковими витратами на їхнє виробництво, підприємства повинні постійно відстежувати зміни, котрі

відбуваються на ринку послуг, та ухвалювати обґрунтоване рішення про доцільний рівень обслуговування своїх клієнтів. Подальше просування послуг на книжковому ринку потребує поліпшення роботи у сфері розподілу, що дозволяє знижувати ціну послуг та постачати книжкові товари точно в термін і необхідної якості.

Увага до логістики в нашій країні пояснюється також результатами використання її принципів за кордоном. Теоретичні положення та конкретні рекомендації логістики активно впроваджуються в практичну діяльність підприємств і організацій у багатьох країнах. Досвід застосування логістики в західних країнах підтверджує думку про те, що логістика є необхідною умовою функціонування в сучасній конкурентній боротьбі [3; 6]. Практика найуспішніших книготорговельних організацій свідчить, що використання логістики дозволяє успішно вирішувати складні проблеми. Зокрема, логістична оптимізація діяльності підприємства містить такі напрями: удосконалення параметрів вхідних потоків ресурсів на основі поліпшення зв'язків із постачальниками; вдосконалення внутрішніх потоків, тобто результатів і узгодженості дій підрозділів підприємства, перш за все, завдяки підвищенню кваліфікації персоналу та його мотивації; вдосконалення зв'язків зі споживачами, відповідність вихідних потоків товарів і послуг вимогам до них.

У виданнях, присвячених концепціями логістики, виокремлюють такі результати впровадження логістики: зниження запасів товарів; скорочення часу знаходження товарів у виробничому і торговому циклах; скорочення транспортних витрат [3; 6]. Таким чином, оптимізація витрат книготорговельного підприємства з використанням логістики може бути реалізована в такій послідовності.

1. Розвиток складської та транспортної логістики. На першому етапі логістика книготорговельного підприємства застосовується в процесі зберігання та транспортування книжкових товарів. Головна мета — зниження витрат на утримання товарних запасів. На цьому етапі здійснюється вибір транспорту, що передусім залежить від територіального розташування книготорговельного підприємства. Заходом зниження витрат при зберіганні є формування оптимального замовлення книжкової продукції. Тому при формуванні замовлень варто зважати на такі фактори, як коливання попиту на кожну асортиментну групу; терміни випуску книжкової продукції і постачання в книготорговельну мережу; сезонні коливання випуску та продажу; умови щодо постачання визначених обсягів книжкових товарів; вартість закупівлі певних найменувань у різні періоди часу та ін. Мінімізація витрат у процесі зберігання можлива й за умов мінімізації витрат від браку.

2. Централізована обробка замовлень. Другий етап передбачає передусім здійснення передпродажної підготовки книжкового асортименту. Мета логістики на цьому етапі — зниження витрат при підготовці товарів до продажу.

3. Прогнозування обсягів продажу. На третьому етапі відбувається прогнозування обсягів продажу, що дозволяє мінімізувати товарні запаси, а також підвищити рівень обслуговування споживачів. Добре налагоджений процес прогнозування попиту сприяє мінімізації запасів і збільшенню обсягів продажу.

4. Упровадження інтегрованої логістичної системи. На четвертому етапі здійснюються комплексний аналіз і контроль за всім процесом від отримання замовлення до продажу товару.

Упровадження логістики в роботу підприємств дозволяє: скоротити всі види запасів продукції в збуті; прискорити обіг капіталу; зменшити витрати на розповсюдження; розробити ефективні схеми постачання книжкових товарів; забезпечити якнайповніше задоволення потреб споживачів у товарах і послугах; підвищити конкурентоспроможність книготоргового підприємства на ринку; розширити можливості роботи підприємств системи книгорозповсюдження щодо обслуговування підприємств постачальників і споживачів книжкової продукції; скоротити часові та грошові витрати, пов'язані з товарорухом книжкової продукції; знизити витрати на перевезення, незважаючи на зростання транспортних тарифів тощо.

Актуальність упровадження інструментів логістики в роботу книготорговельних підприємств зумовлена тим, що логістика — це:

- надійна технологія вдосконалення діяльності підприємств;
- можливість оптимізації та налагодження нових господарських зв'язків;
- інтегральний інструмент, що сприяє досягненню цілей організації завдяки ефективному управлінню матеріальними й супутніми йому потоками;
- сучасна конкурентоспроможна стратегія господарюючих суб'єктів, головним чинником якої є ресурсозберігаючий алгоритм роботи підприємства;
- забезпечення ефективної послідовності організації раціонального переміщення матеріальних потоків і супутніх їм потоків на всіх стадіях руху книжкового потоку;
- найефективніший напрям підвищення продуктивності та мінімізації витрат.

Означені факти сприяють розвиткові і поступовому впровадженню логістики в практику роботи підприємств системи книгорозповсюдження в Україні. Однак є причини, що стримують упровадження логістики в практику роботи системи книгорозповсюдження, а саме: недосконалість правової бази; дефіцит професійних кадрів і центрів їх підготовки; економічна нестабільність у державі; нерозвинена транспортна та складська інфраструктури тощо.

За умов, коли головними напрямками роботи системи книгорозповсюдження є посилення уваги до споживача, збільшення частки сервісних

послуг, а також розширення асортименту та зниження цін, використання логістики приводить до значної мінімізації витрат на доведення книжкової продукції до споживача. У зв'язку з цим необхідно популяризувати й активізувати застосування логістичного інструментарію для оптимізації функціонування підприємств, що належать до системи книготорговельного розповсюдження. Логістика є одним з найефективніших сучасних інструментів управління товарними потоками.

Оптимізаційний потенціал логістики в роботі підприємств системи книготорговельного розповсюдження можна реалізувати в таких напрямках: визначення книготорговельними підприємствами критеріїв відбору партнерів; розширення системи послуг, що супроводжують книжковий потік і підвищення якості обслуговування покупців; раціональна організація руху книжкових товарів; забезпечення скорочення обсягів складських запасів; створення ефективних ланцюгів і мереж розповсюдження книжкової продукції; зниження сукупних витрат у процесі реалізації книжок тощо. Використання логістики в управлінні процесами на книготорговельному підприємстві дозволить: підвищити ефективність діяльності та його конкурентоспроможність, знизити рівень витрат і зменшити собівартість книжкової продукції, розширити ринок збуту та збільшити кількість споживачів, підвищити якість їх сервісного обслуговування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алькема В. Г. *Логістика. Теорія та практика* / В. Г. Алькема, О. М. Сумець. — К. : ВД «Професіонал», 2008. — 272 с.
2. Есенькин Б. С. *Логистика в книжном деле : учеб. для вузов* / Б. С. Есенькин. — М. : МГУП, 2002. — 335 с.
3. Гаджинский А. Н. *Логистика : учебник* / А. Н. Гаджинский. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : ИВЦ Маркетинг, 2004. — 245 с.
4. Коваленко А. Н. *Компьютеризация книготорговой деятельности. Информационные технологии в книжном деле* / А. Н. Коваленко, Н. Б. Лезунова. — СПб. : Изд-во «Петербургский ин-т печати», 2003. — 136 с.
5. Ларіна Р. Р. *Логістика : навч. посіб.* / Р. Р. Ларіна ; Донецький держ. ун-т управління. — Донецьк : ДонДУУ, 2006. — 277 с.
6. *Логистика : учебник / под ред. Б. А. Аникина.* — М. : ИНФРА-М, 2001. — 352 с.
7. Пономарьова Ю. В. *Логістика : навч. посібник* / Ю. В. Пономарьова. — К. : Центр навч. літ., 2003. — 192 с.
8. Румянцева Н. *Оптимизация каналов распределения / Н. Румянцева // Дистрибуция и логистика.* — 2005. — № 3. — С. 22–24.
9. Сербін О. *Висококваліфіковане обслуговування покупців книжок, як запорука становлення розвитку сучасної української книгарні* / О. Сербін // *Вісн. Кн. палати.* — 2004. — № 7. — С. 44–50.
10. Сергеев В. И. *Логистика в бизнесе : учебник* / В. И. Сергеев. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 608 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2009 р.

УДК 655.55:659.134

Т. Д. БУЛАХ

РЕКЛАМУВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНОЇ РЕКЛАМИ

Розглядаються відмітні ознаки та сутнісні характеристики транспортної реклами, наводяться вимоги до її створення.

Ключові слова: видавнича продукція, транспортна реклама, носії транспортної реклами.

Рассматриваются отличительные черты и существенные характеристики транспортной рекламы, требования к созданию.

Ключевые слова: издательская продукция, транспортная реклама, носители транспортной рекламы.

The main features and characteristics of transport advertising as a way of popularization of press matter are examined. The main rules of creation and distribution of transport advertising are presented.

Key words: transport advertising, transport advertising media, distribution of transport advertising.

Вибір носія реклами є чи не найвідповідальнішим завданням рекламодавця, від правильності якого багато в чому залежить успішність усієї рекламної кампанії. У свою чергу, правильний вибір можна зробити лише в тому разі, якщо знати можливості всіх існуючих у рекламній індустрії носіїв, зокрема транспорту, що підтверджує актуальність порушеної проблематики. Актуальність зумовлена й тим, що інформація про транспортну рекламу розосереджена здебільшого в Інтернет-матеріалах [1–7], котрі з часом можуть «зникнути» з мережі. Тож, продовжуючи розпочату в попередньому випуску тему, зупинимося на можливостях транспортної реклами як специфічного засобу рекламування видавничої продукції та послуг. При цьому різносторонній розгляд реклами на транспорті передбачає аналіз її переваг та недоліків, носіїв та способів розміщення рекламної інформації, що і є метою статті.

Перш ніж означити переваги цього виду рекламоносіїв, варто окреслити його сутність. Отже, **реклама на транспорті** (транспортна) — реклама, що розміщується на території транспортних підприємств, метрополітену, зовнішній і внутрішній поверхнях транспортних засобів та споруд підприємств транспорту загального користування і метрополітену.

Умовно транспортну рекламу можна поділити на наземну та підземну. Наземна транспортна реклама — це реклама, розміщена на тролейбусах, трамваях, автобусах, таксі й ін., а підземна — реклама в метро. Обидва ці

види є ефективними та рівнозначними, проте мають власну специфіку, зумовлену можливостями її носіїв.

Так, реклама на наземному транспорті — один із найпопулярніших видів масової реклами, котру вважають різновидом зовнішньої. Але, порівняно з останньою, вона має деякі переваги, що пов'язані з сутнісними особливостями її носіїв — транспортних засобів. Переваги ці описані практиками рекламного бізнесу [3–5].

1. На відміну від інших видів зовнішньої реклами, реклама на транспорті є динамічною, що дозволяє їй, по-перше, охоплювати більшу кількість споживачів, адже вона звернена до величезних потоків людей, що рухаються — це водії і пасажери суспільного й легкового транспорту, пішоходи, це приватні особи і представники ділового світу. Щоб забезпечити подібне охоплення цільової аудиторії стаціонарними видами зовнішньої реклами, необхідна як мінімум у 2–3 рази більша кількість рекламних поверхонь. По-друге, динамічна реклама привертає набагато більше уваги, ніж зображення, розміщене стаціонарно. Мобільна реклама доступна в будь-якій частині міста.

2. Розмір рекламної поверхні в цього виду реклами набагато більший, ніж в інших рекламоносіїв. Так, площа зовнішньої поверхні одного тролейбуса складає 77 кв. м. (довга машина) або 59 кв.м. (коротка), при цьому рекламна площа становить близько 60%, що робить даного рекламного носія одним з найбільших і найпомітніших у місті. Реклама на транспорті дозволяє варіювати розміщення, форми і розміри оголошень.

3. Цей вид реклами надає рекламодавцеві великий вибір в орієнтації своєї реклами по категоріях споживачів, тобто вона може бути легко скоректована під вимоги тієї або іншої територіальної, соціальної чи іншої групи. Наприклад, залежно від характеристик товару, рекламу на транспорті можна зосередити в певному районі міста, де сконцентровані центри продажів даного товару, або охопити якнайбільший простір міста, якщо товар продається в кожному магазині. Досягається це завдяки вибору маршруту, що курсує в даному районі, — для першого випадку, і вибору маршруту по центральних магістралях міста, — у другому випадку. Можлива орієнтація реклами й за рівнем добробуту потенційного покупця. Градація рівнів купівельної спроможності потенційних споживачів рекламованих товарів або послуг відбувається дуже просто. Споживачі низького і середнього статку сприймають рекламу інформацію в салонах тролейбусів і трамваїв (як відомо, людина проводить у транспорті в середньому чверть робочого дня). Споживачі зі статком, вищим за середній, спостерігають рекламну інформацію зовні, користуючись власними транспортними засобами, але постійно перетинаючись з міським транспортом у процесі руху. Автомобільні пробки, пов'язані зі збільшенням транспортного потоку, дуже сприяють ефективному сприйняттю рекламної інформації власниками

автомобілів, що терпляче чекають, коли великогабаритний носій реклами звільнить їм дорогу.

4. Транспортна реклама є найприйнятнішою за співвідношенням ціна — якість: зазвичай її вартість нижча приблизно в 2–3 рази (залежно від об'єкта порівняння).

5. Реклама на транспорті має тривалий термін ефективної дії: залежно від часу року або доби рекламна інформація, розміщена на об'єктах, що рухаються, сприймається по-новому при кожній зустрічі потенційного споживача з носієм реклами. Це підвищує запам'ятовування рекламної інформації, не викликаючи «ефекту неприйняття» реклами.

Означені переваги транспортної реклами не усувають її недоліків, на які обов'язково слід зважати при виборі видів рекламоносіїв.

Серед недоліків реклами на транспорті варто назвати такі.

Нетривалість контакту аудиторії з рекламоносієм, а тому здебільшого використовується як іміджева, а не торгова.

Потребує досить стандартних форматів: транспорт має розтягнути по горизонталі поверхню, численні вікна, двері, конструктивні елементи.

Реклама на транспорті не дозволяє вирізнитися за формою носія. Вона не повинна перевищувати розмірів самого транспортного засобу. Забороняється заклеювати непрозорими рекламними матеріалами вікна огляду більше ніж на 20%.

Одна з особливостей реклами на транспорті — відсутність гарантій, що весь час, зазначений у договорі, транспорт (тролейбус, автобус, трамвай або маршрутне таксі) рухатиметься. На це необхідно обов'язково зважати під час уклаання договору з автопарком або рекламним агентством. Гарантія може складати лише 70–80%. Що стосується звукової реклами, то в автобусах гарантувати можна вихід тільки половини запланованих рекламних оголошень.

Певні обмеження накладає служба ДАІ, що забороняє пофарбування муніципального транспорту в чорний колір із причин, пов'язаних з недостатньою видимістю в темний час доби. Світловідбиваючі плівки також були відкинута ДАІ. Причиною відмови стало те, що відображення може засліпити водіїв у темний час доби. Обмеження ДАІ пов'язані не лише із правилами дорожньої безпеки, а й зі скаргами пасажирів. Слід зазначити як серйозний факт небажання їхати в транспорті, вікна якого повністю заклені зовні перфорованою плівкою з нанесеним зображенням, це викликає невдоволення пасажирів, що, безумовно, переноситься і на предмет реклами.

Сезонні обмеження: бруд на бортах може зіпсувати враження від реклами чи приховати важливу інформацію, розміщену внизу бортів (наприклад, номера телефонів або адреси магазинів). Особливо це характерно для маршрутних таксі, борта яких спускаються дуже низько до землі. Тому на всі ці моменти обов'язково потрібно зважати при розробці макета бортової реклами: найважливіший текст бажано розміщувати вище.

Можливі акти вандалізму. Тому не слід закладати в рекламне рішення свідомо привабливі для вандалів позиції: зображення відомих особистостей будуть неминуче відірвані від рекламного носія цілком або частково. Істотна частка собівартості такої реклами — нанесення зображення на борт автобуса або тролейбуса. Занадто часто перефарбовувати техніку транспортним підприємствам або агентствам, що спеціалізуються на цьому виді реклами, не вигідно. Тому стандартний термін контракту на використання бортової реклами — півроку, мінімальний — три місяці. Це досить значний термін і не має сенсу в такий спосіб повідомляти про знижки, акції. Але укладати договір на місячне розміщення реклами не вигідно. Адаже в цьому випадку вона обійдеться в суму, що становитиме більше 60% від вартості розміщення на півроку.

Ще один мінус цього способу рекламування — відсутність інструментів, що дозволяють вимірити його ефективність. На питання, який конкретно ефект принесла бортова реклама, складно відповісти, зазвичай вона забезпечує популярність фірми.

Відсутність стандартів на оформлення реклами на транспорті також є одним з її недоліків, оскільки унеможлиблює виготовлення рекламних матеріалів за одним макетом для автотранспорту в усіх містах. Як результат — процес оформлення може тривати близько півроку.

Вибір транспортного засобу для розміщення реклами, кількості бортів і їхніх маршрутів залежить від поставлених цілей і виду товару.

Для імідажевої реклами ліпше підходять тролейбуси або трамваї, тому що їхні маршрути в основному проходять по центральних трасах міста. Завдяки цьому кількість контактів зі споживачами буде максимальною. Якщо ж потрібно охопити клієнтів у конкретному невеликому районі, то краще використовувати борта автобусів. У цьому випадку вистачить двох-п'яти машин.

Уникнути проблем, виникнення яких спричиняє наземний суспільний транспорт, можна тільки одним способом: використовувати як рекламний носій корпоративний транспорт, оскільки він дозволяє поширити необхідну інформацію про компанії, не локалізуючись у визначеному місці і не прив'язуючи до визначеного часу подання рекламного повідомлення.

Реклама на корпоративних автомобілях є актуальною як для компаній, що володіють великою кількістю власних транспортних засобів, так і для тих, хто має у своєму розпорядженні лише кілька автомобілів.

Безліч переваг, що надає цей вид поширення рекламної інформації, сприяє тому, що він набуває все більшої популярності. Серед них необхідно виділити такі.

1. Мобільність. Постійне курсування транспортного засобу по місту/району дозволяє охопити велику площу поширення, а, отже, і більшу кількість представників цільової аудиторії.

2. Висока ефективність. Невелика швидкість руху транспортного засобу в годину пік і його зупинки на світлофорах сприяють тому, що в людини є більше часу, щоб звернути увагу на пропоновану інформацію і запам'ятати телефон або назву торговельної марки. Рекламу на корпоративному транспорті однаково добре сприймають різні категорії учасників дорожнього руху — як пішоходи, так і водії, пасажирів.

3. Невисока вартість. Вартість реклами на корпоративному транспорті слід визнати одним з низькозатратних видів реклами. Визначення термінів рекламної кампанії залишається у Вашій компетенції відповідно до Вашими побажаннями, причому компанії не доведеться платити за оренду власних автомобілів.

4. Іміджевий аспект. Крім високої ефективності, реклама на корпоративному транспорті вирішує ще й іміжеве завдання. Фірмовий транспорт впливає на імідж усієї компанії. Це особливість фірмового стилю, своєрідна корпоративна уніформа. Така реклама підкреслюватиме цілісність маркетингової стратегії і всього іміджу, формуючи позитивний образ компанії/товару у свідомості і підсвідомості споживачів. Рухаючись щодня по дорогах столиці, яскраві мікроавтобуси, вантажівки і легкові автомобілі не можуть залишатися поза увагою і сприяють у такий спосіб формуванню і закріпленню в пам'яті людей образу компанії-власника.

Якщо видавництво чи магазин має власний автопарк, надзвичайно важливо оформити транспорт у певному стилі, забезпечуючи постійний рекламний вплив на потенційних покупців. До того ж сучасні технології дозволяють виготовляти рекламу, що легко сприймається ввечері та вночі, діючи цілодобово.

Однак варто визнати, що не всі підприємства через специфіку бізнесу мають свій автопарк, але бажають використовувати цей ефективний вид реклами. У такому разі використовуються інші транспортні засоби: вантажний транспорт; легковий транспорт (наприклад, легкові таксі); суспільний транспорт (автобуси, трамваї, тролейбуси, маршрутні таксі) [7].

Специфіка транзитної реклами виявляється здебільшого в рекламі на наземному суспільному транспорті. Носіями реклами на засобах транспорту є такі.

Внутрішні рекламні наклейки (стікери). Внутрішні рекламні наклейки й оголошення вивішуються в потягах, автобусах, тролейбусах, трамваях, метро, таксі. Наклеїти один стікер коштує \$10–12. Мінімальна їхня кількість — 50 штук. Переваги стікерів — дозволяють з мінімумом витрат звернутися до людей, що проживають на певній території.

Головні причини, чому стікери в салонах наземного транспорту вважаються неефективними рекламоносцями, — невеликий розмір і незручне розміщення. Якщо в метро є місце для великих стікерів розміром 30x40 см. і вони розміщуються безпосередньо перед очима пасажирів, то в більшості

автобусів або тролейбусів продовгуваті стікери, розміром 48x16 см. наклеюють над дверима. Тому на них мало хто звертає увагу.

Зовнішні плакати на бортах транспорту. Реклама на бортах буває як навісною, так і мальованою. Транспортна реклама підходить для магазинів і фірм, що пропонують різні послуги населенню, а також для організаторів масових заходів, цільовий ринок яких зосереджений у певному населеному пункті. Реклама, розміщена зовні транспортних засобів, звернена до іншої групи населення, ніж реклама всередині них.

Для залучення нових споживачів можна використовувати і звукову рекламу в салонах автобусів, тролейбусів і трамваїв. У цьому випадку рекламне повідомлення записується на плівку разом з оголошеннями про зупинки і звучить у тому разі, коли це потрібно. Цей вид реклами активно використовують магазини — за невеликі гроші вони зможуть одержати реальне збільшення продажів завдяки тому, що звукова реклама має відмінне фокусування: вона звучить тільки перед конкретною зупинкою, поруч з яким розміщена точка продажу товарів або послуг.

Основна перевага звукової реклами: вона є гранично економічною. Щоб рекламу почули потенційні споживачі, достатньо використовувати один-три маршрути, що проходять безпосередньо повз торговельну точку.

Утім, ефективною звукова реклама буде тільки в тому разі, якщо портрет цільового споживача збігається із соціальним портретом пасажира, що її чує.

Якщо звукова реклама використовується протягом тривалого часу, важливо періодично змінювати текст рекламного повідомлення, щоб не набридло.

Носієм реклами в транспорті є й екрани, котрі надають нині великі можливості по розміщенню відеороликів, слайдів, текстових повідомлень.

Для того, щоб реклама на транспорті була ефективною, крім урахування її переваг та недоліків, необхідно пам'ятати про правила її створення, знати способи нанесення матеріалів.

Існують п'ять найважливіших правил реклами на транспорті.

1. Вона має часто потрапляти на очі (це потребує залучення багатьох транспортних засобів та різних маршрутів суспільного транспорту).

2. Обов'язково має привертати увагу, для цього вона повинна бути яскравою та неординарною.

3. Бути стислою, щоб пасажири та пішоходи мали можливість запам'ятати рекламну інформацію. Для цього виду реклами неприйнятна перервантженість як образотворчими, так і текстовими елементами.

4. Має легко сприйматися в русі. Тут можна керуватися звичайними правилами, що застосовуються до зовнішньої реклами:

- чим простіший шрифт, тим краще читається;
- декоративні шрифти або шрифти з надмірним контрастом між тонкими і товстими елементами знижують чіткість тексту;

- використання великих букв необхідно звести до мінімуму;
- незалежно від гарнітури слід уникати дуже світлих або дуже жирних накреслень;
- не можна надмірно зменшувати відстань між буквами і словами;
- ліпше застосовувати контрастні кольори, оскільки темні, невиразні зливаються з тлом.

5. Реклама має бути зрозумілою.

Дотримання перелічених правил сприятиме підвищенню ефективності реклами на транспортних засобах.

Серед способів виготовлення зображення транспортної реклами фахівці [2] називають такі.

Аплікація плівками-самоклейками — найпоширеніший метод нанесення зображень. У найпростішому варіанті така реклама являє собою фонову плівкову смугу висотою 0,7 м на бортах тролейбусів і висотою 0,9 м — на бортах трамваїв, поверх якої наклеюється вирізане плоттером зображення.

Комбінування фарбування з аплікацією. З метою створення образу, що запам'ятовується, і поліпшення зовнішнього вигляду транспортного засобу здійснюється його повне фарбування з подальшим нанесенням рекламної плівки. Така технологія стає все популярнішою тому що зображення виходить барвистим і упродовж тривалого часу не втрачає своїх якостей.

Повнокольоровий друк. Складні повнокольорові фотозображення друкують на основу, що самоклеїться. Завдяки таким плакатам борти і кузови транспортних засобів подібні до сторінок барвистих фотоальбомів.

Аерографічне фарбування кузова застосовується в разі необхідності повного перефарбування кузова автобуса, тролейбуса, трамвая або вантажівки у фірмові кольори замовника. При цьому використовують спеціальні фарби, напилюючи їх аерографом. Це надзвичайно трудомісткий і дорогий спосіб виготовлення реклами.

Важливе місце серед видів реклами належить *рекламі в метро*. Специфіка реклами в метро зумовлена замкненістю рекламного простору та мінімальним впливом атмосферних опадів, сонячного світла, великих перепадів температури. Тобто метрореклама не зазнає кліматичних впливів і не залежить від сезону розміщення, що і зумовило виокремлення її як різновиду транспортної реклами. У метро використовуються як рекламоносії не тільки вагони метропотягів, але і стіни, різні інженерні спорудження, що дозволяє розміщувати рекламні плакати різних розмірів.

На відміну від реклами на наземному транспорті, реклама в метро дозволяє використовувати будь-які кольори, хоча деякі обмеження можуть бути пов'язані з місцем розміщення несуттєвих рекламних носіїв, введення нових конструктивних елементів також не схвалюється. Інформаційна насиченість, своєчасність появи, величезна аудиторія, різноманітність видів, розмірів та місць розміщення є гарантом дієвості, ефективності підземної реклами. Підземну рекламу можна розміщувати у вагонах і на вагонах метро, у вестибюлях та переходах, на платформах.

Найефективнішим та найпопулярнішим носієм реклами у вагонах метро є *наклейки (стікери)*. По-перше, тому що якість їх друку досить висока. По-друге, тому що пасажирів змушені ознайомлюватися в дорозі з рекламними оголошеннями і мимові запам'ятовують їх. Більше 92% пасажирів цікавляться рекламою, розміщеною всередині вагонів. Наклейки можна розміщувати на простінках (стандартні стікери — 30x40 см та 48x12 см.), на дверях поїздів (стікери можуть бути лише одного розміру — 35x15 см, оскільки площа рекламного простору на дверях обмежена; перевага цієї реклами — можливість розміщення двостороннього зображення).

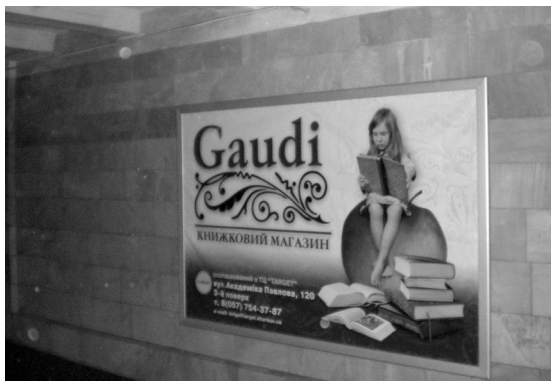
Реклама на вагонах метро має відповідати тим же вимогам, що й реклама на наземному транспорті, тобто бути яскравою, лаконічною, ефектною. Зазвичай на вагони наноситься назва закладу-виробника чи торговельної організації, тобто застосовується іміджева реклама, вагон фарбується в яскравий колір.

Реклама у вестибюлях та переходах метро — це різновид зовнішньої реклами. Рекламні установки можна розміщувати в міжстанційних переходах, на ескалаторних спусках, у вестибюлях метро тощо. Носіями є щити, інформаційні покажчики, постери-прапори та ін. Зокрема, вдалим місцем для розміщення реклами, особливо іміджевої, є рекламні щити на ескалаторах, оскільки це місця з гарною видимістю. Ефективність гарантується значними пасажиропотоками за умови привабливого сюжету. Вимоги до ескалаторних щитів ідентичні вимогам до динамічної реклами: пасажир має встигнути «схопити» оком щось цікаве і запам'ятати фрагмент або весь щит повністю. Так, щоб полегшити пошук видавництва чи магазину, на покажчиках варто розміщувати інформаційний текстовий блок, а також лаконічний символ напряму руху; зазвичай розміщується спрощена схема руху; покажчики є оптимальним варіантом за площею та місцем розміщення для всіх рекламодавців, особливо для середнього та малого бізнесу.

Реклама на постерах-прапорах на склепінних станціях та міжстанційних переходів метро — це оригінальний спосіб розміщення реклами. Відмітна ознака цього рекламного носія — місцерозміщення на станціях: вони кріпляться на потолках коридорів до ескалаторів, при вході та виході пасажирів до наземних вестибюлів, у перехідних коридорах міжстанційних переходів. Це забезпечує безперешкодність сприйняття реклами та її чудову оглядовість. Рекламне зображення наноситься з двох боків постерів-прапорів, що дозволяє інформувати пасажирів у двох напрямках. Ефект повторюваності гарантує надійне сприйняття реклами, отже, її дієвість. Проте необхідно зважати на невеликий час експозиції зображення, що пов'язано з безперервним рухом пасажирів. Рекомендується для іміджевої реклами, котра не містить адресного блоку, не перенасичена текстом, не потребує додаткової уваги і не перешкоджатиме рухові пасажирів.

Надзвичайно ефективним місцем розміщення реклами вважають *дорожні стіни станцій метрополітену*, оскільки якість зображення та величезне рекламне поле мимовільно привертають увагу пасажирів і одночасно дозволяють розмістити необхідну рекламну інформацію. Вигідно відрізняються від інших постерів, оскільки контакт відбувається не в русі. Характеризується значним психологічним впливом (здебільшого завдяки розмірам, яскравості та якості виконання), дозволяючи сприймати ключову інформацію про властивості товару, його переваги [1].

Розглянувши специфіку транспортної реклами, з упевненістю можна стверджувати: незважаючи на те, що переваги транспортної реклами збалансовуються її недоліками, вона є досить ефективним і порівняно недорогим носієм. І якщо завдання рекламної кампанії — формування іміджу видавництва чи книжкового магазину, транспортна реклама є найкращим засобом. По-перше, тому, що дозволяє поширити інформацію в будь-якому куточку міста, по-друге — завдяки радіорекламі в салонах полегшить потенційним покупцям знаходження шляху до відповідної крамниці. Проте

можливості радіореклами як такої варто розглянути в окремій статті, що і становить перспективу подальшого дослідження носіїв реклами видавничої продукції та послуг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Реклама в метро [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.brand-metro.ru>.
2. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rcs.donbass.com/transport/ior.php>
3. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rim.zp.ua/offers><http://www.rim.zp.ua/offers>
4. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vn.dp.ua/look/index.files/Page478.htm>
5. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.transport-media.kiev.ua/>
6. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.boriscorpany.com.ua/trans.html>
7. Реклама на транспорті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.portal-ukraine.com.ua/>
8. Розміщення реклами на транспортних засобах: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23 липня 2001 року N 583 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.outdoor.org.ua/>

Надійшла до редколегії 20.11.2009 р.

УДК 021.6

О. Ю. МАР'ІНА

КОРПОРАТИВНІ БІБЛІОТЕЧНІ ПРОЕКТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Наведено огляд корпоративних бібліотечних проєктів України, розглянуто програмно-проєктну діяльність як засіб формування соціокомунікаційного середовища.

Ключові слова: бібліотечні об'єднання, корпоративна діяльність, корпоративні проєкти.

Приведен обзор корпоративных библиотечных проектов Украины, рассмотрена программно-проектная деятельность как средство формирования социокоммуникационной среды.

Ключевые слова: библиотечные объединения, корпоративная деятельность, корпоративные объединения.

The paper studies problems in the field of corporate libraries projects in Ukraine. Examined are the role of projecting and project management as the way of forming of the social and communication environment.

Key words: library associations, corporate activity, corporate associations.

В Україні на засадах співробітництва й соціального партнерства виникають та успішно функціонують численні бібліотечні об'єднання. У соціокомунікаційному середовищі на корпоративних засадах здійснюється внутрішньовідомча, міжвідомча, галузева та міжгалузева взаємодія бібліотек, яка вирішує проблеми координації і кооперації роботи інформаційних установ усіх форм власності та підпорядкування. Численні публікації в професійних виданнях акцентують увагу на важливості впровадження корпоративних проектів бібліотеками України та перспективності їх подальшого розвитку. Автори приділяють увагу різним аспектам їх формування та існування: поставленим перед ними завданням, організаційним моментам, аналізові регламентуючих документів, дослідженню технічних і технологічних особливостей тощо. Проте донині в жодній праці не узагальнено результати діяльності корпоративних бібліотечних проектів, принципи їх об'єднання, склад учасників, їхні перші здобутки, рівень готовності до взаємодії з іншими суб'єктами соціокомунікаційного середовища.

Метою статті є огляд виявлення корпоративних бібліотечних проектів в Україні, визначення принципи їх об'єднання, аналіз результатів діяльності.

Перші корпоративні об'єднання бібліотек виникли в Україні наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. У складних умовах соціально-економічних та інформаційно-технологічних перетворень їх засновниками стали бібліотеки-користувачі певного програмного забезпечення, власники електронних каталогів, перші учасники бібліотечного сегмента Інтернет-середовища, передплатники електронних журналів — новатори, які усвідомили необхідність кооперації зусиль для найефективнішого задоволення потреб сучасного користувача. Переважною більшістю серед них були обласні універсальні наукові бібліотеки (ОУНБ).

ОУНБ, як центральні бібліотеки регіону, традиційно виконували роль методичних центрів, були відповідальні за ефективне функціонування бібліотечної системи регіону в цілому: аналізували діяльність книгозбірень, відстежували зміни в бібліотечній справі, досліджували бібліотеки з метою вивчення, оцінки їх роботи і надання допомоги. Нині ОУНБ в Україні залишаються стабільною ланкою в розвитку бібліотечної політики та виконують роль ініціаторів створення єдиного соціокультурного середовища регіону. Нині за їх ініціативи, на кооперативних засадах, обов'язковим є створення зведених каталогів періодичних видань, передплачених бібліотеками регіону. Останні публікуються як традиційні покажчики; можуть бути в електронній формі та доступні для перегляду на веб-сторінках бібліотек (наприклад, «Зведена картотека періодичних видань м. Тернопіль»: покажчик розміщений на сайті Тернопільської ОУНБ за адресою <http://www.library.te.ua/katalogue/>); або існують як електронна картотека

на web-сайтах бібліотек-координаторів («Зведений електронний каталог періодичних видань, передплачених бібліотеками Луганського регіону» — <http://katalog.library.lg.ua/>). Іноді вони мають галузевий поділ («Зведений каталог періодичних видань бібліотек сільськогосподарського напрямку Вінницької області на 2007 р.» (покажчик), «Список періодичних видань, що передплачені бібліотеками медичних установ м. Херсона та області на 2009 р.» (покажчик)); регіональне спрямування («Зведений каталог періодичних видань бібліотек для дітей міста Києва») або спеціальне призначення («Зведений каталог літератури обмінних фондів Дніпропетровського регіону»). ОУНБ також долучають бібліотеки регіону до створення зведених краєзнавчих каталогів (наприклад, «Зведений краєзнавчий каталог Сумської області»).

Створення зведених каталогів бібліотек регіону розглядається як перший досвід формування бібліотечних об'єднань України. Їх трансформація від традиційних покажчиків до найсучасніших електронних форм є важливою основою для започаткування корпоративного соціокомунікаційного середовища. Прикладом є існування передового досвіду корпоративних проєктів у різних регіонах України: «Електронна бібліотека краєзнавчих видань Тернопільської області» [17], «Зведений електронний каталог періодичних видань м. Луганськ» [5], «Зведений каталог періодичних видань, передплачених провідними бібліотеками м. Івано-Франківськ» [6], «Ресурси бібліотек м. Миколаїв» [20], «Створення корпоративних інформаційних ресурсів м. Запоріжжя» [16], «Зведений електронний каталог періодичних видань, передплачених провідними бібліотеками м. Дніпропетровськ» [1], «Автоматизований зведений каталог періодичних видань бібліотек ВНЗ м. Київ» [4] тощо.

Досвід формування моделей корпоративної взаємодії на практиці бібліотеки України набувають у процесі реалізації різних форм кооперації. Найпоширенішими прикладами взаємодії бібліотек є проєкти з корпоративної каталогізації. У межах цього напрямку в Україні стало розвиваються корпоративні проєкти за участю різних суб'єктів соціокомунікаційного середовища: Кіровоградський регіональний кооперативний каталог (РКК) [7], Міжрегіональна корпоративна система каталогізації медичної періодики [14]. Працюють над створенням проєктів корпоративних каталогів бібліотеки різних регіонів: Донецька ОУНБ — «Корпоративна база даних» [13], Маріупольська ЦБС — Корпоративна мережа бібліотек м. Маріуполь [15], Миколаївська ОУНБ — Регіональний корпоративний каталог періодичних видань бібліотек Миколаївської області [2], бібліотеки Києва — Проєкт створення єдиного інформаційного простору Центральної бібліотечної системи Оболонського району книгозбірні Харківського регіону — «Корпоративна мережа міських масових бібліотек м. Харків (2005–2006 рр.)», Рівненщини — Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система

бібліотек Рівненської області [25] тощо. Але найкращим прикладом реалізації кооперативної каталогізації є Центрально-український кооперативний каталог, започаткований з ініціативи Чернівецької та Кіровоградської ОУНБ [24, с. 15].

Активною в Україні є кооперація зі створення та використання колективних інформаційних продуктів і послуг, найважливішими серед яких є електронні каталоги, електронні бібліотеки та бази даних. Станом на 2009 р. перші заявлені 42 українськими книгозбірнями та, на жаль, з них лише невелика частина є зведеними каталогами бібліотечних об'єднань. Електронні бібліотеки виявлені на 19 web-сайтах бібліотек України. Найуспішнішим прикладом реалізації міжбібліотечної взаємодії зі створення кооперативної бази даних є загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова», створена Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського за участю Інституту проблем реєстрації інформації НАН України [22].

Необхідно зазначити, що в умовах розгортання процесів формування корпоративних об'єднань особливе значення має діяльність бібліотечних асоціацій України, покликаних забезпечити розвиток процесу інформатизації книгозбірень і злагодженої взаємодії різних інформаційних установ, вироблення єдиної виваженої політики. У сучасному інформаційному середовищі України активними комунікаційними суб'єктами є Українська бібліотечна асоціація, Асоціація бібліотек України, Українська асоціація працівників бібліотек для дітей, Асоціація шкільних бібліотекарів, Спілка архівістів України, Українське бібліографічне товариство, Асоціація сучасних інформаційних технологій, Всеукраїнська асоціація інформаційних служб, Українська асоціація книговидавців і книгорозповсюджувачів та ін. Основними напрямками роботи цих фахових об'єднань є формування соціокомунікаційного середовища шляхом сприяння розвитку бібліотечної справи та консолідації зусиль для вирішення невідкладних питань. У їх доробкові — участь в організації та проведенні наукових конференцій, організація міжбібліотечного книгообміну, міжнародне співробітництво, автоматизація бібліотечно-бібліографічних процесів, звернення до законодавчих та виконавчих органів влади, робота з підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів та вдосконалення бібліотечної практики на основі вивчення сучасних досягнень науки і передового бібліотечного досвіду. Важливою стала наукова діяльність деяких професійних об'єднань, результатом якої є співпраця бібліотек в організації та проведенні наукових досліджень, узагальненні їх результатів у збірниках наукових праць, проведення спільних наукових конференцій, видання довідкових та інструктивно-методичних матеріалів [21].

Наведені приклади проєктів корпоративної взаємодії бібліотек України з питань створення зведених каталогів, кооперативної каталогізації можна продовжувати, адже розвиток бібліотечного корпоративного руху в Україні можна проілюструвати прикладами співробітництва і

партнерства бібліотечних структур, яке відбувається за кількома формами інформаційно-комунікаційної взаємодії одночасно. Окрім того, корпоративна взаємодія книгозбірень відбувається на регіональному та міжрегіональному рівнях, за відомчим і міжвідомчим спрямуванням, галузевим та міжгалузевим принципами. На окрему увагу заслуговують соціальні проекти бібліотек і залучення до взаємодії інформаційних установ усіх форм власності. По-перше, потрібно зауважити, що визначення питомої ваги проектів міжбібліотечної взаємодії в Україні відбувається на регіональному рівні (рис. 1).

Основна концептуальна ідея останніх передбачає розвиток регіонального соціокультурного середовища; створення ресурсно-інформаційного центру, що здійснює формування й ефективне використання накопиченого інформаційного потенціалу; забезпечення перспектив функціонування інформаційного порталу та навігатора в регіональному, національному і світовому інформаційному просторі.

Специфіка розвитку регіональних проектів зумовлена соціально-економічними, культурними, науковими й іншими факторами розвитку регіонів, тому вона є неоднорідною — у деяких з них щойно розпочато роботу зі створення зведених каталогів періодичних видань, передплачених бібліотеками регіону; в інших — стало розвиваються корпоративні бібліотечні системи. Загальною ситуацією є те, що розвиток бібліотечних об'єднань більшості регіонів перебуває на початковій стадії, свідченням цього є ситуація, коли кількість зведених каталогів періодичних видань, передплачених бібліотеками регіону, майже дорівнює кількості діючих корпоративних бібліотечних проектів (рис. 2).

Розвиток бібліотечних об'єднань на регіональному рівні відбувається переважно на основі взаємодії бібліотек різного відомчого та галузевого підпорядкування, хоча тенденція розвитку відомчих проектів усе ще існує (рис. 3). Отже, лідерами є регіональні міжвідомчі бібліотечні об'єднання.

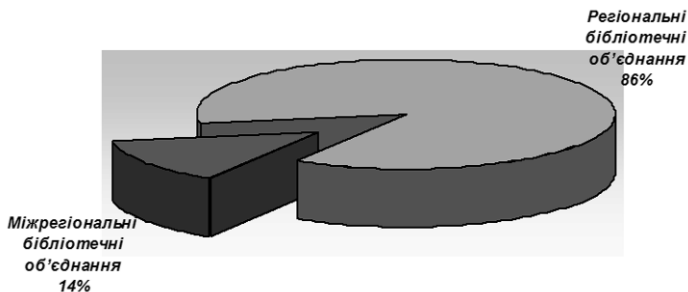

Рис. 1. Співвідношення регіональних і міжрегіональних бібліотечних об'єднань України

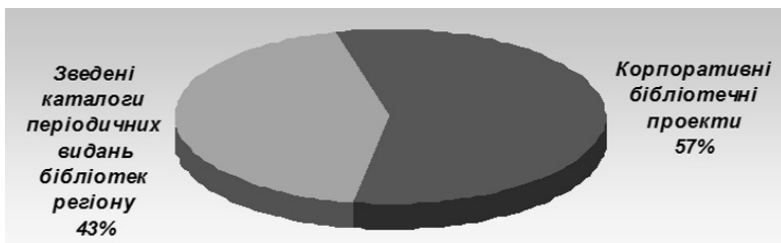

Рис. 2. Регіональні корпоративні бібліотечні проекти

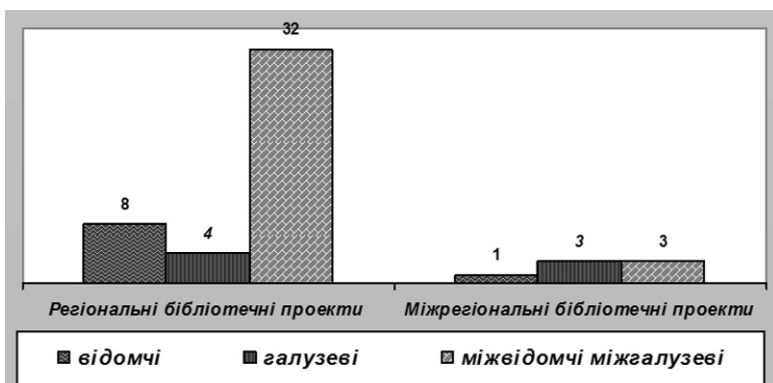

Рис. 3. Динаміка розвитку відомчих, галузевих, міжвідомчих міжгалузевих проектів на регіональному та міжрегіональному рівнях

Серед них переважна більшість — це проекти зі створення зведених каталогів і регіональні корпоративні бібліотечні системи. На особливу увагу заслуговує Корпоративний пошуковий каталог «СКІФ», який поєднав не лише традиційні бібліотечні структури (Тернопільську бібліотеку для молоді; бібліотеку Інституту економіки та підприємництва; центральну міську бібліотеку), а й видавничі організації («Джура», «Медкнига» (Медична академія), «Збруч», «Підручники та посібники») [12]. Прикладами регіональних відомчих корпоративних проектів є Черкаська регіональна система інформаційно-ресурсної підтримки шкільних бібліотек [23], Корпоративна система вузівських бібліотек м. Миколаїв [16], Регіональний освітньо-інформаційний портал бібліотек вищих навчальних закладів Миколаївщини [19]. Серед галузевих проектів можна виділити: Корпоративну бібліотечну систему Херсонського територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек [10]; Корпоративний екологічний Internet-проект [11].

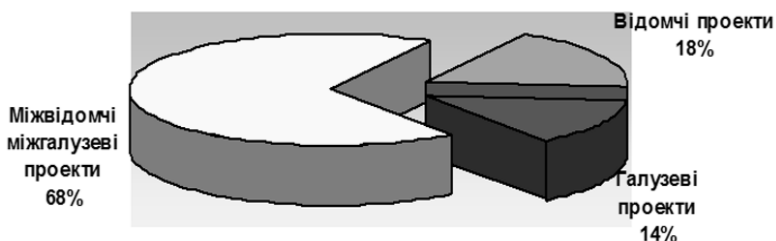

Рис. 4. Співвідношення відомчих, галузевих, міжвідомчих міжгалузевих корпоративних бібліотечних об'єднань

Сучасний рівень розвитку комунікаційних каналів і засобів, електронних видань, пошукових систем знімає раніше існуючі обмеження територіальної близькості бібліотек, що дозволяє створювати міжбібліотечні об'єднання не лише в межах регіону, а й на міжрегіональному рівні. В Україні переважна більшість таких проектів створюється за профільними ознаками — галузевими чи тематичними. Найчастіше цілями таких об'єднань є забезпечення рівного доступу учасників об'єднання до своїх каталогів, зниження витрат на придбання видань, колективна обробка й використання наявних і щойнопридбаних бібліотечних ресурсів. Прикладами таких проектів є міжрегіональні галузеві міжбібліотечні об'єднання — Міжрегіональна корпоративна система каталогізації медичної періодики [14], Електронна картотека «Медична література України» [16]. Позитивною динамікою розвитку міжрегіональних корпоративних проектів є успішне започаткування та функціонування міжбібліотечних об'єднань за участю бібліотечно-інформаційних установ різного відомчого та галузевого підпорядкування (рис. 4). Прикладами є: Центральноукраїнський кооперативний каталог [24]; Консорціум «Історична Волинь» [8]; Віртуальна бібліографічна довідка (об'єднана віртуальна довідкова служба бібліотек України) [3]. Винятком є лише заснування відомчого міжрегіонального об'єднання — проекту створення єдиної електронної бібліотеки ВНЗ МВС України [18]. Загальні тенденції розвитку регіональних та міжрегіональних корпоративних бібліотечних проектів за відомчою належністю, галузевою ознакою чи загальним спрямуванням відображено на рисунку 4.

Таким чином, взаємодія бібліотек України набула активного розвитку: корпоративні бібліотечні проекти нині функціонують у всіх регіонах, на всіх рівнях із залученням інформаційних установ усіх форм власності. Першочергово ставлячи за мету формування об'єданого інформаційного ресурсу для раціонального використання інформаційних, фінансових, трудових ресурсів, підвищення оперативності, ефективності, якості й комфортності інформаційного забезпечення користувачів; корпоративні бібліотечні проекти об'єднують різних суб'єктів інформаційного середовища та

закладають важливу основу для створення єдиного соціокомунікаційного середовища.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на детальніше та поглибленіше вивчення механізмів функціонування корпоративних бібліотечних об'єднань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус В. С. Корпоративна каталогізація в діяльності бібліотек вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / В. С. Білоус, С. Г. Наугольних. — Режим доступу: <http://www.library.edu-ua.net/id/634/>
2. Варюхіна А. Шляхи та форми співробітництва публічної бібліотеки з професійним співтовариством / А. Варюхіна // Бібл. Форум України. — 2007. — № 4. — С. 46–49.
3. Віртуальна бібліографічна довідка (об'єднана віртуальна довідкова служба бібліотек України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cbl.kiev.ua/cgi-bin/sp/about.php>.
4. Вольнец В. Н. Формы интеграции в области автоматизации библиотечно-информационных процессов на примере вузовской библиотеки — НТБ НТУУ «КПИ» [Электронный ресурс] / В. Н. Волінец, О. А. Санченко. — Режим доступу: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/critea98/doc1/doc37.html>.
5. Зведений електронний каталог періодичних видань бібліотек м. Луганська [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.library.lg.ua/ukr/kollegat_sotruidn.php.
6. Зведений каталог періодичних видань передплачених провідними бібліотеками м. Івано-Франківська [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lib.if.ua/dbase/periodical.php>.
7. Кіровоградський регіональний кооперативний каталог (РКК) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://library.kr.ua/krcs/index.html>.
8. Консорціум «ІСТОРИЧНА ВОЛИНЬ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://istvolyn.info>.
9. Копанєва В.О. Публічні бібліотеки м. Києва: від пілотного проекту інформатизації ЦБС до єдиного інформаційного простору / В. О. Копанєва // Бібл. вісн. — 2005. — № 6. — С. 48–49.
10. Корпоративна бібліотечна система Херсонського територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек (КБС ХДАУ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ksau.kberson.ua/libksau/cbs.htm>.
11. Корпоративний екологічний Internet-проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.library.snu.edu.ua/ecolog/ecolog_VUZ.html.
12. Корпоративний пошуковий каталог «СКІФ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scif.te.ua/>.
13. Купесок А. Проблемы создания и функционирования корпоративной базы данных на основе опыта Донецкой ОУНБ / А. Купесок // Бібл. форум України. — 2003. — № 2. — С. 34–36.
14. Міжрегіональна корпоративна система каталогізації медичної періодики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://library.vsmu.edu.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10&Itemid=51&limit=1&limitstart=5.

15. Назарѣва С. Создание библиотечных корпораций: проблемы и перспективы / С. Назарѣва // Бібл. форум України. — 2008. — № 2. — С. 12–14.
16. Подрезова М. О. Місце бібліотек навчальних закладів півдня України в інформаційній підтримці учбового і наукового процесів — [Електронний ресурс] / М. О. Подрезова. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vopn/bbk/2007/pdf/podrezova2.pdf.
17. Проект «Електронна бібліотека краєзнавчих видань Тернопільської області» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://194.187.228.30/about/about.html>.
18. Проект створення єдиної електронної бібліотеки ВНЗ МВС України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mivd.edu.ua/index.php?id=331&lan=ukr>.
19. Регіональний освітньо-інформаційний портал бібліотек вищих навчальних закладів Миколаївщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vnzportal.mk.ua/>.
20. Ресурси бібліотеки міста Миколаєва : зведений електронний каталог [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.e-catalog.mk.ua/>.
21. Солоіденко Г. Історія створення та організація діяльності бібліотечних об'єднань та асоціацій в Україні / Г. Солоіденко // Наук. прац. Нац. біб-ки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2006. — Вип. 15 : Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність. — С. 48–63.
22. Сорока М. Інформаційні продукти бібліотек: проблеми кооперативного формування та суспільного використання / М. Сорока // Бібл. вісн. — 2002. — № 1. — С. 27–30.
23. Черкаська регіональна система інформаційно-ресурсної підтримки шкільних бібліотек [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://oiporrb.ed-sp.net/content/view/145/58/>.
24. Шилюк О. Використання нових технологій в спільній діяльності бібліотек : кооперативний каталог / О. Шилюк // Бібл. форум України. — 2003. — № 1. — С. 14–16.
25. Щербан Р. М. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система (з досвіду роботи бібліотек Рівненської обл.) / Р. М. Щербан // Бібліотеки Рівненщини : інновації, досвід роботи : зб. ст. — Рівне, 2004. — С. 16–25.

Надійшла до редколегії 15.12.2009 р.

УДК 027.625:[025.2:004.087]

О. О. ЛИТВИНЕНКО

СУЧАСНИЙ СТАН ФОНДІВ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ ДИТЯЧИХ ТА ЮНАЦЬКИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Охарактеризовано сучасний стан фондів електронних видань дитячих та юнацьких бібліотек України, виявлено напрямки вдосконалення їх складу та структури.

Ключові слова: дитяча бібліотека, юнацька бібліотека, електронне видання, локальне електронне видання, мережеве електронне видання, мультимедійне видання, веб-сайт,

електронний каталог, бібліотечний фонд, класифікація електронних видань, читання.

Охарактеризовано современное состояние фондов электронных изданий детских и юношеских библиотек Украины, выявлены направления усовершенствования их состава и структуры.

Ключевые слова: детская библиотека, юношеская библиотека, электронное издание, локальное электронное издание, сетевое электронное издание, мультимедийное издание, веб-сайт, электронный каталог, библиотечный фонд, классификация электронных изданий, чтение.

The present state of electronic editions funds of child's and youth libraries of Ukraine is described; directions of improvement of their composition and structure are introduced.

Key words: child's library, youth library, electronic edition, local electronic edition, network electronic edition, multimedia edition, web site, electronic catalogue, library stock, classification of electronic editions, reading.

В умовах стрімкого поширення інформаційно-комунікаційних технологій одним із основних завдань бібліотек стає формування фондів електронних видань. Різноманітні за змістом та носіями інформації бібліотечні фонди є ефективним засобом залучення дитини до бібліотеки та читання. Забезпечуючи доступ до новітніх видів видань і культурної спадщини, бібліотека залишатиметься єдиною константою в безмежному інформаційному просторі, виконуючи функцію провідника та координатора.

Питання використання новітніх комп'ютерних технологій у дитячих бібліотеках, зокрема розробки і практичного впровадження сайта установи, висвітлені в публікаціях А. Бардашевської [1], Я. Бондаренко [2; 3], О. Котової [7]. З асортиментом веб-ресурсів й інтернет-послуг дитячих бібліотек України, перспективами розвитку їхніх веб-сайтів як ефективного каналу доступу до електронних фондів ознайомлюють праці Н. Дзюби [5; 6] та І. Торліна [12-14]. Однак зазначені публікації не містять аналізу складу та структури фондів електронних видань.

Мета статті — визначити сучасний стан фондів електронних видань бібліотек України для дітей та юнацтва і напрями вдосконалення складу та структури.

За результатами дослідження українського сегменту Інтернет-простору лише 2 % дитячих та юнацьких бібліотек України мають власні веб-сайти. У процесі встановлення складу та структури фондів електронних видань бібліотек України проаналізовано 29 сайтів обласних, центральних, міських дитячих та юнацьких бібліотек України. Бібліографічні відомості про електронні видання, наявні у фондах бібліотек, були виявлені на 11 сайтах (38 %), а саме: Національної бібліотеки України для дітей, Державної бібліотеки

України для юнацтва, Кримської республіканської установи «Дитяча бібліотека ім. В. Н. Орлова», Житомирської обласної бібліотеки для дітей, Луганської обласної бібліотеки для юнацтва, Миколаївської обласної бібліотеки для юнацтва, Чернігівської обласної бібліотеки для дітей ім. М. Островського, Централізованої системи бібліотек для дітей м. Дніпропетровськ, Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія» м. Київ, Центральної бібліотеки для дітей м. Миколаїв ім. Ш. Кобера та В. Хоменка, Краматорської центральної міської бібліотеки для дітей ім. О. С. Пушкіна. Таким чином, лише незначна кількість бібліотек розпочала формування фондів електронних видань, обсяг яких коливається від кількох десятків до понад 200 одиниць зберігання. Найбільші за обсягом фонди електронних видань мають Національна бібліотека України для дітей та Центральна бібліотека для дітей Миколаєва ім. Ш. Кобера та В. Хоменка. Відомості про склад своїх підфондів електронних видань веб-сайти бібліотек переважно надають в електронному каталозі (8 бібліотек), у розділі «Медіатека» (2 бібліотеки) та інформаційному покажчику електронних CD-дисків (1 бібліотека).

Результати аналізу електронного каталогу Національної бібліотеки України для дітей свідчать про те, що електронні видання складають 0,05 % від загального обсягу фонду, а Державної бібліотеки України для юнацтва — 0,03 %. В середньому обсяг фондів електронних видань дитячих та юнацьких бібліотек України становить 0,05 % загального обсягу фонду. Такі дані свідчать про низький рівень постачання бібліотек України електронними виданнями, особливо, зважаючи на положення Закону України від 09.04.1999 р. № 595–XIV «Про обов'язковий примірник документів» [10], в якому зазначено, що електронні видання теж є об'єктами обов'язкового депонування. Однак результати аналізу обсягу та складу фондів електронних видань провідних бібліотек України для дітей та юнацтва, в першу чергу фонду Національної бібліотеки України для дітей та Державної бібліотеки України для юнацтва, дають підстави говорити про те, що виконання Закону України «Про обов'язковий примірник документів» виробниками електронної дитячої продукції є незадовільним.

Об'єктом дослідження є електронне видання, яке являє собою «електронний документ (групу електронних документів), що пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді, має вихідні відомості» [4, С. 1]. За технологією розповсюдження виділяють локальне електронне видання, мережеве електронне видання та електронне видання комбінованого розповсюдження. В першому випадку йдеться про «електронне видання, призначене для локального використання, що публікується у вигляді певної кількості ідентичних екземплярів (тиражу) на переносних машинозчитуваних носіях» [4, С. 2]. Такі офлайнві електронні видання (на CD та DVD) можна вважати складовою внутрішніми

ресурсів бібліотеки, тобто тих, що складають її власний фонд. Мережеві електронні видання, у свою чергу, являють собою «електронні видання, доступні потенційно необмеженому коду користувачів через телекомунікаційні мережі» [4, С. 2]. Такі онлайнві видання є зовнішніми ресурсами бібліотек, скористатися якими можна, відвідавши відповідний розділ на веб-сайті установи.

Склад фонду електронних видань бібліотек для дітей та юнацтва за цільовим призначенням має таку структуру: науково-популярні — 8 % (з яких науково-популярні мультимедійні програми — 74 %, документальні фільми — 22 %, науково-популярні фільми — 4 %), навчальні — 21,4 %, масово-політичні — 0,2 %, довідкові — 12,1 %, електронні видання для дозвілля — 40,4 %, рекламні — 0,1 %, художні — 17,7 % (видання художньої літератури та літературознавчі видання — 59 %, мистецтвознавчі — 26 %, художні фільми — 15 %). Таким чином, майже половину фондів бібліотек складають електронні видання для дозвілля («електронні видання, що містять загальнодоступні відомості про організацію побуту, різноманітні форми самодіяльної творчості, різні види захоплень, комп'ютерні ігри» [4, С. 2]), що свідчить про спрямування роботи бібліотек на залучення дітей до читання електронними виданнями розважального типу. Суттєвим резервом поліпшення якісного складу фондів електронних видань є збільшення обсягу науково-популярних, художніх, довідкових та навчальних видань, спрямованих на інтелектуальний і духовний розвиток дитини. Варто зауважити, що одним з перспективних напрямів комплектування фондів може стати надходження мультимедійних рекомендаційних бібліографічних покажчиків, які могли б скерувати дитину в сучасному світі друкованих книжок, а також сприяти формуванню позитивного іміджу книги та моди на читання завдяки привабливому поданню інформації.

Аналіз тематичної структури фондів електронних видань дозволив установити, що в дитячих та юнацьких бібліотеках переважають видання гуманітарного спрямування з літературознавства, мистецтвознавства, культурології, мовознавства, музики, історії та географії. Така особливість тематичного складу фондів свідчить про необхідність збільшення кількості електронних видань з техніки, медицини, природознавства, що сприятиме формуванню електронних підфондів універсального спрямування.

Структура фонду за природою основної інформації має такий видовий склад: звукові видання — 35,6 %, програмні продукти — 0,7 %, мультимедійні — 63,7 % (з яких мультфільми — 12,9 %, відеофільми — 7,8 %, комп'ютерні ігри — 16,7 %, освітні мультимедійні програми — 62,6 %). Такі показники свідчать про суттєве переважання у фондах дитячих та юнацьких бібліотек мультимедійних видань («електронних видань, в яких інформація різної природи наявна рівноправно та взаємопов'язано для вирішення визначених розробником завдань, причому цей взаємозв'язок забезпечений

відповідними програмними засобами» [4, С. 2)]. З комунікаційної точки зору цей тип видання нині є найефективнішим, оскільки забезпечує засвоєння дитиною інформації різними органами чуття.

Результати аналізу мовного та географічного складу фондів свідчать про те, що в Україні було видано 42,7 % електронних видань (з них 53,7 % — україномовні, 39,3 % — російськомовні, 7 % — іноземними мовами), в Росії — 25,8 %, спільно в Україні й Росії — 0,4 %, в країнах дальнього зарубіжжя — 18 % (переважно США, Великій Британії, Німеччині), місце видання не виявлено — 13,1 % (з них — 87,4 % російськомовні видання, 12,6 % — іноземними мовами). Такі показники свідчать про комплектування фондів бібліотек насамперед електронними виданнями вітчизняного виробництва. У мовному складі переважають російськомовні видання, проте це стосується передусім видань розважального типу, зокрема музичних дисків російських виконавців та аудіокниг російських класиків художньої літератури. Це дозволяє говорити про досить збалансований мовний та географічний склад фондів електронних видань.

Серед електронних видань українського виробництва найбільше представлені у фондах дитячих та юнацьких бібліотек продукти таких видавців: «Ніка Гейм», «Master Media», «Multi Trade», «Media Group», «Фабрика кіно», «Єнісей Груп», «Атлантик», «Мультимедиа Украина», «Руссобит-М Украина», «Фабрика ігр» (Київ); «Одісей», «Маски», «Новая школа», «Интер-фильм», «Арт-Синема», «Синема» (Одеса); «ІПП СЭЛД» (Севастополь), «Горизонт» (Сімферополь), «Студія 6 секунд» (Калуш). Серед видань російського виробництва найчастіше представлена продукція: «ІС-Паблішинг», «Равновесие», «ДиректМедиа Паблішинг», «АстраМедиа», «Triada», «Кирилл и Мефодий», «Бука», «Русский проект», «Русская коллекция», «Новый диск», «Эликтан», «Аванта +», «Руссобит-М», «Master Soft», «Меридиан», «Comulti Multimedia» (Москва); «Мега Видео» (Санкт-Петербург), «Електродиск» (Первоуральск), «Магелан» (Пермь). Така різноманітність виробників електронних продуктів потребує створення єдиного джерела інформування бібліотек про асортимент ринку мультимедійних видань.

Результати аналізу фондів видань на CD та DVD дозволяють визначити основні проблеми їх формування: недостатній обсяг; диспропорції в тематичному та типологічному складі; відсутність зведеної інформації про джерела та способи придбання бібліотеками електронних документів; труднощі доступу до відомостей про електронні видання у зв'язку з відсутністю єдиного формату подання даних в онлайн-каталогах електронних бібліотек.

Крім інформації про власні фонди електронних видань, бібліотеки на своїх веб-сайтах пропонують читачам доступ до корисних ресурсів Інтернету, зазвичай розміщуючи такі відомості в спеціальних розділах сайту («Корисні посилання», «Вибрані Інтернет-ресурси», «Ресурси для дітей»

тощо). Таким чином, бібліотеки виконують важливу функцію координаторів та навігаторів у безкрайньому просторі інформації. Результати аналізу зовнішніх онлайн-ресурсів бібліотек, які доступні на їх веб-сайтах, дозволяють виокремити декілька їх груп: навчально-пізнавальні (ресурси Інтернету, призначені для виконання домашніх завдань, опанування комп'ютерної грамотності, пізнання світу через ознайомлення з їх країнознавчими та краєзнавчими ресурсами, перегляд інтерактивних карт та ін.); художні (онлайн-ресурси, що містять повнотекстові художні твори для дітей та дитячу пресу (вітчизняну і зарубіжну), посилання на сайти електронних бібліотек та сайти бібліотечних установ); ресурси для дозвілля (веб-посилання на комп'ютерні ігри, розмальовки, кросворди, пазли, дитячі чати, портали й універсальні сайти, музику, мультфільми, ресурси, присвячені естрадній дитячій творчості, живопису та ін.). Корисні веб-посилання пропонують на своїх сайтах Національна бібліотека України для дітей, Херсонська обласна бібліотека для дітей, Центральна бібліотека для дітей Миколаєва ім. Ш. Кобера та В. Хоменка, Центральна бібліотечна система для дітей м. Севастополь, Кримська республіканська установа «Дитяча бібліотека ім. В. Н. Орлова».

Однією з причин незадовільного комплектування фондів дитячих та юнацьких бібліотек України електронними виданнями є надто складна ситуація із ведення Державного реєстру та депозитарію електронних видань (як локальних, так і мережевих). Цю функцію мають виконувати Національна бібліотека України для дітей та Державна бібліотека України для юнацтва згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2002 № 608 «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» [11] як одержувачі обов'язкових примірників усіх видів видань для дітей та юнацтва. На сайтах цих бібліотек як методичних центрів мережі дитячих і юнацьких бібліотек України варто подавати зведені відомості про надходження обов'язкових примірників електронних видань для дітей та юнацтва. Це є особливо актуальним в умовах відсутності в Україні Літопису електронних та мультимедійних видань. У цьому контексті доречно звернутися до зарубіжного досвіду з вирішення питання регламентованого функціонування в суспільстві електронних видань, зокрема до роботи Науково-технічного центру Росії «Информрегистр», на який згідно з Федеральним Законом від 29.12.1994 р. «Об обязательном экземпляре документов» покладалася функція збору та зберігання електронних видань.

Федеральне державне унітарне підприємство «Информрегистр» є Федеральною службою з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій, а також одним з провідних у Росії центрів науково-дослідницьких, аналітичних, методичних робіт у сфері інформаційних ресурсів, теоретичних та прикладних розробок у галузі формування електронних бібліотек. Основні напрями практичної діяльності організації — державна реєстрація баз даних, обов'язкового примірника

електронних видань, електронних наукових видань — визначені нормативними правовими актами федерального рівня. Реалізація завдань установи спрямована на забезпечення міжвідомчого інформаційного обміну й доступу до соціально значущої інформації. Кожний офіційний російський виробник електронних видань має подати на реєстрацію й довгострокове зберігання до організації свою продукцію — обов'язковий безплатний федеральний примірник. Для вирішення цього завдання в НТЦ «Информрегистр» у 1996 р. створено Депозитарій електронних видань, з метою забезпечення діяльності якого організацією були розроблені й реалізовані методи, процедури й технології збору, опису, реєстрації й зберігання електронних видань на зйомних носіях (CD, DVD і т. д.). Фонд Депозитарію на сьогоднішній день налічує близько 15 тисяч бібліографічних записів електронних видань [9]. Веб-сайт НТЦ «Информрегистр» (<http://www.inforeg.ru>) містить електронний каталог електронних видань Росії, зі зручними навігаційними та пошуковими можливостями.

Таким чином, у бібліотеках України для дітей та юнацтва як важливій складовій системи соціальних комунікацій лише розпочалося формування фондів електронних видань, склад яких потребує кількісного та якісного вдосконалення. Реалізація чіткої програми комплектування фондів провідних бібліотек України для дітей та юнацтва електронними виданнями потребує заходів державного рівня, зокрема налагодження контролю за виконанням Закону України «Про обов'язковий примірник документів» та постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» усіма суб'єктами відносин, передбачених у цих документах.

Національна бібліотека України для дітей та Державна бібліотека України для юнацтва на основі отримання обов'язкового примірника видань для дітей та юнацтва мають забезпечувати: державну реєстрацію електронних видань та їх каталогізацію; довготривале зберігання електронних видань; ведення зведеного електронного каталогу електронних видань, забезпечуючи до нього віддалений доступ користувачам; надання методичної допомоги з підвищення якості комплектування фондів дитячих та юнацьких бібліотек; проведення контролю за повнотою доставки обов'язкових примірників електронних видань для дітей та юнацтва, а також моніторингу українського ринку цих продуктів. Важливим заходом щодо стимулювання вітчизняних видавців мультимедійних видань є організація конкурсу «Найкраще дитяче мультимедійне видання року».

Напрямами подальших досліджень означеної проблеми є вивчення зарубіжного досвіду комплектування й організації фондів локальних та мережевих електронних видань з метою впровадження світових новацій у бібліотечну практику України; аналіз ефективності використання електронних підфондів дитячих та юнацьких бібліотек з метою визначення резервів поліпшення їх змістового та видового складу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бардашевська А. Інтернет для дітей: бібліотечна навігація [Електронний ресурс] / А. Бардашевська // Світ дитячих бібліотек. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/14.htm. — Загол. з екрана.
2. Бондаренко Я. Web-сайт дитячої бібліотеки як зеркало її діяльності [Електронний ресурс] / Я. Бондаренко // Світ дитячих бібліотек. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/32.htm. — Загл. с екрана.
3. Бондаренко Я. Дитяча бібліотека як ресурси і інструмент для адаптації ребенка к потребностям інформаційного общества [Електронний ресурс] / Я. Бондаренко // Світ дитячих бібліотек. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/13.htm. — Загл. с екрана.
4. ГОСТ 7.83 — 2001. Електронні видання. Основні види і вихідні дані : міжгос. стандарт. — Введ. 2002-07-01. — М. : ИПК Издательство стандартов, 2002. — 12 с.
5. Дзюба Н. Перші кроки: з досвіду навчання дітей основам комп'ютерної грамотності і роботи в Інтернеті [Електронний ресурс] / Н. Дзюба, Ю. Архипчук // Світ дитячих бібліотек. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/08.htm. — Загл. с екрана.
6. Дзюба Н. Електронні ресурси дитячих бібліотек України і формування інформаційної культури читачів [Електронний ресурс] / Н. Дзюба, А. Кобзаренко // Світ дитячих бібліотек. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/10.htm. — Загл. с екрана.
7. Котова О. Комп'ютерні технології на службі дитячої бібліотеки (інформаційно-аналітичний дайджест) [Електронний ресурс] / О. Котова. — Електрон. дан. — Режим доступу : http://www.librarychl.kr.ua/pro_bib/nab_vud_kot.htm. — Загол. з екрана.
8. Литвиненко О. А. Особливості класифікації мультимедійних видань для дітей / О. А. Литвиненко // Наука о книзі: Традиції і інновації: К 50-літтю сб. «Книга. Исследования и материалы» : матеріали ХІІ міжнарод. науч. конф. по проблемам книгознавства (Москва, 28–30 апреля 2009 г.) : В 4 ч. — М. : Наука, 2009. — Ч. 1. — С. 335–337.
9. Научно-технический центр «Информрегистр» [Електронний ресурс] : Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций. — Електрон. дан. — Режим доступу : <http://www.inforeg.ru/>, свободный. — Загл. с екрана.
10. Про обов'язковий примірник документів [Електронний ресурс] : закон України від 09.04.1999 р. № 595-ХІV. — Електрон. дан. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=595-14>. — Загол. з екрана.
11. Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів [Електронний ресурс] : постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2002 № 608. — Електрон. дан. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=608-2002-%EF>. — Загол. з екрана.

12. Торлин И. Web-site детской библиотеки: каким ему быть? [Электронный ресурс] / И. Торлин, Н. Дзюба // *Світ дитячих бібліотек*. — Електрон. дан. — Режим доступа : http://www.cbl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/06.htm. — Загл. с экрана.
13. Торлин И. Web-сайты детских библиотек: современное состояние и перспективы развития [Электронный ресурс] / И. Торлин // *Світ дитячих бібліотек*. — Електрон. дан. — Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/critea2002/trud/sec1121/Doc8.HTML>. — Загл. с экрана.
14. Торлин И. Виртуальные сервисы детских библиотек: вчера, сегодня, завтра [Электронный ресурс] / И. Торлин — Електрон. дан. // *Крым 2009 «Библиотеки и информ. ресурсы в соврем. мире науки, культуры, образования и бизнеса»* : материалы XVI междунар. конференции. — Судак, 2009. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.

УДК 025.34:004

М. М. КУЗНЕЦОВА

УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ З ПОЗИЦІЇ КОРПОРАТИВНОСТІ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Розглядається проблема оптимізації корпоративного функціонування системи електронних ресурсів з краєзнавства публічних бібліотек України. Головна увага приділена дослідженню специфіки організаційних перетворень, спрямованих на успішний розвиток в електронному середовищі об'єднаної бібліотеками краєзнавчої інформації.

Ключові слова: краєзнавчі електронні ресурси, формування, функціонування, використання, публічні бібліотеки України, корпоративність, краєзнавчі електронні каталоги, бази даних з краєзнавства, Інтернет.

Рассматривается проблема оптимизации корпоративного функционирования системы электронных ресурсов по краеведению публичных библиотек Украины. Основное внимание уделено исследованию специфики организационных преобразований, направленных на успешное развитие в электронной среде объединенной библиотеками краеведческой информации.

Ключевые слова: краеведческие электронные ресурсы, формирование, функционирование, использование, публичные библиотеки Украины, корпоративность, краеведческие электронные каталоги, базы данных по краеведению, Интернет.

The problem of optimization of the corporate functioning of the system of electronic resources on the study of a particular region of public libraries of Ukraine is examined. Main attention is devoted to researching of specific of organizational transformations,

directed on successful development in the electronic environment of information on the study of a particular region united by libraries.

Key words: *electronic resources on the study of a particular region, forming, functioning, use, public libraries of Ukraine, corporateness, electronic catalogues on the study of a particular region, databases on the study of a particular region, Internet.*

Інформатизація стала каталізатором бібліотечної діяльності як у цілому, так і в окремих її підсистемах. Нині стан автоматизації публічних бібліотек України перебуває в кожному окремому випадку на різних рівнях і має відповідні особливості та проблеми. Останнім часом значна кількість книгозбірень активно використовує у своїй краєзнавчій роботі комп'ютерні технології й упроваджує Інтернет в обслуговування користувачів. Визначальним кроком в обробці та передачі електронної інформації з краєзнавства користувачам є об'єднання публічних бібліотек у корпоративні мережі.

Актуальність теми дослідження зумовлена нагальністю створення та вдосконалення необхідних умов для успішного функціонування електронної інформації з краєзнавства в корпоративних мережах публічних бібліотек України.

Мета статті — розглянути теоретичні аспекти оптимізації функціонування системи краєзнавчих електронних ресурсів у корпоративних об'єднаннях публічних бібліотек України. Обґрунтувати необхідність створення умов для формування та використання корпоративних електронних ресурсів з краєзнавства.

У численних публікаціях бібліотекознавців констатується, що публічні бібліотеки у своїй краєзнавчій діяльності все частіше використовують інноваційні форми роботи, тобто розробляють веб-сайти і представляють краєзнавчу інформацію в Інтернеті. З цієї точки зору особливий інтерес викликають статті, присвячені розгляду питань щодо функціонування краєзнавчих електронних ресурсів на веб-сайтах [3, 4]. Нині виходить друком значна кількість відповідних публікацій, у яких досліджуються проблеми корпоративної каталогізації [1, 2, 5], але фундаментальні поняття взаємодії публічних бібліотек понині залишаються не визначеними.

Кооперація надає можливість скоротити витрати на процеси, які традиційно є невід'ємною частиною роботи бібліотек, зокрема аналітико-синтетичну обробку документів та організацію каталогів. З позиції державного рівня йдеться про заощаджування колосальних коштів у масштабах держави. В умовах інформатизації вирішальну роль в успішному розвитку краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг має відіграти корпоративна взаємодія публічних бібліотек України. Саме завдяки бібліотечним об'єднанням організується єдиний соціально-комунікаційний простір певної кількості бібліотек, який сприяє розповсюдженню існуючих традиційних та електронних ресурсів з краєзнавства, створенню ними оригінальних інформаційних продуктів і впровадженню нових послуг. Цей

процес забезпечує безперешкодний доступ до бібліотечних ресурсів з краєзнавства, які відбиваються в якісних корпоративних краєзнавчих електронних каталогах та базах даних.

Однак, крім переваг, існують і проблеми, які обов'язково необхідно вирішити. Так, до кооперації можуть входити бібліотеки з різними можливостями, програмним забезпеченням та обладнанням. У зв'язку з цим виникає необхідність приведення всіх членів кооперації до єдиного рівня, а це спричиняє фінансові труднощі [2, с. 16]. Існує також проблема підготовки кваліфікованих спеціалістів. Не менш важливим є забезпечення надійним Інтернет-зв'язком [2, с. 17].

Таким чином, успішне корпоративне функціонування краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг на сучасному етапі визначається: 1) збільшенням кількості комп'ютерної техніки з підключенням до мережі Інтернет; 2) здійсненням бібліотеками корпоративної взаємодії в їх краєзнавчій діяльності; 3) зростанням кількості й удосконаленням змісту краєзнавчих електронних бібліотечних ресурсів, продуктів і послуг (зокрема повнотекстових документів в електронному форматі); 4) розширенням доступу та якісним задоволенням інформаційних потреб з краєзнавства як зареєстрованих користувачів, так і відалених; 5) забезпеченням можливості створення сучасного інтер'єру бібліотеки; 6) активізацією роботи з подальшого розвитку електронної доставки документів; 7) оновленням інформації на бібліотечному сайті з подальшим опануванням невичерпних можливостей Інтернету. Від того, наскільки повно вирішуватимуть означені проблеми, залежить успішна діяльність не лише окремих структурних підрозділів, а й бібліотеки в цілому.

Детальніше розглянемо модель створення необхідних умов для успішного функціонування краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг у корпоративних мережах публічних бібліотек України. Її можна подати таким чином (рис. 1).

Структурна схема, охоплюючи компоненти та соціально-комунікаційні зв'язки, відбиває умови для успішного функціонування системи краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг у корпоративних мережах публічних бібліотек України. Ці умови містять такі процеси. I. Формування системи краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг, яке здійснюється за допомогою фінансової підтримки держави публічних бібліотек України, та надання інформаційної підтримки користувачам цих бібліотек в організації доступу до вищезазначених ресурсів. II. Використання системи краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг, що здійснюється фізично зареєстрованими читачами в приміщенні публічних бібліотек та віртуально відаленими користувачами в електронному їх просторі.

Схему складають чотири блоки. Перший окреслює перетворення та зміни організаційно-фінансових заходів на державному рівні; другий

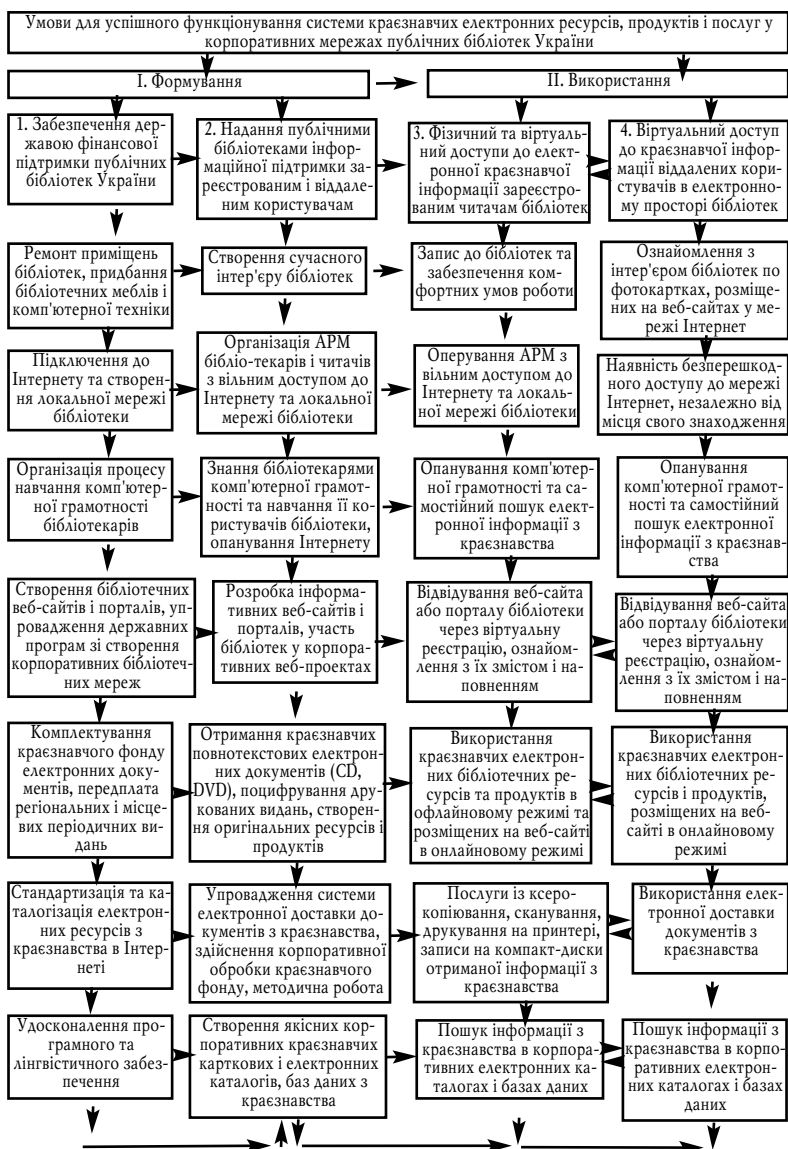

Рис. 1. Організаційні перетворення умов для успішного функціонування системи краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг у корпоративних мережах публічних бібліотек України

відбиває структуру окремих елементів організації процесів зі створення та формування корпоративних краєзнавчих електронних ресурсів, продуктів і послуг. Третій та четвертий блоки одночасно являють собою систему використання інформації з краєзнавства на основі електронних каналів і засобів її розповсюдження, тобто обслуговування користувачів як однієї з важливих складових краєзнавчої діяльності бібліотек.

Перший блок присвячений державному фінансуванню публічних бібліотек для здійснення ними таких процесів: 1) ремонт приміщень, придбання бібліотечних меблів і комп'ютерної техніки; 2) підключення до Інтернету та створення локальної мережі бібліотеки; 3) організація процесу навчання бібліотечних працівників комп'ютерної грамотності; 4) створення бібліотечних веб-сайтів, веб-проектів і порталів, упровадження державних програм зі створення корпоративних бібліотечних мереж з фінансуванням процесів їх розробки, введення до штату нових посад системних адміністраторів через залучення до бібліотечно-інформаційних центрів кваліфікованого персоналу з технічною освітою; 5) фінансування комплектування краєзнавчого фонду документів на електронних носіях і проведення щорічної передплати регіональних та місцевих періодичних видань; 6) упровадження в Україні узгодженої політики щодо стандартизації і каталогізації електронних ресурсів з краєзнавства в Інтернеті; 7) удосконалення програмного забезпечення з метою користування ліцензійними продуктами та лінгвістичного забезпечення для уніфікації пошукового образу документа, тобто створення тезауруса.

Забезпечення державою в повному обсязі означених умов уможливить реалізацію другого блоку заходів, які публічні бібліотеки здійснюють у своїй краєзнавчій діяльності безпосередньо за допомогою комп'ютерної техніки, тобто надають інформаційну підтримку користувачам. Для збільшення чисельності зареєстрованих і віддалених користувачів публічні бібліотеки повинні активно впроваджувати такі процеси: 1) створення сучасного інтер'єру бібліотек завдяки ремонту їх приміщень і придбання відповідних бібліотечних меблів; 2) отримання та використання комп'ютерної техніки (комп'ютерів, принтерів, ксероксів, сканерів) у повному обсязі для забезпечення користувачам автоматизованого робочого місця (АРМ) окремо від бібліографа з метою перетворення публічних бібліотек на інформаційні центри; 3) знання бібліотекарями комп'ютерної грамотності та навчання її зареєстрованих користувачів бібліотеки, подальше опанування бібліотечними працівниками невичерпних можливостей Інтернету; 4) розробка інформаційних веб-сторінок, веб-сайтів і порталів, постійне оновлення краєзнавчої інформації, розміщеної на них, участь у розробці та створенні корпоративних проектів взаємодії публічних бібліотек України, тобто заснування в Інтернеті регіональних бібліотечних мереж; 5) інформування користувачів про отримані краєзнавчі повнотекстові електронні документи, зростання їх кількості через поцифрування першоджерел

друкованих видань з краєзнавства та створення оригінальних краєзнавчих електронних ресурсів і продуктів; 6) активізація роботи з подальшого впровадження системи замовлення й розвитку електронної доставки документів з краєзнавства, здійснення корпоративних процесів з обробки краєзнавчого фонду на різних носіях інформації та проведення методичної роботи з укладання нормативної документації, тобто створення національного формату подання елементів бібліографічних записів краєзнавчої інформації в електронній формі; 7) організація і ведення карткових та електронних краєзнавчих каталогів, власних і корпоративних баз даних з краєзнавства.

Досконале здійснення публічними бібліотеками процесів, зазначених у другому блоці, надає можливість реалізувати третій блок — використання електронної краєзнавчої інформації фактично зареєстрованими читачами безпосередньо в бібліотеках та в її соціально-комунікаційному просторі. Цей блок містить такі складові: 1) запис до бібліотек та забезпечення комфортних умов роботи; 2) оперування АРМ з вільним доступом до Інтернету та локальної мережі бібліотеки; 3) опанування комп'ютерної грамотності та самостійний пошук електронної інформації з краєзнавства; 4) відвідування веб-сайта або порталу бібліотеки через віртуальну реєстрацію та ознайомлення з їх змістом і наповненням; 5) забезпечення оперативного доступу до якісного складу краєзнавчих електронних ресурсів в офлайн-режимі на CD-ROM, DVD-R та в локальній мережі бібліотек, а також до електронних версій друкованих видань і самостійно створених бібліотеками оригінальних продуктів з краєзнавства в онлайн-режимі, що містяться на їх веб-сайтах і порталах; 6) надання бібліотеками послуг із ксерокопювання, сканування, друкування на принтері, записи на компакт-диски потрібної отриманої інформації з краєзнавства; 7) отримання відкритого доступу до наявних у бібліотеках документів з використанням системи онлайн-краєзнавчих електронних каталогів і повнотекстових баз даних з краєзнавства певної кількості бібліотек.

Реалізація публічними бібліотеками процесів, означених у другому блоці, надає можливість реалізувати і четвертий блок — використання віртуального доступу до краєзнавчої інформації віддалених користувачів у соціально-комунікаційному просторі бібліотек. У цьому блоці: 1) ознайомлення з інтер'єром публічних бібліотек по фотокартках, розміщених на веб-сайтах у мережі Інтернет; 2) надання безперешкодного доступу до мережі Інтернет, незалежно від місця свого знаходження; 3) опанування комп'ютерної грамотності та самостійний пошук електронної інформації з краєзнавства; 4) відвідування веб-сайта або порталу бібліотеки через віртуальну реєстрацію та ознайомлення з їх змістом і наповненням; 5) використання створених бібліотеками оригінальних продуктів з краєзнавства та повнотекстових краєзнавчих документів, які розміщені на бібліотечних веб-сайтах і порталах в онлайн-режимі; 6) користування доставкою електронних копій документів з краєзнавства, до якої належить: а) отримання

електронних версій друківаних видань, б) отримання електронних видань в онлайнному режимі з використанням електронної пошти; 7) отримання вільного доступу до системи онлайнних краєзнавчих електронних каталогів і повнотекстових баз даних з краєзнавства певної кількості публічних бібліотек.

Проведений аналіз необхідних умов для успішного функціонування електронних ресурсів, продуктів та послуг з краєзнавства в корпоративних мережах публічних бібліотек України виявив актуальну значимість розвитку й удосконалення їх електронного середовища та втілення корпоративних технологій, які, перш за все, пов'язані з використанням і поширенням комп'ютерної техніки. Наявність Інтернету дозволяє цим бібліотекам здійснювати процес інтеграції краєзнавчих електронних ресурсів у глобальному інформаційному просторі, при цьому одночасно залишаючись суттєво традиційними бібліотеками. У свою чергу, процес упровадження комп'ютерних технологій допомагає виявити основний продуктивний перспективний напрям їх діяльності: це — трансформація традиційних публічних бібліотек в інформаційні центри, оснащені на високому рівні та здатні вирішити складні завдання. Таким чином, сучасні публічні бібліотеки ефективно поєднують у своїй краєзнавчій діяльності традиційні бібліотечні напрями, які формувалися протягом тривалого часу їх існування, із сучасними напрямками інформаційної роботи.

Практика свідчить, що наведені в компонентній структурі основні умови успішного функціонування електронних ресурсів, продуктів і послуг з краєзнавства в корпоративних мережах публічних бібліотек поки що не створені в повному обсязі та перебувають в Україні на початковій стадії опрацювання. На сучасному етапі практичне вирішення проблем краєзнавчої діяльності публічних бібліотек значною мірою залежить від фінансової, матеріально-технічної підтримки державних, регіональних та місцевих органів влади. Недостатньо широко функціонує прийнятий спільний проект Міжнародного фонду «Відродження» та Міністерства культури і туризму України «Програма по створенню регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек України»: рівень фінансування її розвитку не можна вважати задовільним, до того ж, спостерігається тенденція до зниження загальної кількості публічних бібліотек у їх мережах.

Нові реалії вимагають нових рішень, зокрема щодо доступу до інформації, засобів та методів зв'язку суб'єктів інформаційних відносин. У таких умовах наріжним каменем інформаційних відносин стають Інтернет-технології — найоперативніший та найзручніший на сьогодні засіб комунікації. Ідеться про побудову принципово нового віртуального інформаційного простору. Бібліотеки, як одні з основних суб'єктів на ринку інформації, звісно, не можуть бути осторонь процесів віртуалізації інформаційного життя [7, с. 3].

Публічні бібліотеки в Україні розпочали комп'ютеризацію в середині 1990-х рр., а запроваджувати Інтернет — наприкінці 1990-х рр. Відтоді книгозбірні набули певного досвіду комп'ютеризації, окремі з них здійснюють комплексну автоматизацію бібліотечних процесів, а також почали пропонувати доступ до Інтернету як бібліотечну послугу. На придбання, а пізніше — на розширення чи оновлення комп'ютерного парку, підключення до Інтернету, навчання фахівців — використовувалися різні джерела фінансування — бюджетні та позабюджетні [6, с. 4].

Розробка і функціонування корпоративних краєзнавчих електронних каталогів та баз даних на бібліотечних сайтах у мережі Інтернет — перспективне завдання публічних бібліотек: найближчим часом вони мають одночасно забезпечувати необмежений доступ до інформації через електронний каталог як власних фондів, так і фондів інших бібліотек, що беруть участь у корпоративному проєкті. Завдяки цьому буде створена своєрідна ефективна реклама бібліотечних веб-сайтів, значно збільшиться кількість віртуальних відвідувань користувачів. Нині досягнуто значного прогресу в цій діяльності, проте в публічних бібліотеках України існують певні не вирішені проблеми, пов'язані з утіленням і вдосконаленням корпоративних умов, що забезпечують їх успішне функціонування в мережі Інтернет. Узагальнено ці проблеми можна окреслити таким чином: 1) недостатній рівень забезпечення комп'ютерною технікою і відсутність єдиного програмного забезпечення публічних бібліотек, відсутність АРМ користувача, окремого від АРМ бібліографа; 2) недосконалість організації та проведення навчання бібліотечних працівників і зареєстрованих користувачів комп'ютерної грамотності; 3) несвоєчасне оновлення краєзнавчої електронної інформації на бібліотечних веб-сайтах; 4) неповне фінансове забезпечення процесів зі створення локальних мереж, веб-сайтів і підключення публічних бібліотек до мережі Інтернет, зокрема розробки й утілення державних програм зі створення корпоративних бібліотечних мереж; 5) відсутність в Україні узгодженої політики щодо стандартизації і каталогізації бібліотечних електронних ресурсів, а також регламентуючої документації, розробленої належним чином методичними центрами публічних бібліотек, у якій має одночасно обґрунтовуватися використання єдиного програмного забезпечення; 6) обмежений доступ до створених корпоративних електронних каталогів і повнотекстових баз даних для віддалених користувачів у більшості веб-сайтів публічних бібліотек України; 7) користування нерозвинутою сферою послуг електронної пошти.

Ці недоліки з часом мають бути усунені, але нині слід наголосити на важливому чинникові: незважаючи на нестабільність бюджетного фінансування публічних бібліотек, вони докладають максимум зусиль для поповнення їх фондів книгами й періодичними виданнями з краєзнавства, але при цьому документами на інших носіях фонди не комплектують.

Узагальнюючи, можна констатувати, що забезпечення вирішення існуючих проблем з успішного функціонування корпоративних електронних

ресурсів, продуктів і послуг з краєзнавства публічних бібліотек України можливе лише на сучасному етапі інформатизації завдяки створенню державою окреслених вище необхідних фінансово-технічних умов подальшого розвитку краєзнавчої діяльності в країні.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення досвіду втілення корпоративної каталогізації електронних ресурсів з краєзнавства в публічних бібліотеках України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Башун О. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність / О. Башун // Бібл. форум України. — 2003. — № 2. — С. 29–30.
2. Вилегжаніна Т. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи / Т. Вилегжаніна, Є. Одинець // Бібл. планета. — 2005. — № 1. — С. 15–18.
3. Вітенко В. Електронні ресурси публічних бібліотек Тернопільської області : проблеми створення та використання / В. Вітенко // Бібл. форум України. — 2006. — № 4. — С. 23–26.
4. Волохін О. Електронні ресурси сучасної регіональної бібліотеки : [Кіровоград. ОУНБ ім. Д. Чижевського] / О. Волохін // Бібл. планета. — 2004. — № 1. — С. 14–18.
5. Льганаєва В. Корпоративний рух в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Льганаєва // Бібл. форум України. — 2006. — № 2. — С. 13–15.
6. Пашкова В. Використання сучасних інформаційних технологій у публічних бібліотеках України (за матеріалами дослідження) / В. Пашкова, І. Шевченко, Я. Хімич // Бібл. форум України. — 2009. — № 1. — С. 2–25.
7. Соловяненко Д. В. Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні : становлення і розвиток (1990-ті рр. — початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Д. В. Соловяненко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2008. — 20 с.

Надійшла до редколегії 09.12.2009 р.

УДК [024.1:027.7]:004

Н. А. КОРЖИК

ЕЛЕКТРОННИЙ АБОНЕМЕНТ БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

Розглядається бібліотечне обслуговування в сучасному контексті. Підкреслюється актуальність створення електронного абонементу бібліотеки.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечне обслуговування, відділ обслуговування, електронний абонемент, інформаційно-комунікаційні технології.

Рассматривается библиотечное обслуживание в современном контексте. Подчеркивается актуальность создания электронного абонемента библиотеки.

Ключевые слова: библиотека, библиотечное обслуживание, отдел обслуживания, электронный абонемент, информационно-коммуникационные технологии.

It is considered the library services in a modern context. Underlined the urgency of creating an electronic subscription libraries.

Key words: library, library services, service department, an electronic subscription, of informatively-communications technologies.

Прагнення України долучитися до інформаційного суспільства та простору знань передбачає активне впровадження новітніх інформаційних технологій у бібліотечно-інформаційну діяльність і потребує мобілізації зусиль усіх суб'єктів її інформаційної інфраструктури для створення та використання національних інформаційних ресурсів. Сучасні бібліотеки мають відігравати інтегруючу роль у здійсненні технологічної взаємодії виробників електронної інформації країни та забезпеченні відносин і комунікацій між суб'єктами інформаційної сфери.

Мета статті — розглянути використання інформаційно-комунікативних технологій у діяльності бібліотек, зокрема у відділі обслуговування, та можливість створення електронного абонемента.

Сучасна бібліотека характеризується актуальними тенденціями впровадження інформаційно-комунікаційних технологій: від автоматизації окремих робочих місць і створення ЕК та БД (через повну автоматизацію всіх ділянок бібліотечної діяльності) до електронних бібліотек (або «бібліотек без меж»), які працюють на базі мережевих та Інтернет-технологій. У широкому сенсі комп'ютеризація бібліотеки нині трактується як гармонічне поєднання процесів внутрішньої автоматизації бібліотеки і процесів зовнішньої бібліотечної кооперації через світову мережу Інтернет. А позиції бібліотеки як суспільного інституту в умовах упровадження Інтернет-технологій необхідно закріплювати в системі інформаційних комунікацій з метою підвищення своєї ролі та забезпечення конкурентоспроможності в порівнянні з небібліотечними віртуальними інформаційними службами Інтернету.

Серед особливостей внутрішньобібліотечної автоматизації відзначається недостатній розвиток розв'язку автоматизації відділів обслуговування користувачів, оскільки цей підрозділ характеризується комплексністю та багатьма взаємозв'язками з іншими відділами бібліотеки, що ускладнює

підготовчі етапи формалізації й алгоритмізації процесів та операцій; крім того, для сфери бібліотечного обслуговування притаманними є постійні форми спілкування з користувачами, що потребує розробки й впровадження інтерактивних засобів комунікації «користувач-бібліотекар».

Відзначимо, що у фахових публікаціях також зазначалися як актуальні проблеми створення електронного абонементу та його складових. Так, у статті А. І. Госіної, Т. І. Масляк, К. П. Погорелко йдеться про необхідність розвитку електронного абонементу з метою вдосконалення розвитку системи обслуговування в галузевій академічній бібліотеці (на прикладі Бібліотеки з природничих наук Російської академії наук) [1].

Наголошується на необхідності впровадження електронної видачі й електронного замовлення на абонементі наукової літератури університетської бібліотеки [2], створенні абонементу як електронної кафедри видачі [3].

Проблемним питанням діяльності навчальної бібліотеки залишаються видача та повернення літератури. На ці процеси витрачають дуже багато часу як студенти, так і співробітники бібліотеки. Електронні бібліотеки починають вирішувати це питання завдяки створенню персональних електронних абонементних карток студентів. У бібліотеці Одеського державного медичного університету планують завершити таку роботу до початку навчального року, коли вже має працювати електронний абонемент, а кожен студент матиме свою електронну картку-абонемент з персональним кодом, який відповідає номеру студентського квитка, і на процес отримання та повернення літератури буде затрачено лічені хвилини [4].

Усе це — складові єдиного електронного абонементу, який має забезпечувати користувачів оперативною та достовірною інформацією, використовуючи як функції АІБС, так і сервісні можливості Інтернету.

Необхідно додати, що вже кілька років провідні зарубіжні бібліотеки реалізують послуги міжбібліотечного абонементу (МБА) на основі електронного МБА, який забезпечує обмін та передачу документів по комунікаційних каналах Інтернету через електронну доставку [5].

Розробку електронного абонементу слід розглядати в контексті інтегрованого інформаційно-комунікаційного середовища бібліотеки (АІБС) та тієї установи, якій вона підпорядкована.

Предметна галузь АІБС передбачає реалізацію певних бібліотечних процесів і операцій, які проводяться з інформацією. Фахівці відзначають, що в узагальненому варіанті наочна галузь може бути позначена як бібліотечні технології [6, 7]. У процесі перетворювальної діяльності будь-якої бібліотеки, зокрема й при переході до технології автоматизованого обслуговування, фахівці розробляють стратегічні й технологічні завдання відповідно до тих принципів, які б забезпечували послідовний їх розвиток: системність, цілісність, комплексність, інтегрованість, ефективність.

При розробці автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем і їх підсистем визначаються всі функціональні завдання бібліотеки або інформаційної служби. Так, на думку розробників, що здійснюють бібліотечну автоматизацію, всі функціональні завдання об'єкта автоматизації — бібліотеки або інформаційної служби, які визначають вимоги до системи і її програмного забезпечення, належать до двох груп: а) групи «сервісних» функціональних завдань, орієнтованих безпосередньо на обслуговування користувачів та інших зовнішніх користувачів; б) групи «службових» або внутрішньосистемних функціональних завдань, які є засобами підтримки реалізації «сервісних» завдань [8, 9].

Аналіз відділу обслуговування як предметної галузі розкриває особливості відділу, надає можливість ознайомитися з напрямом функціонування відділу, основними послугами, підкреслити особливості змісту фонду. На состав фонду впливають напрям вищого навчального закладу, навчальні програми та специфіка інформаційних запитів усіх категорій користувачів бібліотеки. Необхідним є дослідження відділу обслуговування та проведення системного аналізу відділу, який дозволив би визначити бібліотечні технологічні процеси, проблемні ділянки технологічного обслуговування, визначити структуру відділу обслуговування, розробити проект автоматизації процесів обслуговування.

Результатом аналізу має стати розробка моделі предметної галузі відділу обслуговування. Зазначимо, що об'єктом предметної галузі є розгляд структурних елементів, технологій відділу обслуговування.

Діяльність відділу обслуговування здійснюється в основних структурних підрозділах: на абонементних та в читальних залах. У бібліотеках вищих навчальних закладів (ВНЗ) абонементи створюються відповідно до існуючих факультетів, читальні зали — за необхідністю. У свою чергу, користувачів поділяють на: професорсько-викладацький склад, аспірантів, студентів та магістрів і співробітників.

Бібліотека має організувати та забезпечити обслуговування студентів усіх факультетів. Оскільки, кожен факультет має дві форми навчання: денне та заочне відділення, тому кількість студентів, що має обслуговувати бібліотека, подвоюється. І це, у свою чергу, потребує наявності в бібліотеці добре укомплектованого фонду за спеціальностями та напрямками навчання як передумови ефективного обслуговування всіх категорій користувачів.

Охарактеризуємо послуги й основні процеси відділу обслуговування (абонемента)

1. Реєстрація користувачів: 1.1) присвоєння номера білетові користувача та одночасно ознайомлення користувачів з правилами користування та можливостями бібліотеки; 1.2) внесення реєстраційних даних про користувача до картотеки; 1.3) перереєстрація всіх користувачів на початку навчального року та продовження квитків користувача; 1.5) інформаційний пошук.

2. Видача та повернення літератури.
3. Щоденне розміщення видань, що повертають користувачі у підсобних фондах.
4. Виконання замовлень по МБА.
5. Обробка статистичних даних.
6. Опрацювання наказів на зміну прізвищ користувачів (шлюб чи інше).
7. Організація тематичних виставок і виставок нових надходжень.
8. Забезпечення своєчасного одержання нових надходжень з відділу книгозберігання.
9. Вилучення з фонду видань, що підлягають списанню.
10. Щоденний облік виконаної роботи за день та ін.

Таким чином, можна графічно подати модель предметної галузі відділу обслуговування, яка має ієрархічну структуру (Рис. 1) та відображає взаємозв'язки між користувачем й відділом обслуговування (абонементом).

Таким чином, після вивчення й аналізу предметної галузі відділу обслуговування можна переходити до переведення традиційних процесів та операцій обслуговування користувачів до автоматизованого режиму роботи на основі електронного абонементу. Причому, як стверджують фахівці з бібліотечної автоматизації, відповідність традиційних та автоматизованих процесів необхідно апробувати для подальшого введення в практичну діяльність.

Рис. 1. Модель предметної галузі відділу обслуговування

При впровадженні автоматизованих технологій після детального дослідження об'єкта (бібліотеки ВНЗ й відділу обслуговування) на основі отриманих результатів розроблюється алгоритм роботи автоматизованого абонементу, котрий являє собою узагальнюючу схему всіх процесів, що потребують автоматизації. Основні завдання при побудові алгоритму полягають у виявленні всіх об'єктів предметної галузі, процесів і зв'язків між ними.

Розробці моделі електронного абонементу передують розробка алгоритму роботи абонементу, що забезпечує наочність всіх процесів та надає можливість з'ясувати, які процеси потребують удосконалення.

Алгоритм відображає відносини між бібліотекарем і користувачем; стосується основних процесів, що відбуваються під час спілкування (запис, запит, повернення, відмова); відображає бази даних відділу обслуговування (абонементу) (користувачі та книгосховище), зв'язок абонентів з електронним каталогом бібліотеки ВНЗ.

Зважаючи на те, що робота відділу обслуговування і послуги, які він надає, потребують удосконалення в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій, а вирішення цього питання пов'язане з використанням автоматизованих технологій, розглянемо складові комплексу автоматизованого обслуговування користувачів. Іншими словами, йдеться про «електронний абонемент», що є головним, базовим модулем у комплексній структурі АІБС, якщо розглядати систему як комплекс модулів, що відповідають функціональним напрямам бібліотечної діяльності.

Як і для традиційної так і для електронної бібліотеки важливі такі групи проблем: формування фонду, забезпечення збереження та доступності фонду. Для електронної бібліотеки ці завдання доповнюються наступними: компактне зберігання великих обсягів інформації (каталог бібліотеки, списки користувачів); швидкий пошук потрібної інформації по різних критеріях у чималому масиві (пошук потрібної літератури, пошук користувача); організація віддаленого доступу до інформації; відстежування місцезнаходження кожного екземпляра в нинішній момент часу; постійне оновлення інформаційного банку даних.

На проектних стадіях розробки в електронних бібліотеках перебувають такі рішення: електронний каталог, який виконує реєстрацію книги, здійснює пошук по різних критеріях; електронний абонемент як комплекс засобів, що дозволяють контролювати рух книжкового фонду бібліотеки.

Комплекс засобів, що забезпечують роботу АІБС «Бібліотека», складається з таких елементів: особистий ідентифікатор — унікальна ознака кожного студента. Фізично ідентифікатор — це штриховий код, який генерується на основі номера залікової книжки; унікальний ідентифікатор книги фізично є штриховим кодом, що генерується на основі інвентарного номера книги; система ідентифікації, тобто комплекс устаткування,

призначеного для перевірки належності суб'єктові пред'явленого ним ідентифікатора, підтвердження його достовірності і внесення змін до його абонементної картки [10].

Необхідно зауважити, що відділ обслуговування повинен мати декілька баз даних, які матимуть зв'язок між собою, і кожна з котрих має своє призначення.

1. База даних користувачів (дані про студентів, професорсько-викладацький склад, аспірантів та ін., тобто електронні формуляри користувачів). Пошук по БД користувачів здійснюється за прізвищем, факультетом, групою. Обслуговування в усіх підрозділах бібліотеки має відбуватися по єдиному квитку користувача.

2. База даних фонду відділу обслуговування має містити декілька рівнів, тому пошук по базі здійснюватиметься по рубриках та підрубриках: автору, назві (навчальні, наукові, довідкові, художні видання); тематиці: (педагогіка, економіка, психологія, філософія, соціологія, релігія, етика, естетика, логіка, культура, історія, мистецтво, інформаційні технології, іноземна мова, біологія, методичні матеріали та ін.); ключовим словам.

В електронному формулярі користувача є поля, видимі для користувача, а є й невидимі. У видимі поля заповнюється те, що видається користувачеві. Після повернення ним видання до бібліотеки, в момент списання, інформація переноситься в інше, невидиме поле, де накопичуються статистичні дані. Після встановленого терміну відбувається обнуління бази даних і починається знову (Рис. 2).

№	Назва поля
1.	Номер квитка користувача
2.	Прізвище, ім'я та по батькові
3.	Рік народження
4.	Освіта
5.	Категорія (студент, професорсько-викладацький склад, аспірант, магістр, співробітник)
6.	Місце роботи
7.	Факультет
8.	8.1. Спеціалізація. 8.2. Курс. 8.3. Група. 8.4. Форма навчання
9.	Домашня адреса (телефон)
10.	Дата запису до бібліотеки
11.	Дата отримання видання
12.	Видані видання
13.	Термін повернення видань
14.	Дата повернення видань (відмітка)
15.	Відділ (у якому обслуговувався користувач)
16.	Замітки

Рис. 2. Модель електронного формуляра користувача

У результаті розробки таких БД вирішуються декілька завдань, а саме: БД надає можливість швидко знаходити формуляр користувача та вести запис виданого або поверненого видання, що значно оптимізує процес обслуговування.

На абонементі важливою є автоматизація процесів обслуговування користувачів виданнями з основного книгосховища (фонд бібліотеки). Тому створення БД фонду відділу є необхідним етапом. БД надає можливість бібліотекарям швидко надавати користувачам інформацію про видання, що знаходиться у фонді (або про видані екземпляри і коли вони будуть повернені; в якому форматі і на якому носіїві зафіксоване необхідне видання (на звичайному чи електронному)).

Важливою умовою ефективного функціонування кожної бази є пошукові засоби. При впровадженні автоматизованого обслуговування важливим є використання допоміжних засобів, таких як: словники, тезауруси тощо.

Необхідним заходом є опанування штрих-кової технології обслуговування. Для спрощення процесів видачі та повернення видань необхідно застосовувати штрих-кодову систему, тобто присвоєння кожному екземпляру видання свого штрих-коду. Штрих-кодова етикетка (аналог інвентарного номера), котра обробляє всі видання, відповідає лише одному конкретному екземпляру, що залишає мало місця для помилок та неточностей [11, 12]. Завдяки впровадженню штрих-коду спроститься процес видачі/повернення видань, відбувається зчитування штрих-коду з квитка користувача та з видання і в базі даних, у формулярі змінюється інформація (записується або ставиться відмітка про повернення видання). Користувач зможе повернути бібліотечну літературу, залишивши її в абонентській скриньці для повернення літератури, а бібліотекар уже сам зніме її з електронного формуляра користувача, цей процес значно спроститься. Отже, введення штрих-кодування суттєво зменшує час обслуговування та значно впливає на точність і чіткість праці.

Запропонована методика створення електронного абонементу в межах АІБС збігається із загальними етапами впровадження інформаційних технологій у систему обслуговування бібліотеки ВНЗ, яку пропонують інші бібліотеки України та зарубіжжя [13, 14].

Перший етап — створення електронної бази користувачів і освоєння режиму реєстрації. Система обслуговування передбачає попередню реєстрацію користувачів і з початку календарного року — перереєстрацію.

Другий етап — технологічне опанування модуля «Обслуговування користувачів» та впровадження автоматизованої книговидачі на навчальному абонементі та в читальному залі наукової й навчальної літератури. Використання штрих-кодових технологій та здійснення ретроконверсії активної частини книжкового фонду для переходу до автоматизованої книговидачі в

цих підрозділах. На електронній видачі навчального абонементу база даних обробляється та формується на основі використання електронного формуляра. Тут же здійснюється видача квитка користувача з штрих-кодом, а з користувачами підписується договір про обслуговування в автоматизованому режимі.

Слід зазначити, що надалі слід скористатися методичними рекомендаціями ретровведення книжкового фонду для повноцінного опанування модуля «Обслуговування користувачів».

Крім того, необхідно приділити особливу увагу створенню підсистеми автоматизованого обслуговування абонентів по МБА з урахуванням таких вимог: забезпечення повноти інформації про циркуляцію замовлень на літературу та про абонентів МБА; відстежування термінів видачі/повернення літератури; забезпечення статистичного аналізу й звітності; друк супровідних і статистичних форм та ін. Для цього інформація накопичується у двох взаємопов'язаних базах даних: БД Абонентів, яка містить відомості про зареєстрованих абонентів МБА і про замовлення, по яких абонентіві надіслане видання (оригінал) в електронному варіанті; БД замовлень, яка містить оперативні відомості про виконання замовлень абонентів, їх місцезнаходження на кожному етапі обробки і про видачу/повернення видання.

Перехід на електронну видачу надає можливість позбавитися численних паперових носіїв (квитки користувачів, формуляри користувачів, книжкові формуляри, реєстраційні картки), сприятиме спрощенню операцій «видача-повернення» літератури, реєстрації користувачів і, як результат, економії робочого часу. Скорочення рутинних і трудомістких операцій, дублювання дій та відмова від паперових технологій не лише полегшать працю бібліотекаря, але й дозволять кількісно і якісно підвищити рівень обслуговування користувачів. Час, що звільнився, співробітники відділів обслуговування можуть використовувати на розширення бібліотечних послуг: консультацій, виконання довідок по пошуку й отриманню видань та ін.

Необхідно відзначити, що опанування цих технологій — достатньо складний процес, як у технічному сенсі, так і в психологічному. Але поетапне впровадження технології автоматизованої книговидачі та постійний контакт з розробниками АІБС дозволяє успішно здійснити цей процес. Інтерактивна електронна база надає можливість бібліотекарів з будь-якого відділу обслуговування отримати різні відомості про користувача: кількість документів, виданих йому нині, або протягом семестру, або за весь час його навчання у ВНЗ, порушення ним бібліотечних правил та ін. Це надає нам можливість підписувати обхідний лист в одному місці — на електронній видачі навчального абонементу. Результатом є зручність, оперативність для користувачів, істотна економія робочого часу для співробітників інших підрозділів бібліотеки.

Крім того, автоматизована система необхідна при отриманні відомостей по всіх аспектах діяльності бібліотеки. Інтерактивна статистика

дозволяє отримати відомості про користувачів, відвідуваність, визначити навантаження на бібліотекаря протягом будь-якого періоду робочого дня і надає можливість раціонально використовувати співробітників у момент «пікового» навантаження, встановити оптимальний час роботи відділів. Аналіз, отриманий за допомогою АІБС, не лише скорочує трудомісткість роботи зі збору даних, але й підвищує їх об'єктивність, а головне — він ефективний, тому що надає можливість здійснювати оперативне управління.

Таким чином, можна застосувати етапи автоматизації таких стадій технологічних процесів відділів обслуговування: створити електронну БД користувачів (автоматизувати запис і реєстрацію користувачів), автоматизувати видачу/повернення літератури, реалізувати автоматичний режим роботи з боржниками, формувати їх списки, автоматизувати формування різних форм звітності та статистичних показників.

Упровадження нових інформаційних технологій дозволить значно підвищити ефективність не лише традиційних засобів обслуговування, а й технологічні бібліотечні процеси, управління бібліотекою, процеси інформаційного забезпечення та всі інші складові бібліотеки.

Отже, використання АІБС у бібліотеці дозволить здійснити комплексну автоматизацію процесів комплектування, обробки документів, обслуговування користувачів в інтегрованому режимі: локального та віддаленого діалогу через Інтернет.

Реалізація комплексної програми автоматизації обслуговування користувачів у бібліотеці є ефективним напрямом оптимізації інформаційної інфраструктури будь-якого вищого навчального закладу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні впровадження технічних інновацій у обслуговування користувачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гosiнa Л. И. Развитие системы обслуживания в отраслевой академической библиотеке: электронный абонемент / Л. И. Гosiнa, Т. И. Масляк, К. П. Позорелко // *Науч.-техн. информация. Сер. 1: Организация и методика информационной работы.* — 2006. — № 11. — С. 33–36.
2. Внедрение электронной выдачи на абонементе научной литературы [Электронный ресурс] // «БИБЛИОТЕКА.RU». — № 3 (11). — 2005. — Режим доступа: http://gazeta.library.nstu.ru/archive/issue-3-2005/vnedrenie_elektronnoi_vydachi_na_aboneme_221/
3. Осипова Е. А. Абонемент (электронная кафедра выдачи) [Электронный ресурс] / Е. А. Осипова // *Научная библиотека ТГУ.* — Режим доступа: http://www.lib.tsu.ru/index_main.php?id=19.
4. Хандрікова Г. І. Електронна бібліотека — студентам [Електронний ресурс] / Г. І. Хандрікова. — Режим доступу: <http://www.odmi.edu.ua/index.php?v=1196>.

5. Дементьева Е. В. Электронный межбиблиотечный абонемент — основа для равноправного информационного обмена в будущем и настоящем [Электронный ресурс] / Е. В. Дементьев. — Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2002/trud/sec1114/Doc55.HTML>.
6. Астапович Е. Г. Библиотечная технология : учеб. пособие. Ч. 1. Основы библиотечной технологии / Е. Г. Астапович. — М. : Изд-во МГИК, 1991. — 54 с.
7. Петрова А. Г. Библиотека в умовах суспільно-економічних змін / А. Г. Петрова. — К. : НПБ України, 2003. — 302 с.
8. Фоменко І. М. Аналіз досвіду автоматизації бібліотек / І. М. Фоменко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / ХДАК. Вип. 1. Бібліотекознавство, документознавство, інформатика. — Х. : ХДАК, 1999. — № 1. — С. 153–161.
9. Шепелява Н. А. Аналіз досвіду автоматизації бібліотек: основні етапи / Н. А. Шепелява // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 3 — С. 21–22.
10. Туякбасарова Н. А. Электронная библиотека Курского института менеджмента, экономики и бизнеса [Электронный ресурс] / Н. А. Туякбасарова, Г. Ю. Поддубная // Информационные технологии в образовании (ИТО-2003) : материалы междунар. конгресса конф. — 2003. — Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru>.
11. Бородин В. А. Библиотечное обслуживание : учеб.-метод. пособ. / В. А. Бородин. — М. : Либерия, 2004. — 168 с.
12. Самохвалова О. Комплексная автоматизация библиотеки с использованием библиотечной программы LiberMedia / О. Самохвалова // Библиотечный форум Украины. — 2005. — № 1 (7). — С. 24–26.
13. Орлова Н. А. Опыт внедрения современных информационных технологий в обслуживание читателей библиотеки ДонГУЭТ / Н. А. Орлова // Электронный ресурс для науки і освіти: створення, збереження, доступ : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. — Донецьк, 2005. — С. 56–61.
14. Подморина Е. Б. Автоматизированная система обслуживания читателей по МБА ГПНТБ России [Электронный ресурс] / Е. Б. Подморина, О. С. Рагузина // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : доклады 4-й междунар. конф. «КРЫМ-97». — Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea97/doc/s3/s3doc26.html>.

Надійшла до редколегії 16.11.2009 р.

УДК [342:008]:023.4

І. П. КОВАЛЕНКО

СИСТЕМА КОМУНІКАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ

Розкрито основні комунікаційні засоби формування професійної правової культури бібліотечних фахівців.

Ключові слова: правова культура, бібліотечні фахівці, комунікаційні засоби формування правової культури.

Раскрыты основные коммуникационные средства формирования профессиональной правовой культуры библиотечных работников.

Ключевые слова: правовая культура, библиотечные специалисты, коммуникационные средства формирования правовой культуры.

The main communication means of forming a librarians' professional legal culture are explained.

Key words: legal culture, librarians' professional, communication means of forming a legal culture.

Необхідною умовою підвищення рівня правової культури суспільства є високий ступінь правової інформованості населення, ефективність створення й функціонування єдиного інформаційно-правового простору як основи доступності правової інформації для кожного громадянина країни. Найнадійнішим та загальнодоступним каналом розповсюдження правової інформації є бібліотеки. Як базовому елементу соціокомунікаційної інфраструктури суспільства їм належить провідна роль у генеруванні, впорядкуванні та наданні в користування правових інформаційних ресурсів, виконанні ціннісно-орієнтаційної та правосоціалізуючої функцій, що зумовлює нові вимоги до підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів, необхідність суттєвого підвищення рівня їх правової культури.

Науковим підґрунтям розробки концептуальних засад формування професійної правової культури бібліотечних фахівців є праці Т. Вилегжаніної, І. Давидової, В. Ільганаєвої, А. Петрової, Г. Солоіденко, а також провідних російських науковців І. Багрової, О. Бойкової, І. Джерелієвської, В. Ключєва, Ю. Столярова, І. Суслової та ін. Однак комунікаційні аспекти формування правової культури бібліотечних фахівців ще не були предметом самостійного наукового дослідження, що й зумовлює актуальність даної публікації.

Мета статті — визначити найефективніші комунікаційні засоби формування правової культури сучасних бібліотечних фахівців.

Бібліотека як комунікаційний посередник між створювачами та користувачами правової інформації забезпечує їх взаємодію через застосування різноманітних комунікаційних засобів. Опанування цих засобів бібліотечними фахівцями сприяє залученню їх до участі в правовій комунікації та зумовлює формування в них певного рівня правової культури як системи правових знань, правосвідомості та правомірної поведінки. Чим різноманітнішою є система комунікаційних засобів, які створює чи використовує бібліотечний фахівець у процесі організації цілеспрямованої взаємодії між суб'єктами правової комунікації, тим вищий рівень його правової культури.

В умовах ускладнення об'єктно-предметного середовища сучасної бібліотечної діяльності, розширення комунікаційних зв'язків і професійно-правового простору бібліотечні фахівці мають опановувати цілісну систему документно-ресурсних, інформаційно-сервісних, організаційно-управлінських комунікаційних засобів, що сприяють формуванню їх правової культури.

До підсистеми документно-ресурсних комунікаційних засобів належать:

- засоби моделювання бібліотечного фонду правової документації («Класифікатор галузей законодавства України», класифікатори правових актів, еталонні бази даних (БД) правових актів; електронні каталоги Національної юридичної бібліотеки України, Центру правової інформації Національної парламентської бібліотеки України, бібліотеки Верховної Ради України, бібліотек вищих навчальних закладів юридичного профілю, ін.);
- засоби селекції, замовлення й придбання офіційних та неофіційних правових видань (каталоги передплатних агентств, видавництва та книготорговельних установ, зокрема електронних, які спеціалізуються на літературі юридичного профілю, офіційні правові БД, засоби електронної книжкової торгівлі, передплати, документообміну, електронного постачання обов'язкового примірника офіційних нормативно-правових документів, копіювання, ін.);
- засоби організації та надання в користування бібліотечного фонду правової документації як сукупності електронних та нонелектронних документів і тісно пов'язаних з ними довідкових, нормативно-технічних, наукових матеріалів, що охоплюють усі сфери правової діяльності (форми сумарного та індивідуального обліку правових документів, інформаційно-пошуковий та довідково-бібліографічний апарат фонду правової документації; виокремлення згідно з «Порядком офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» обов'язкового для бібліотеки ядра фонду нормативно-правових актів, спеціалізованих періодичних видань правової тематики).

Складність та своєрідність комплектування бібліотечного фонду правовою літературою потребують наявності в персоналі бібліотек високого рівня правової культури. Бібліотечний фахівець має знати коло вірогідних джерел правової інформації, бо надання користувачам застарілих або нечинних нормативних документів часто приводить до негативних юридичних наслідків. Відповідальними процесами є розроблення для бібліотечного фонду правової документації самостійного профілю комплектування, що фіксується в моделі фонду, визначення джерел і способів документопостачання, створення автономного та своєрідного довідково-пошукового апарату, вивчення контингенту користувачів, з'ясування особливостей їх інформаційних потреб і запитів. Найважливішим комунікаційним засобом, що сприяє ефективному моделюванню фонду, є «Класифікатор галузей законодавства України», затверджений наказом Міністра юстиції України № 43/5 від 2 червня 2004 року [17]. Цей документ розроблений Міністерством юстиції з метою забезпечення виконання завдань щодо організації та ведення еталонної бази даних правової інформації, необхідної для формування правової політики, підвищення ефективності правового регулювання, реалізації програм законопроектних робіт, забезпечення правової реформи в Україні, автоматизованого обміну правовою інформацією, вдосконалення обліку актів законодавства. На основі означеного Класифікатора відбувається процес уніфікації банків даних правової інформації України. Якщо бібліотечний фонд також структурувати на основі Класифікатора галузей законодавства, то ступінь узгодженості між різнорідними правовими ресурсами країни буде повнішою, тому бібліотечні працівники мають добре орієнтуватися в структурі й особливостях застосування Класифікатора.

Бібліотекарю-комплектатору необхідно знати також, що всі нормативно-правові документи фіксуються в Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів. Цей комунікативний засіб є найповнішим, оперативним, вірогідним і точним офіційним документом, доступним для ознайомлення, тому безцінний для комплектатора як модель потоку правової документації, яку доцільно використовувати для відбору документів до бібліотечного фонду офіційних правових актів. Кваліфікований моніторинг цього потоку дозволяє відстежувати появу нових нормативних документів, відміну попередньо діючих, суттєво економити затрати часу та зусиль бібліотекаря-фондовика на оновлення електронного та нонелектронного бібліотечного фонду, повнотекстових та бібліографічних тематичних баз даних правової тематики [28].

Для комплектування неофіційної правової літератури бібліотекар має використовувати систему бібліографічних посібників на допомогу комплектатора — книготорговельні каталоги видавництва і книжкових магазинів, прайс-листи, рекламні проспекти, каталоги-прейскуранти, веб-сайти видавництва та електронних книжкових магазинів. Нині більше сімдесяти

видавництва України друкують правову літературу, з них майже 40% мають власні веб-сайти, які дозволяють здійснити відбір та дистанційне замовлення видавничої продукції. Провідними видавничими установами юридичного профілю в Україні є всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», видавництва «Юрінком Інтер», «Ін Юре», «Право», «Парламентське видавництво», «Юридична думка», «Юридична книга», «Юридична література», «Юридична практика», «Юрсвіт», «Юстініан», «Алерта», «КНТ», «Атіка», «Одісей» та ін. Установлення з ними сталих комунікаційних зв'язків сприятиме оперативному та якісному поповненню бібліотек усіма типами видань правової проблематики — науковими, навчальними, довідковими, практичними коментарями чинного законодавства та ін.

Кожний бібліотечний фахівець має знати джерела офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, які визначені Указом Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» № 1327/97 від 4 грудня 1997 р. Відповідно цього указу, газети «Урядовий кур'єр», «Голос України», офіційні інформаційні бюлетені «Офіційний вісник України»; «Відомості Верховної Ради України» оприлюднюють державною мовою всі закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, тому названі офіційні друковані видання є обов'язковими складовими ядра правового фонду будь-якої бібліотеки. Нормативно-правові акти, опубліковані в інших друкованих виданнях, є лише інформаційними і не можуть бути використані для офіційного застосування [21]. Але їх теж бажано мати у фонді бібліотеки, адже комплектаторові необхідно пам'ятати, що передруковані іншими видавничими установами офіційні нормативно-правові документи не мають юридичної сили у зв'язку з тим, що організації, які їх перевидали, не мають права юридичної відповідальності за автентичність (повну відповідність) передрукованого тексту офіційному правовому документу. Обов'язковими умовами набуття чинності нормативних правових актів є їх опублікування та обов'язкова державна реєстрація в Міністерстві юстиції України.

До підсистеми інформаційно-сервісних комунікаційних засобів формування правової культури бібліотечних фахівців належать:

- засоби, що дозволяють здійснювати оперативний пошук потрібних правових документів та їх фрагментів у значних за обсягом масивах інформації, надавати користувачам бібліотек не лише першоджерела офіційних правових документів, але й коментарі до них, консультації фахівців з правових питань, з високою швидкістю актуалізувати та передавати інформацію по телекомунікаційних мережах (онлайнова БД правових документів «Законодавство України» Верховної Ради України (zakon.rada.gov.ua); онлайнова БД «Нормативно-правові документи» Урядового порталу України (www.kmu.gov.ua), цифрові архіви

електронних офіційних видань: газети «Голос України» (www.golos.com.ua) та бюлетеня «Офіційний вісник України» (gd.kiev.ua); комерційні інформаційно-пошукові правові системи «Ліга. Закон», «Нормативні акти України» (НАУ) та її інноваційні версії — МЕГА-НАУ, НАУ-Експерт, «НАУ-Судові рішення»), зарубіжні правові БД «Кодекс», «Гарант», «КонсультантПлюс», CELEX, SCAD, EPOQUE; Інтернет-ресурси тематичних порталів юридичної проблематики (Всеукраїнський юридичний портал (www.uazakon.com), UAPravo.net (www.uaravno.net), портал «Правовий простір» (pravo.prostir.ua), «Права людини в Україні» (www.khpg.org), «Права дітей та молоді в Україні» (pravaditej.org.ua), правовий портал «Юрисконсульт» (juryskonsult.wordpress.com), які теж містять БД законодавства України, його коментарі, аналітику й інші види різноманітної правової інформації);

- засоби правового інформування користувачів бібліотек, їх довідкового обслуговування (РЖ «Джерело. Серія 3. Соціальні та гуманітарні науки», інформаційно-аналітичні продукти власної генерації — електронні правові дайджести, довідники правових ресурсів Інтернету, огляди законодавства, бюлетені та виставки нових надходжень правової літератури, тематичні бібліографічні посібники правової проблематики, анотовані рекомендаційні покажчики з актуальних правових проблем, архів фактографічних, бібліографічних та аналітичних довідок у галузі права; тематичні виставки правових видань, Дні спеціаліста-правознавця, Дні правової інформації, огляди правової літератури, клуби правозахисників, віртуальні правові консультації, ін.).

Великою популярністю на інформаційному ринку користуються нині комп'ютерні інформаційно-правові системи вітчизняного та зарубіжного виробництва. Бібліотечні фахівці мають знати переваги й недоліки цих інформаційних продуктів, уміти користуватися ними, кваліфіковано здійснюючи пошук необхідної правової інформації. Так, найбільша в Україні повнотекстова інформаційно-правова система — МЕГА-НАУ — містить електронні тексти нормативних актів, проекти законів, консультації, роз'яснення, погляди фахівців, довідник органів влади, каталог справ про банкрутства, словник правових термінів, форми і бланки, довідники, класифікатори та ін. Розділ системи «НАУ-Судові рішення» містить рішення загальних та спеціалізованих судів України, які офіційно оприлюднені відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» № 3262-IV від 22 грудня 2005 року. Наповнення бази даних здійснюється на основі прямого договору з інформаційно-технічним адміністратором Єдиного державного реєстру судових рішень. На сьогодні в базі даних «НАУ-Судові рішення» налічується понад 3,5 мільйона судових рішень, прийнятих 730 судами України. Такі професійні правові системи є міцним інформаційним

ресурсом, який може суттєво доповнювати сервісні можливості та потенціал бібліотечних фондів власної генерації. На жаль, не всі вітчизняні бібліотеки мають фінансові можливості щодо придбання продуктів торговельної марки НАУ, але на сайті кампанії-виробника надано безплатний доступ до 663694 правових актів. Важливою складовою правової культури сучасного бібліотечного фахівця є знання про можливості й навички користування інформаційними правовими системами такого класу.

Підсистема організаційно-управлінських комунікаційних засобів формування правової культури бібліотечних фахівців передбачає:

- засоби підвищення професійно-правової компетентності бібліотечних кадрів (створення мультимедійного правоосвітнього середовища на базі корпоративного інтернет-порталу «Бібліотечне законодавство України», контент якого передбачає дистанційний навчальний курс «Бібліотечне право», Форум для обміну досвідом бібліотечних фахівців щодо правозастосовної та правотворчої діяльності; «Консультації юриста з проблем правового регулювання бібліотечно-інформаційної діяльності»; «Каталог корисних посилань на бібліотечні Інтернет-ресурси правознавчої проблематики», ін.).
- засоби стимулювання потреби у правовій самоосвіті та самовихованні (турніри знавців бібліотечного права, творчі конкурси, ерудит-лото, аукціони професійно-правових знань, захист творчих проєктів, семінари-тренінги та майстер-класи щодо особливостей застосування бібліотечного законодавства, пошук інформації в довідкових правових базах даних та ресурсах Інтернету й ін., які побудовані на інтерактивному підході, емоційності, дискусійності, розширюють та поглиблюють правові знання, сприяючи творчому нестандартному мисленню, формуванню навичок оперативного вибору правильних рішень у складних виробничих ситуаціях).

Найефективнішими організаційно-управлінськими комунікаційними засобами формування правової культури бібліотечних фахівців є ті, що залучають їх до активної правотворчої діяльності завдяки розвиткові адвокатів бібліотек — консолідованої, координованої системної роботи щодо обстоювання бібліотекарями своїх професійних прав та інтересів через удосконалення чинного бібліотечного законодавства, підвищення ефективності державної бібліотечної політики, формування в суспільстві гідного іміджу бібліотеки як унікального соціокультурного та комунікативного інституту (PR-акції бібліотек, зустрічі з представниками ЗМІ, місцевих й загальнодержавних органів влади, політичних партій, професійних асоціацій, всеукраїнські Інтернет-чати зі співробітниками галузевих міністерств та відомств, ін.) [6]. Цей клас комунікаційних засобів є нині майже не опанованим бібліотечними фахівцями і потребує активного запровадження в практику роботи вітчизняних бібліотек.

Системне і цілеспрямоване опанування означених комунікаційних засобів бібліотечними фахівцями сприятиме створенню в бібліотеці ефективного інформаційно-правового середовища як умови формування належного рівня правової культури бібліотечного персоналу.

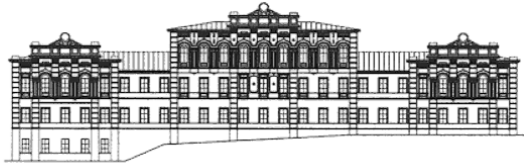
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойкова О. Ф. *Правовое регулирование библиотечно-информационной деятельности : науч.-практ. пособие*. — М. : Либеря, 2006. — 480 с.
2. Вилегжаніна Т. *Сучасна бібліотека має розвиватися у правовому полі / Т. Вилегжаніна // Бібліотечна планета*. — 2005. — №2. — С. 4–5.
3. Гриханов Ю. А. *Бібліотека в правовому полі / Ю. А. Гриханов // Інформ. бюл. РБА*. — 2002. — №22. — С. 21–27.
4. Давидова І. О. *Бібліотечне виробництво в сучасному суспільстві : монографія / І. О. Давидова*. — Х. : ХДАК, 2005. — 295 с.
5. Дворкина М. Я. *Некоторые стереотипы библиотечного сознания / М. Я. Дворкина // Профессиональное сознание библиотекарей : сб. науч. тр.* — М., 1994. — С. 14–17.
6. Загуменна В. В. *Адвокаті бібліотек: поняття, сутність, мета, завдання / В. В. Загуменна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 19–21 травня 2009 р.* — К., 2009. — С. 77–80.
7. Ільганаєва В. О. *Соціальні комунікації: сфера практичної діяльності й об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань : матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лютого 2009 р. : у 2-х ч.* — Х. : ХДАК, 2009. — Ч. 1. — С. 8–10.
8. Ільганаєва В. А. *Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ильганаева*. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
9. Ільганаєва В. О. *Бібліотека в сучасному інформаційному середовищі: основні стратегії розвитку / В. О. Ільганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури. Вип. 1. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика : сб. наук. тр.* — Х. : ХДАК, 1999. — С.30–37.
10. Ключев В. К. *Библиотечное право — необходимый компонент профессиональной подготовки / В. К. Ключев // Библиогр.* — 2001. — №6. — С. 53–55.
11. Ключев В. К. *Библиотечное право : программа курса // Менеджер информационных ресурсов : учеб.-метод. пособ. / Ключев В. К. и др.* — М., 2008. — С. 117–141.
12. Ключев В. К. *Библиотечно-информационная деятельность в системе правового регулирования (Библиотечное право) : дидакт. пособ. / В. К. Ключев, МГУКИ*. — М., 2002. — 84 с.

13. Комаров В. В. Проблемы формирования информационно-образовательной среды (опыт Национальной юридической академии Украины имени Ярослава Мудрого) / Комаров В. В., Пасмор Н. П. // Юридическая наука и образование. — 2009. — Вып. 2. — С. 288–300.
14. Петрова Л. Правові засади економічних відносин в діяльності сучасної бібліотеки / Л. Петрова. — К. : НІПБ України, 2002. — 70 с.
15. Петрова Л. Законодавче забезпечення діяльності бібліотеки в умовах ринкових змін / Л. Петрова // Вісн. Кн. палати. — 2002. — №9. — С. 16–21.
16. Петрова Л. Правові основи трансформації сучасної бібліотеки / Л. Петрова // Вісн. Кн. палати. — 2002. — №8. — С. 14–19.
17. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України : наказ Міністра юстиції України від 02.06.2004 № 43/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Загол. з екрана.
18. Про затвердження Положення про Національну юридичну бібліотеку : постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2000 р. № 173 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Загол. з екрана.
19. Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів : постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 р. № 608 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pbuv.gov.ua/law>. — Загол. з екрана.
20. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Загол. з екрана.
21. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України № 1327/97 від 04.12.97 р. [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Загол. з екрана.
22. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. В. Соколов [Электронный ресурс]. — СПб., 2002. — Режим доступа : www.i-i.ru. — Загл. с экрана.
23. Соколов А. В. Знакомьтесь: метатеория социальной коммуникации / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки. — 2001. — №6. — С.4–15.
24. Соколов А. В. Социальные функции библиотечной и библиографической деятельности / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки СССР. — 1984. — № 6. — С. 19–27.
25. Солоіденко Г. Бібліотеки та бібліотечне законодавство України / Г. Солоіденко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — Вып. 5. — С. 403–414.

26. Солоіденко Г. Нормативно-правове забезпечення діяльності бібліотек України / Г. Солоіденко // Наук. пр. Нац б-ки ім. В. І. Вернадського. — К., 2001. — Вип. 7. — С. 182–193.
27. Справочник информационного работника / науч. ред. Р. С. Гиляревский, В. А. Минкина. — СПб. : Профессия, 2005. — 552 с.
28. Столяров Ю. Н. Библиотечный фонд правовой документации: учеб.-практ. пособ. / Ю. Н. Столяров. — М. : Либерия, 2003. — 256 с.
29. Электронные документы: создание и использование в публичных библиотеках : справ. / науч. ред. Р. С. Гиляревский, Г. Ф. Гордукалова. — СПб. : Профессия, 2007. — 664 с.

Надійшла до редколегії 27.11.2009 р.

Третій розділ

Педагогіка

УДК 37.013.42:001.891

Н. Д. КАБУСЬ

ОБҐРУНТУВАННЯ ІНВАРІАНТНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Обґрунтовано, що навчально-творча діяльність є важливим фактором позитивної соціалізації особистості. Запропоновано модель організації такої діяльності в процесі навчання.

Ключові слова: соціалізація, інваріантна модель, організація навчально-творчої діяльності.

Обосновано, что учебно-творческая деятельность является важным фактором позитивной социализации личности. Предложена модель организации учебно-творческой деятельности в процессе обучения.

Ключевые слова: социализация, инвариантная модель, организация учебно-творческой деятельности.

It's proved that educational and creative activity is important factor of person's positive socialization. The model of pupils' educational and creative activity organization in the teaching process is presented in the article.

Key words: socialization, invariant model, educational and creative activity organization.

Нині проблема успішної соціалізації молоді є однією з найактуальніших. Сьогодні характеризується як зростання можливостей для підростаючого покоління, так і впливом негативних факторів. Успіх людини в сучасному суспільстві безпосередньо залежить від її соціально-творчої активності, здатності оперативно творчо вирішувати проблемні ситуації, готовності до постійного особистісного розвитку та самовдосконалення.

Аналіз численних концепцій соціалізації свідчить, що соціалізація особистості здійснюється в трьох основних сферах — діяльності, спілкуванні та самосвідомості. Причому діяльність є вирішальною умовою і фактором розвитку особистості. Чим різноманітніша діяльність, до якої залучається особистість, тим більшого досвіду який знадобиться їй у подальшому навчанні та життєдіяльності, вона набуває. З урахуванням того, що соціалізація, з одного боку, передбачає набуття соціального досвіду, з іншого — здатність людини до подальшого розвитку культури, самореалізації, виявлення власної індивідуальності, творення самої себе в процесі входження до соціуму, важливим є системне залучення молоді до навчально-творчої діяльності протягом усього періоду навчання. Зауважимо, що обидва види

діяльності — творення і пізнання — мають бути невід'ємними, стосується це точних чи творчих предметів, оскільки таке поєднання забезпечує як ознайомлення з досвідом й культурою, вже набутими людством, так і формування особистості як суб'єкта культури, здатного до її подальшого розвитку. Крім того, навчально-творча діяльність має спрямовуватися на розвиток духовної особистості, здатної творити добро, жити в злагоді з іншими людьми й навколишнім світом. У зв'язку з цим поєднання, інтеграція в навчальному процесі пізнання, творчості й гуманізму набуває особливого значення, що сприятиме збереженню, оновленню та збагаченню культури.

Саме від якості організації такої діяльності в навчальних закладах залежить подальше соціальне становлення особистості, розвиток творчого й інтелектуально-духовного потенціалу підрастаючого покоління. У зв'язку з цим метою статті є обґрунтування інваріантної моделі, яка б відображала загальні закономірності організації навчально-творчої діяльності й могла б бути підґрунтям для розробки відповідної технології й конкретних засобів організації такої діяльності в навчальному процесі.

Як відомо, застосування теоретичного методу моделювання уможливорює проведення розумового експерименту, що дозволяє наочно уявити процеси та їх взаємозв'язок, передбачити результати, а також виявити найсуттєвіші фактори й закономірності розвитку певного явища для того, щоб потім створити умови для такого розвитку [4].

Вважаємо, що модель організації навчально-творчої діяльності (див. рис.) можна подати як вектори, що відображають: 1) особистість учителя, який цілеспрямовано організовує навчально-творчу діяльність учнів (вертикальний вектор); 2) особистість учня, що розвивається (горизонтальний вектор); 3) саму навчально-творчу діяльність, яка розгортається в просторі і часі (умовно позначено діагоналлю).

Так, учень є носієм суб'єктного досвіду, що характеризується певним рівнем знань, умінь, навичок, інтересів і потреб, які він має на початку організації навчально-творчої діяльності. Впливаючи на особистість учня, активізуючи його мислення, почуття та волю за допомогою узгоджених компонентів педагогічної системи (цілей, принципів, змісту, методів і форм спільної діяльності), а також спеціально розроблених дидактичних засобів, учитель організовує навчально-творчу діяльність, що являє собою суб'єкт-суб'єктну взаємодію, спільну діяльність учителя й учнів та учнів між собою, спрямовану на вирішення навчально-творчих завдань з поступовим посиленням ролі самоуправління учнів.

Охарактеризуємо компоненти педагогічної системи детальніше. Зважаючи на те, що навчально-творча діяльність має спрямовуватися на розвиток творчої, мислячої особистості, яка поєднує компетентність і духовність, при проектуванні відповідної педагогічної системи важливим є узгодження всіх її компонентів через наявність у кожному з них пізнавального, творчого

й гуманістичного складників. Так, метою організації навчально-творчої діяльності учнів є формування навчально-творчої компетентності, необхідної для подальшого успішного навчання й продуктивного життя в сучасному суспільстві, що характеризується прагненням і здатністю до пізнання та самореалізації у творчій діяльності, постійного саморозвитку й самовдосконалення. Це потребує інтегрованого розвитку не лише гуманістичних, когнітивних і творчих якостей особистості, а й здатності до самоорганізації власної діяльності.

У зв'язку з цим організація навчально-творчої діяльності має ґрунтуватися на принципах цілісності, гуманізму, діалогічності, природовідповідності, міждисциплінарної інтеграції, пріоритету спів- та самоуправління, самоактивності та саморозвитку, співтворчості педагога й учня та потребує оптимізації змісту навчання, посилення його творчо-діяльнісного компонента й формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу. Крім того, зміст передбачає інтеграцію знань різних предметів для забезпечення цілісності уявлень учнів про світ та усвідомлення можливості його творчого вдосконалення, а також має задовольняти вікові й індивідуальні запити учнів, сприяти зміцненню інтересу та мотивації до творчої діяльності, стимулювати їхню пізнавально-творчу активність, спонукати до роздумів (не містити надлишку чи надмірного дефіциту інформації), сприяти формуванню гуманістичної спрямованості особистості.

Це потребує застосування активних та інтерактивних методів навчання і всіх форм спільної діяльності — колективної, групової й індивідуальної, проведення нетрадиційних занять (прес-конференцій, змагань, театралізованих занять, конкурсів, заочних мандрівок та ін.), залучення до позакласних, факультативних занять, що створюють виключно сприятливі умови для творчого виявлення себе, своєї винахідливості, фантазії тощо, розкриття власної індивідуальності.

Підкреслимо, що досягнення прогнозованого результату й узагалі пробудження творчих можливостей, розкриття творчої індивідуальності потребують створення сприятливого психологічного мікроклімату, налагодження атмосфери індивідуальної та колективної творчості — створення творчого мікросередовища на заняттях як сукупності умов (орієнтація на творчість і відкритість, наявність сприятливої емоційної атмосфери, ціннісне ставлення до іншого, співробітництво та співтворчість, діалогічна взаємодія суб'єктів, ініціювання вільного вибору старшокласниками видів, форм, способів діяльності згідно з власними можливостями та інтересами), що сприяють активізації внутрішніх ресурсів особистості — її мотивації, мислення, почуттів, волі, творчого потенціалу.

Причому важливим є не лише створення, а й розширення творчого мікросередовища на заняттях, що сприятиме активізації природного процесу саморозвитку задатків й потенційних можливостей кожного учня. Це потребує залучення дітей до активної позаурочної діяльності — реалізації

творчих проєктів, проведення факультативних занять, предметних тижнів, організації свят, колективних творчих заходів, випуску газети, проведення конкурсів, фестивалів, театралізованих вистав, інсценування казок, постановки драматичних творів, що сприятиме збільшенню питомої ваги та видів творчої діяльності, розширенню тематичного змісту, створенню неформальної атмосфери спілкування, розширенню сфери взаємодії, найповнішій самореалізації особистості в актуальних для неї видах діяльності. Усе це розвиває творче мислення, збагачує почуття, насичує емоційне життя учнів, сприяє розвитку самостійності, здатності до самоуправління й самоорганізації власної діяльності.

Зауважимо, що в процесі моделювання для позначення навчально-творчої діяльності і суб'єктів навчального процесу нами цілеспрямовано обрано форму векторів з метою відображення динамічності системи, її розвитку в просторі та часі. Так, організація навчально-творчої діяльності вчителем передбачає поступове ускладнення цілей, засобів, методів і форм для переведення учнів на вищий організаційний рівень, а також постійне коригування на основі зворотного зв'язку (вертикальний вектор).

У моделі показано, що, взаємодіючи із середовищем, набуваючи навчально-творчих умінь і досвіду творчої діяльності, учні стають здатними до самоорганізації діяльності (діагональний вектор), яка поступово ускладнюється, розширюється й поглиблюється — самостійно ставлять і виконують складніші завдання, набувають потребу у творенні і пізнанні в життєдіяльності, прагнуть до саморозвитку, постійного збагачення й розкриття власної індивідуальності (горизонтальний вектор).

Відзначимо, що динаміка організації навчально-творчої діяльності вчителем, розвитку особистості й реалізації діяльності зумовлюється зміною видів управління, з поступовим переходом від прямого управління через співуправління до самоуправління учнями власною діяльністю, що покладено в основу виділення етапів відповідної технології (організаційно-творчого, розвивально-творчого, творчого саморозвитку).

Так, організаційно-творчий етап передбачає активізацію наявних творчих можливостей, особистісного потенціалу кожного учня, формування сталого інтересу до навчально-творчої діяльності, відкритості до середовища і спілкування. Це потребує реалізації особистісно орієнтованого підходу й прямого управління вчителя з елементами співуправління: використання диференційованих завдань, стимулювання учнів до вибору завдань, відповідно до власних можливостей, надання різного ступеня допомоги під час їх виконання, застосування позитивного зворотного зв'язку, оцінювання за номінаціями, що створює ситуацію успіху, сприяє формуванню ціннісного ставлення до власної діяльності та її результатів.

Розвивально-творчий етап спрямовано на поглиблення інтересу до навчально-творчої діяльності, розвиток навчально-творчих умінь, поступове опанування способів і стратегій творчої діяльності, екстеріоризацію

творчих досягнень учнів, створення й розширення творчого мікросередовища на заняттях, у процесі взаємодії з яким відбувається постійний розвиток особистості. Усе це потребує співуправління, творчої співпраці вчителя й учнів та учнів між собою й сприяє становленню навчального співтовариства, яке характеризується діалогічністю, здатністю до співробітництва і взаємозбагачення в спільній діяльності.

Етап творчого саморозвитку відображає перехід учнів на рівень самоорганізації власної діяльності й організації творчої діяльності інших через опанування методів, прийомів, стратегії творчої діяльності: учні здійснюють самостійний творчий пошук, виявляють оригінальність, гнучкість, нестандартний підхід до вирішення завдань, прагнуть до саморозвитку й самореалізації.

Як зазначалося, інтегрованим результатом організації навчально-творчої діяльності учнів є підвищення рівня їхньої навчально-творчої компетентності як інтегративного утворення, що базується на досвіді й особистісних якостях, характеризується прагненням і здатністю до творення та пізнання, постійної реалізації й розвитку власного потенціалу.

Зважаючи на те, що досвід являє собою сукупність знань, умінь, почуттів і волі, обґрунтовуємо емоційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти навчально-творчої компетентності, а також якості особистості, які розвиваються в навчально-творчій діяльності й зумовлюють її здійснення. Так, емоційно-ціннісний компонент характеризується сформованістю мотивації й емоційно-ціннісного ставлення до навчально-творчої діяльності. Когнітивний компонент визначається якістю знань учнів, зокрема такими її показниками як повнота і гнучкість знань (знання є основою творчості, у творчій діяльності відбувається розширення та збагачення наявних знань). Діяльнісний компонент навчально-творчої компетентності передбачає високий рівень пізнавально-творчої активності, здатність до саморозвитку й самоорганізації діяльності. Щодо особистісних якостей вважаємо, що організація навчально-творчої діяльності сприяє розвитку творчого потенціалу й гуманістичної спрямованості особистості, що передбачає ціннісне ставлення до себе, інших, світу в цілому, здатність до діалогу й співробітництва, особисту відповідальність за власні дії, спрямованість на досягнення позитивних, соціально значущих результатів навчально-творчої діяльності, що сприятиме збереженню духовно-культурних цінностей людства і подальшому творенню культури на засадах гуманізму.

Вважаємо, що розроблена модель дозволяє унаочнити загальні засади організації навчально-творчої діяльності на будь-якому предметі і є інваріантною, оскільки в її основі — загальнофундаментальні положення навчальної і творчої діяльності; вона відображає взаємозв'язок процесів під час організації навчально-творчої діяльності учнів, а саме:

1) органічний взаємозв'язок особистості й діяльності (діяльність — основа, засіб і вирішальна умова розвитку творчої особистості учня; організація навчально-творчої діяльності сприяє розвиткові всіх сфер особистості, формуванню її навчально-творчої компетентності);

2) інтеграцію процесів організації й управління (умовою ефективною організації навчально-творчої діяльності та переведення учнів на рівень самоорганізації є реалізація системи видів управління з поступовим переходом від прямого управління до самоуправління, що є підґрунтям формування творчої особистості) і, відповідно, — самоорганізації та самоуправління власною діяльністю (учень буде здатним до самоорганізації за умови набуття навичок самоуправління);

3) взаємозумовленість процесів організації і самоорганізації, а саме: від якості організації вчителем навчально-творчої діяльності учнів (постійне ускладнення і поглиблення завдань, стимулювання активності, ініціативності особистості, актуалізація її потреб у пізнанні, перетворенні, самореалізації, поступова передача управлінських дій учителя учням) залежить їхній вихід на рівень самоорганізації власної діяльності);

4) взаємозумовленість процесів самоорганізації діяльності та саморозвитку особистості (вихід на рівень самоорганізації діяльності можливий за умови саморозвитку особистості — розвитку її мотивації, пізнавально-творчої активності, мислення, почуттів, волі; водночас учень стає здатним до саморозвитку завдяки самоорганізації власної діяльності);

5) поєднання урочної та позаурочної діяльності для створення й розширення творчого мікросередовища в навчальному процесі, з виходом у позашкільний простір, коли учні самостійно організують власну діяльність поза навчальним процесом, прагнуть до удосконалення і самореалізації в постійному творенні і пізнанні, беруть участь у роботі Малої академії наук, олімпіадах, конкурсах, турнірах, творчо реалізують себе в життєдіяльності;

Таким чином, проведене дослідження дозволило обґрунтувати основні засади організації навчально-творчої діяльності учнів, на основі чого в подальшому може бути розроблена відповідна технологія й варіативні засоби організації такої діяльності, спрямовані на розвиток освіченої, гуманістично спрямованої особистості, реалізацію її творчого потенціалу, що є підґрунтям і умовою успішної соціалізації особистості в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ваховский А. О содержательной стороне социализационного процесса в современных условиях / А. Ваховский, С. Савченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2005. — №1. — С. 4.
2. Голованова Н. Ф. Социализация школьников как явление педагогическое / Н. Ф. Голованова // Педагогіка. — 1998. — №5. — С.42–45.

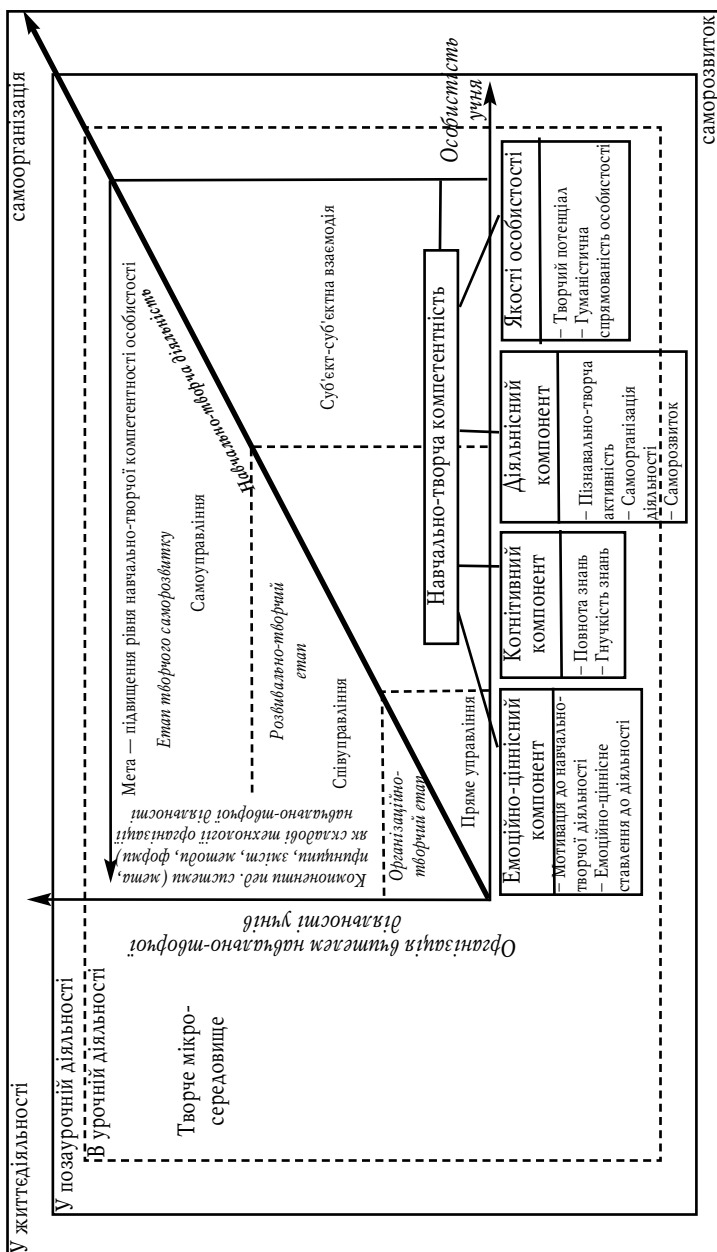

Рис. Інваріантна модель організації навчально-творчої діяльності учнів

3. Дмитренко Т. О. Педагогическая система: структура и законы функционирования / Т. О. Дмитренко // Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. Вып. 2. — Екатеринбург, 1996. — С. 68–79.
4. Шумилин А. Т. Проблемы теории творчества / А. Т. Шумилин. — М., 1989.
5. Яковлева Е. А. Развитие творческого потенциала личности как цель образования / Е. А. Яковлева // Мир психологии. — 1996. — №2. — С.145–151.

Надійшла до редколегії 06.11.2009 р.

УДК 378.013.42

Н. О. МАКСИМОВСЬКА

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СОЦІУМІ

Розглядається проблема соціально-педагогічної підтримки особистості в динамічному інформаційному соціумі, яка полягає у формуванні комунікативної культури, активізації позитивного соціального розвитку особистості, нейтралізації негативних впливів засобів масової комунікації.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, інформаційний соціум, комунікативна культура, масові комунікації.

Рассматривается проблема социально-педагогической поддержки личности в динамичном информационном социуме, которая состоит в формировании коммуникативной культуры, активизации позитивного социального развития личности, нейтрализации негативных влияний средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка, информационный социум, коммуникативная культура, массовые коммуникации.

The article includes the discussion of the problem of social-pedagogical support of the individual in a dynamic informational society, which includes the forming of communicative culture, activation of positive social development of the individual, neutralizing the influence of mass communication.

Key words: social-pedagogical support, informational society, communicative culture, mass communication.

За будь-яких часів головні досягнення суспільної діяльності визначаються зокрема їхньою впливовістю на формування гармонійно розвинутої особистості, здатної до ефективного функціонування в соціальному

просторі, орієнтування в різноманітних соціокультурних умовах, виявлення своїх здібностей у соціальному середовищі. Однак нині соціальні процеси мають тенденції до прискорення та різноспрямованості й тому людині іноді складно повністю реалізувати себе в соціумі не в останню чергу через неоднозначну інформацію та неспроможність опанувати багато засобів масової комунікації.

Динамічний сучасний світ потребує пошуку нових підходів до прогнозування розвитку особистості в соціокультурному середовищі, впливу системи масових комунікацій на цей процес. На нашу думку, одним з таких підходів є соціально-педагогічний, який уможливує дослідження формування комунікативної культури як особистості, так і соціуму в інформаційному просторі, сприяючи активізації позитивних і нейтралізації негативних впливів різноспрямованої інформації на людину.

Значна увага в сучасних наукових доробках приділяється дослідженням інформаційного суспільства (Г. Бортко, Д. Дюжев, О. Зоценко, А. Колодюк, Н. Марчук та ін.). Процес взаємодії людини і засобів масової комунікації в соціальному просторі, котрий дедалі глобалізується, в якому володіння інформацією стає однією з провідних ознак ефективного розвитку, цікавить учених різних галузей, зокрема соціальних педагогів. Питання, що пов'язані з масовими комунікаціями, їх впливом на соціальний розвиток сучасного індивіда, можливостями та ризиками існування особистості в інформаційному соціумі, вивчають Т. Алексєєнко, Г. Лактіонова, А. Мудрик, А. Рижанова й ін.

Однак невизначеною залишається проблема соціально-педагогічної підтримки особистості в сучасному інформаційному просторі в процесі взаємодії з системою масових комунікацій, тому метою публікації є розкриття сутності соціально-педагогічного підходу щодо впливу системи масової комунікації на соціальний розвиток людини в інформаційному суспільстві.

Відомо, що інформаційний соціум визначають як «цивілізацію, основою розвитку й існування якої є особлива нематеріальна субстанція, умовно іменована «інформацією», що має властивість взаємодії як з духовним, так і з матеріальним світом людини» [2]. Останнє особливо важливе для розуміння сутності нового суспільства тому, що, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, постаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних систем та ін., а з іншого, є основним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. У такий спосіб інформація одночасно визначає соціокультурне життя людини, її матеріальне буття.

Звернемося до основних характеристик інформаційного соціуму. При першому розгляді класична характеристика інформаційного суспільства, за

прогнозами, мала певні параметри. По-перше, передбачалося, що відбудеться перехід економічних та соціальних функцій від капіталу до інформації (об'єднання науки, техніки, економіки, збільшення інформоемності продуктів, що виробляються тощо). Тобто виробництво інформаційного виробу, а не продукту матеріального стане рушійною силою створення та розвитку нових структур.

По-друге, прогнозувалося, що фактором соціальної диференціації стане не власність, а рівень знань (нові соціальні еліти, вирішальна роль теоретичного знання).

По-третє, вважалося, що відбудеться симбіоз соціальних організацій та інформаційних технологій (упорядкування соціального життя базуватиметься на інтелектуальних технологіях, а не на класичній ідеї «суспільної домовленості»), що виявиться в алгоритмізації та програмуванні соціальних процесів [7, с. 205–206].

Однак за досить нетривалий час (за загальноцивілізаційними вимірами) прогноз суттєво змінився: не інформація, а комунікація є «сміслоутворюючим стрижнем» інформаційного суспільства, тобто відбувається отождення процесів комунікації та розвитку соціальних структур; не рівень знання, а ставлення до інформації, ступінь доступу до інформаційних кодів стає базисом нової соціальної нерівності; ідею про інтелектуальну раціональність людини інформаційного століття змінює ствердження її принципової ірраціональності, недосконалості, невизначеності та ін. [7, с. 207].

Загальновідомо, що масова комунікація — технічно зумовлений процес створення, зберігання, розповсюдження, розподілу та сприйняття інформації, тобто механізм формування світу знань. Водночас завдяки комунікації відбувається передавання цінностей культури, зокрема духовної. Отже, помічається суттєвий зв'язок масової комунікації та духовної культури людства. Масова комунікація перетворюється на специфічну культурну форму духовного існування людей та соціальних груп, на динамічну систему функціонування інформації. Оскільки людина майбутнього — це людина інформаційного суспільства, то, з одного боку, необхідний адекватний механізм трансляції культури соціуму, з іншого, — фактор захисту від негативних псевдоінформаційних впливів для здійснення позитивних комунікацій у системі життєдіяльності індивіда.

Відтак, навіть найближчу перспективу розвитку інформаційного суспільства передбачити складно, стає зрозумілим, що необхідно впровадити в суспільну практику дієвий механізм, що допоможе адаптуватися, розвинутися та вийти на новий щабель розвитку особистості й спільнотам різного рівня незважаючи на певні складнощі трансформації соціального простору. Отже, актуалізується дослідження процесу формування комунікативної культури особистості, підвищення рівня загальної культури людини залежно не від ступеня доступу до інформації, а від ставлення до неї,

активізація відповідного напрямку соціального виховання з метою нівелювання соціально-інформаційної нерівності (зокрема освітньої) в інформаційному соціумі, розробка технологій, які б передбачували можливість вияву «людського фактора» в процесі інформаційної технологізації, що впливає на соціальний розвиток як особистості, так і суспільства.

Комунікативна культура соціуму як фактор та умова соціальної життєдіяльності особистості, що в ньому існує та його (соціум) розвиває, формувалася протягом тисячоліть, але найбільшій актуальності це явище набуває в наші часи, що зокрема пов'язано з інтенсивним розвитком засобів масової комунікації. Це зумовлює передання величезного інформаційного потоку, який неоднозначно впливає як на життєдіяльність кожної людини, так і на існування соціального середовища взагалі.

Визначення культури як системи надбіологічних програм людської діяльності, поведінки, спілкування, яка історично розвивається і постає умовою відтворення та зміцнення соціального життя в усіх його основних проявах [5], уможлиблює трактування інформаційної культури. Отже, це складова загальної культури як особистості, так і соціуму, яка відбиває ступінь ціннісного усвідомлення, адекватного використання інформації в процесі соціальної життєдіяльності, рівень взаємодії з системою масових комунікацій. Складовою інформаційної культури є комунікативна, що визначається як система цінностей, якостей, поведінки, яка регламентує адекватну взаємодію особистості з іншими особами або ж засобами комунікації, тобто здатність отримувати, осмислювати, транслювати, вдосконалювати інформацію без загрози для соціального буття на різних рівнях.

Не є таємницею, що будь-які технологічні зміни потребують адекватної відповіді людини та суспільства, нова технологія — нового соціокультурного змісту. На нашу думку, перехід до існування та розвитку особистості в інформаційному соціумі зумовлює визначення «людської складової» оновленого світу масових комунікацій, як механізму збереження та транслювання інформації, наукоємних технологій, формування адекватного ставлення до неї, що й передбачає соціально-педагогічний підхід. Оскільки соціальна педагогіка виробляє механізм трансляції та розвитку соціальних і культурних цінностей, зокрема через систему масових комунікацій, а сучасне суспільство завдяки швидкому поширенню інформації дедалі інтенсивніше глобалізується, розглянемо особливості соціально-педагогічної підтримки в інформаційному соціумі.

Під соціально-педагогічною підтримкою розуміємо створення умов для позитивного соціального існування особи, що відбувається через засвоєння соціальних цінностей, формування соціальних якостей та прояви про-соціальної поведінки. Ми погоджуємося з думкою А. Рижанової, що «соціальні цінності — не певні (оскільки змінюються) цінності соціуму, а ціннісне ставлення саме до соціального існування людини, а отже, до родини, нації (інших соціальних груп), країни, регіону, світу, людства як

таких і людини як соціальної істоти. Соціальні якості соціального суб'єкта — це риси характеру, що сприяють соціальному порозумінню, консолідації, зміцненню соціальних зв'язків. Просоціальна поведінка — поведінка, спрямована на зміцнення та вдосконалення мікро -, мезо -, макросоціуму». [6, с. 18] Таким чином, опанування на ціннісному рівні системи масових комунікацій та через них й інформації зумовлює використання здобутих знань для позитивного існування в соціумі, вироблення соціальних якостей (толерантності, соціальної активності та відповідальності), зміцнює здобуті цінності, що виявляється в просоціальній поведінці. Таким чином, можна дійти висновку: завдяки соціально-педагогічній підтримці людина набуває соціальної зрілості й усвідомлює своє місце в соціумі будь-якого рівня, зокрема інформаційного суспільства, впливає на духовно-культурне вдосконалення соціального середовища.

На наш погляд, у процесі соціально-педагогічної підтримки в такому соціумі має формуватися зокрема інформаційна культура особистості, складовою якої є комунікативна культура в розумінні ширшому, ніж тільки ефективно міжособистісне спілкування. Відомо, що засоби комунікації тісно пов'язані з рівнем розвитку культури. У постіндустріальному інформаційному суспільстві людина та група мають набути комунікативні навички. Але не тільки набути, а й критично оцінювати отриману інформацію. Сприяє цьому формування комунікативної культури. Відтак, актуальною є проблема розвитку особистості в системі розгалужених комунікацій, різноспрямованих інформаційних потоків та унеможливлення втрати справжнього сенсу свого буття.

Комунікативна культура, що формується в результаті соціально-педагогічної підтримки, позначає випереджальний соціально-виховний вплив на особистість, яка, за умови досягнення високого рівня такої культури, стає «захищеною» від негативного впливу інформаційного соціуму, від маніпулювання свідомістю і здатна використати й удосконалити його позитивний потенціал.

У зв'язку з цим Лактіонова Г. зауважує, що в інформаційному соціумі «... глобалізація потребує особистості, готової опанувати новітні технології, що є складовими всесвітнього господарства. Міжнародний поділ праці зумовлює необхідність знання іноземних мов, уміння співпрацювати, рівень мислення з урахуванням не тільки особистих, національних інтересів, а й інтересів світової спільноти» [4, с. 2]. Це підкреслює значення освіти для особистості та багаторівневість впливів комунікативної культури. Виникає враження, що іншого шляху подальшого соціального розвитку, ніж здобуття знань, немає. Водночас дослідниця додає, що «... глобалізація створює додаткові можливості для розвитку особистості, ...потребує міцної й широкої культурної бази, сформованого духовного стрижня» [4, с. 2]. Саме формування такого духовного стрижня є завданням соціальної педагогіки, зокрема в процесі формування комунікаційної культури.

Відтак, шлях до суспільства знань — це шлях від інформації до знання, від сприйняття до судження (усвідомленого й оціненого згідно з соціальними цінностями особистості й соціуму), знання робить особистість дієздатною, а судження спонукає її до активної діяльності (звичайно ж, на благо самої особистості і для вдосконалення середовища життя). Саме така послідовність характеризує високий рівень комунікативної культури.

Водночас, зважаємо на думку Алексеєнко Т., котра досліджує основні тенденції соціалізації особистості в сучасних умовах і наголошує на тому, що в цьому процесі помічаються «тенденції суперечливого характеру, в яких чітко визначається полярність різних типів поведінки, настроїв, соціальних очікувань; спостерігається соціальна дезадаптація сучасних дітей і молоді; посилюється активізація молоді щодо соціальних домагань; у процесі здобування знань спостерігається підміна мотивів; відстежується криза ідентичності особистості та інше» [1, с. 8]. В цьому узагальненні, на наш погляд, можливі негативні впливи інформаційного соціуму. Додамо до них проблеми людей похилого віку, які не завжди в змозі опанувати засоби масової комунікації, отримувати інформацію, людей з обмеженими можливостями, котрі зазвичай залишаються поза сучасним соціальним простором, обдарованих людей, для яких життя — постійне подолаття проблем адаптації у соціальному середовищі та інших категорій осіб, які також мають виживати та розвиватися в динамічному інформаційному світі.

На наш погляд, за таких умов саме соціально-педагогічний підхід може бути доцільним як для повноцінного соціального розвитку особистості, так і для профілактики, корекції, реабілітації відхилень від розвитку особистості, що тільки перебуває на шляху формування комунікативної культури в системі масових комунікацій і потребує додаткової соціально-педагогічної підтримки.

З цього приводу А. Рижанова зазначає, що «збільшується кількість соціально-виховних комунікативних каналів транслявання різноманітних (іноді протилежних) цінностей, ідеалів, людських властивостей, норм поведінки, які впливають на соціальних суб'єктів, їхню свідомість як «броунівський рух» [7, с. 35]. Ми підтримуємо думку автора й акцентуємо на тому, що саме соціально-педагогічне «щеплення» здатне, на наш погляд, цей рух спрямувати в необхідному напрямі. Справедливість такого твердження розкривається через розуміння сутності соціальної педагогіки (соціальний розвиток особистості, включення у соціум, педагогізація соціального середовища). Розглянемо зміст соціально-педагогічної підтримки особистості в інформаційну добу, зокрема для формування комунікативної культури.

По-перше, соціальна педагогіка покликана гармонізувати соціальне та індивідуальне буття людини, отже, вдосконалити взаємини «людина — соціум», зокрема і взаємодію людини із засобами масової комунікації як

суттєвого вияву сучасного інформаційного середовища. Особливо актуальним це є в умовах, коли можлива заміна істинних цінностей буття на псевдоцінності, що часто транслюються в системі масових комунікацій. Отже, формування критичного ставлення до інформації, усвідомленого її використання — актуальне соціально-педагогічне завдання.

По-друге, комунікації — стрижень процесу соціалізації особистості. Засоби масової комунікації, здатні транслювати соціально значиму інформацію на великій відстані, охоплювати велику кількість людей, стають дієвим чинником керованої складової соціалізації, а водночас і засобом маніпулювання суспільною свідомістю. Відтак, організація соціально-педагогічної підтримки сприяє свідомій захисній «фільтрації» інформації людиною, створенню необхідних умов її позитивної просоціальної самореалізації.

По-третє, одним із завдань соціальної педагогіки є включення людини в соціум, що можна зробити зокрема за допомогою засобів масової комунікації. Однак головне при цьому не провокувати підміну живого людського спілкування на обожнювання «технічних ідолів».

По-четверте, система комунікацій життєво необхідна не тільки здоровій та повноцінній людині. Особи, які мають обмежені можливості, здебільшого можуть використовувати систему масової комунікації для поліпшення свого соціального існування та розвитку. У процесі дистанційного навчання цей контингент набуває можливості подальшого працевлаштування та певної економічної автономії.

По-п'яте, у процесі комунікації відбувається процес передавання культурних цінностей та життєвого досвіду як серед одного покоління, так і між поколіннями, що сприяє налагодженню міжпоколінних стосунків. У зв'язку з цим залучення людей третього віку до інформаційного простору наразі є одним з актуальних завдань соціальної педагогіки.

По-шосте, масова комунікація — одне з тих важливих явищ сучасного суспільства, яке помітно впливає на розвиток суспільних відносин кожної країни, а також між країнами та народами. У зв'язку з цим відкриваються нові можливості співробітництва та взаєморозуміння у світі різних релігій, національних пріоритетів, політичних устроїв, економічних реалій, що не може не вплинути на соціальний розвиток окремої особистості (опосередковано) та безпосередньо на збереження безпеки у світі.

По-сьоме, соціальна педагогіка має суттєвий потенціал щодо профілактики адиктивної поведінки (зокрема комп'ютерної та Інтернет-залежності) різних вікових категорій населення. Це реалізується в процесі соціального виховання, корекції соціальних відхилень, реабілітації залежних людей.

Відтак, слід відзначити, що соціально-педагогічна підтримка розвитку особистості в інформаційному просторі полягає, з одного боку, у формуванні комунікативної культури особистості і соціуму, з іншого — є ефективним механізмом протидії негативному впливу інформації та перетворення

людини на механістичну істоту зі світу знань. Це відбувається зокрема через сприяння соціальному розвитку особистості, тобто засвоєнню позитивних соціальних цінностей, формуванню соціальних якостей та просоціальної поведінки. Таким чином, стає зрозумілим, що актуалізація соціально-педагогічної підтримки в інформаційну добу сприятиме гуманізації та гармонізації розвитку особистості й соціуму, інтенсифікуватиме взаємовигідне використання соціальних комунікацій у соціально-педагогічній діяльності, зумовлюватиме формування комунікативної культури особистості. Якщо соціально-педагогічний підхід працюватиме, соціальна педагогіка, що спрямована на майбутнє, має надати дієвий механізм ефективного функціонування особистості в інформаційному соціумі. Надалі перспективними напрямками дослідження вважаємо розгляд змісту, методів і форм соціально-педагогічної підтримки людей різного віку, соціального статусу, конфесіональної та етнічної належності з метою формування комунікативної культури й інтенсифікації соціального розвитку в сучасному соціальному просторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Т. Ф. Виклики глобалізації у сучасних соціально-педагогічних тенденціях і проблемах / Т. Ф. Алексєєнко // *Теорет.-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. — К., 2006. — С. 7–15.
2. Зоценко О. В. Інформаційне суспільство: ознаки і динаміка // *Інтелект. Особистість. Цивілізація : тематичний зб. наук. пр. із соціально-філософських проблем* / О. В. Зоценко. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. — № 3. — С. 27–32.
3. Колодюк А. В. Теоретичне обґрунтування поняття та виникнення інформаційного суспільства // А. В. Колодюк / *Борисфен*. — 2004. — № 11. — С. 18–19.
4. Лактіонова Г. Виховання в епоху глобалізації: нові можливості, нові ризики / Г. Лактіонова // *Шлях освіти*. — 2005 — № 4. — С. 2–6.
5. *Новейший философский словарь. 3-е изд., исправл.* — Минск. : Книжный дом, 2003. — 1280 с.
6. Рижанова А. О. Соціальне виховання як питання національної та глобальної безпеки в умовах інформаційного суспільства / А. О. Рижанова // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. — К., 2006. — С. 16–22.
7. Рижанова А. О. Особливості соціально-виховних комунікацій в умовах інформаційного суспільства / А. О. Рижанова // *Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань. У 2 ч. Ч. 1: матеріали міжнар. наук. конф., Х., 26–27 лют. 2009 р. / ред. кол. В. М. Шейко та ін.* — Х. : ХДАК, 2009. — С. 34–36.
8. *Социальная психология в современном мире : учеб. пособие* / Ред. Г. М. Андреева, А. И. Донцов. — М. : Аспект — Пресс, 2002. — 335 с.

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.

УДК 378.141

Т. О. ДМИТРЕНКО

К. В. ЯРЕСЬКО

КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ

Розглянуто основні теоретичні результати дослідження самостійної роботи студентів. Обґрунтовано концепцію організації та управління самостійною роботою, а також дидактичні умови і вимоги, які забезпечують підвищення ефективності навчання студентів.

Ключові слова: освіта, самостійна робота студентів, управління самостійною роботою студентів.

Рассмотрены основные теоретические результаты исследования самостоятельной работы студентов. Обоснованы концепция организации и управления самостоятельной работой, а также дидактические условия и требования, которые обеспечивают повышение эффективности обучения студентов.

Ключевые слова: образование, самостоятельная работа студентов, управление самостоятельной работой студентов.

The main theoretical results of the research students' independent work. Conception of organization and management of independent work, as well as teaching conditions and requirements that enhance the effectiveness of teaching students.

Key words: education, students' self-instruction, administration of the students' self-instruction.

Розвиток педагогіки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. здійснювався в напрямі посилення процесів інтеграції та диференціації. Диференціація науки виявилась у виникненні нових галузей (педагогіка вищої школи, соціальна педагогіка тощо), а також напрямів (управління в освіті, педагогічна інноватика). Актуальною проблемою є посилення взаємо-зв'язків загальної педагогіки, її галузей і напрямів, вирішення якої перебуває у площині педагогічної системи як засобу інтеграції наук.

На відміну від попередників, які розглядали процеси навчання, виховання, розвитку поза системою, педагог-дослідник В. П. Безпалько стверджував, що предметом педагогіки є педагогічна система, в якій здійснюється педагогічний процес [1, 16]. Суб'єктами педагогічної системи, об'єднаними прямими і зворотними зв'язками, є педагоги й учні (студенти); у процесі їхньої спільної діяльності розробляються інші компоненти системи: цілі, принципи, зміст, методи і форми спільної діяльності. Системний підхід полягає в тому, що педагогіка вивчає педагогічні системи, їх виникнення, розвиток і занепад як історико-культурний процес [2].

Мета статті — розглянути основні теоретичні результати дослідження самостійної роботи студентів як процес, що відбувається в педагогічній системі індивідуального типу, розробити концептуальні положення підвищення його ефективності та якості на сучасному етапі розвитку педагогічної науки.

Вивчення педагогічної системи ґрунтується на використанні сукупності підходів. Так, структурно-функціональний підхід дозволив розглянути педагогічну систему як цілісний об'єкт, що складається із взаємопов'язаних компонентів, визначити функції кожного компонента і системи, розробити моделі (лінгвістичні, множинні, графові, матричні), поставити і вирішити завдання оптимізації).

Культурологічний підхід базується на сукупності концепцій культури: аксіологічній, діяльнісній, інформаційно-семіотичній, діалогічній. Аксіологічна концепція потребує, щоб компоненти педагогічної системи були цінностями для суб'єктів — духовними, матеріальними, практичними. Діяльнісну концепцію культури слід розглядати як підґрунтя дослідження педагогічної системи і процесів навчання, виховання тощо. Згідно з нею, культура — це спосіб діяльності людини, що використовується для здобуття нових знань (культура діяльності, культура управління діяльністю) [3].

Інформаційно-семіотична концепція культури об'єднує попередні результати і визначається як соціальна інформація, яка зберігається і накопичується в суспільстві через знакові системи [4]. Останнім часом у педагогіці розроблено певну кількість знакових систем, що дозволяє вченим стверджувати: наука перетворюється на індуктивно-дедуктивну (В. П. Безпалько). Педагогічна система (індивідуальна, групова, навчального закладу), педагогічний процес, що включає цілі, етапи здійснення, засоби, результати, дозволяє передавати і засвоювати інформацію у формі знакових систем, є тими «ідеальними типами» (М. Вебер), які забезпечують розвиток людини, її соціалізацію в суспільстві.

Аналіз процесів становлення і розвитку педагогіки засвідчує, що перетворення її у «відкриту науку», здійснення процесів диференціації та інтеграції, формування системного мислення фахівців зумовили необхідність удосконалення понятійного апарату. Так, сутність педагогічного процесу вчені розкривають, використовуючи одновимірний аналіз: Н. В. Бордовська, А. О. Реан — взаємодія між суб'єктами; З. Н. Курянд — управління діяльністю учнів; А. Д. Столяренко, С. І. Самигін — цілеспрямоване спілкування; І. Ф. Харламов — організація і стимулювання діяльності учнів. Деякі вчені підкреслюють складність і багатосторонність процесу в педагогічній системі (А. М. Алексюк, М. К. Степаненков).

Принцип сучасної філософії — багатомірності мислення — використаний філософом Ф. В. Лазарєвим для обґрунтування інтервального підходу, основу якого складає уявлення про багатомірну реальність, а також інтервальну природу пізнавального процесу [5].

Педагогічний процес на етапі орієнтування в діяльності виявляється як процес організації, на етапі пізнання і перетворення об'єктів — управління діяльністю учнів, на етапі контролю і рефлексії — спілкування. Відповідно, організація, управління і спілкування є системоутворювальними факторами. Описані вище ситуації були названі Ф. В. Лазаревим інтервальними. Важливим у цьому підході є те, що інтервальні ситуації — це якісні цілісності природної або соціокультурної реальності; на кожному інтервалі (етапі) педагогічний процес — цілісний об'єкт, що відрізняється системоутворювальним фактором. Головною функцією викладача на орієнтувальному етапі є організація як вплив на особистість учня; на етапі пізнання і перетворення — управління діяльністю, на етапі контролю і рефлексії — спілкування в прямому та зворотному напрямках.

Аналіз стану педагогічної науки засвідчує, що існує суперечність між необхідністю вирішення ключових проблем науки, зокрема розробки теоретико-методологічних засад самостійної роботи студентів, і нерозробленістю понятійного апарату, методологічних підходів, засобів організації й управління.

Умовою реалізації креативної моделі самостійної роботи студентів має стати кібернетичний підхід на підґрунті самоуправління і самоорганізації студентів під впливом функцій планування, мотивації, контролю. Реалізація цих функцій визначається через вплив викладача за допомогою навчальної програми, відповідного методичного забезпечення, стратегії реалізації самостійної роботи студентів. Саме викладач має організувати активну діяльність студентів за допомогою творчого освітнього середовища, а студент відповідно до його потреб, інтересів, мотивів має визначити стратегію творчої самостійної роботи.

Г. О. Атанов пише: «... педагог має бути активним, він має спроектувати навчальну діяльність, організувати її, а також управляти нею. Це не означає, що студент повинен бути пасивним. Він також буде активною стороною своєї навчальної діяльності, тому що є її суб'єктом за умови, що його діяльність спроектована й організована викладачем відповідно до наукового (діяльнісного) розуміння процесу навчання» [6, с. 25–26].

Наприклад, інноваційні цілі педагогічної системи мають передбачати набуття студентами досвіду діяльності, який дозволить їм не тільки вирішувати проблеми сьогодення, але й запобігати їх виникненню в майбутньому. Інноваційні принципи вищої школи являють собою пари, що взаємно доповнюють одна одну: професійна спрямованість, навчання й опора на інтелектуальні вміння студентів; наступність і перспективність формування професійно значущих знань, умінь, досвіду діяльності, особистісних якостей фахівця.

Компоненти педагогічної системи є засобами організації, управління і спілкування між суб'єктами. Для забезпечення ефективності самостійної роботи студентів необхідно в підручниках, посібниках, іншій літературі

(робочі зошити, методичні рекомендації тощо) відображати компоненти педагогічної системи, зокрема зміст — знання, уміння, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення тощо. Цілі вивчення матеріалу дисципліни є засобами організації; впливають на особистість, спрямовують планування роботи, забезпечують інформацією щодо її результату. Використання принципів вищої школи, зазначених вище, сприяють формуванню мотивації, наприклад, принципи наступності і професійної спрямованості дозволяють розкрити зв'язок, матеріалу, що вивчається зі спеціальними дисциплінами.

Організація самостійної роботи полягає в розкритті необхідності, можливості й технології вивчення матеріалу, що сприяє формуванню мотиваційної основи діяльності студента. На етапі пізнання і перетворення об'єктів науки використовуються різні засоби управління діяльністю, зокрема алгоритми, евристики тощо. Зазвичай, вони допомагають студентові здійснити навчально-творчу діяльність. Прикладом можуть бути алгоритми, наведені в робочому зошиті «Логічні основи проектування електронних схем» [7]. Завдання синтезу цифрового пристрою полягає у визначенні оптимальної структури, що містить мінімально можливу кількість елементів. Вихідні вимоги до цифрового пристрою зазвичай формулюються як змістовний опис; далі здійснюються етапи абстрактного і структурного синтезу. Абстрактний синтез полягає в переході від змістовного опису до формалізованого, тобто

$$Y = \lambda X,$$

де Y — множина двоїчних змінних на виході,
 X — множина двоїчних змінних на вході,
 λ — оператор перетворення.

Оператор задається як таблиця, матриця, граф. Науковий апарат алгебри логіки дозволяє здійснити перехід до запису оператора у вигляді формули, спростити її, а також так підібрати елементну базу, щоб структурна схема містила мінімально можливу сукупність елементів.

У процесі самостійної роботи студенти набувають досвід навчально-творчої діяльності, тому що здійснюють повний цикл проектування нового пристрою, починаючи з постановки завдання, побудови структурних і функціональних схем, оцінювання придатності пристрою до виконання своїх функцій.

Отже, робочий зошит «Логічні основи проектування електронних схем» дозволяє створити умови для переходу від навчання до самонавчання, від виховання до самовиховання, від розвитку до формування творчого фахівця.

Концепція організації та управління самостійною роботою студентів містить сукупність таких положень.

1. Самостійне вивчення навчального матеріалу дисципліни слід розділити на етапи: орієнтовний, пізнавально-перетворювальний, контрольно-рефлексивний.

2. Визначити цілі кожного етапу, педагогічні принципи і зміст освіти.
3. Визначити засоби організації, управління і спілкування на кожному етапі.
4. Етап орієнтування в діяльності реалізується через вплив на особистість студента з метою мотивації (усвідомлення необхідності, можливості і технології вивчення матеріалу).
5. Етап пізнання і перетворення об'єктів науки здійснюється через управління (співуправління, самоуправління) як вплив на діяльність за допомогою алгоритмів, евристик, задач тощо.
6. Етап контролю і корегування передбачає екстеріоризацію результатів діяльності з використанням різних інтерактивних форм діяльності суб'єктів (повідомлення, доповідь, дискусія, презентація тощо).

Використання наведених вище концептуальних положень дозволило визначити самостійну роботу студентів як педагогічний процес, який відбувається в педагогічній системі індивідуального типу, відповідає законам необхідної різноманітності, оптимальності, зворотного зв'язку, здійснюється поетапно відповідно до системоутворювальних факторів — організації, управління і спілкування, а також засобів здійснення цих функцій.

Технологія організації та управління самостійною роботою студентів пройшла апробацію в експериментальних дослідженнях, довела свою ефективність і була втілена в педагогічний процес Української інженерно-педагогічної академії, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Н. О. Шишкіна, Н. Д. Кабусь, К. В. Яресько).

Перспективним напрямом подальшої роботи є використання технології організації та управління самостійною роботою студентів, які навчаються за дистанційною формою, зокрема в підготовці дистанційних курсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Беспалько В. П. *Теория учебника: Дидактический аспект* / В. П. Беспалько. — М. : Педагогика, 1988. — 160 с.
2. Оконь В. *Введение в общую дидактику* / В. Оконь. — М. : Высш. шк., 1990. — 380 с.
3. Яресько К. В. *Культура управління навчальною діяльністю студентів* / К. В. Яресько. — Х. : ХНУРЕ, 2004. — 235 с.
4. Кармин А. С. *Культурология : учеб. для вузов* / А. С. Кармин. — СПб. : Лань, 2001. — 832 с.
5. Лазарев Ф. В. *Философия : учеб. пособ.* / Ф. В. Лазарев, М. К. Трифонова. — Симферополь : СОНАТ, 1999. — 352 с.
6. Атанов Г. А. *Возрождение дидактики — залог развития высшей школы* / Г. А. Атанов. — Донецк : ДОУ, 2003. — 180 с.
7. Дмитренко Т. А. *Логические основы расчета электронных схем : рабочая тетрадь* / Т. А. Дмитренко. — Х. : ХИПИ, 1991. — 64 с.

Надійшла до редакції 13.11.2009 р.

УДК 371.3+004.738.5

О. В. ОЛІЙНИК

МОДЕЛІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Аналізується комунікативний аспект моделей дистанційного навчання. Наводиться визначення сучасного освітньо-комунікаційного середовища для моделей дистанційного навчання, в яких модернізовано як зміст, так і комунікативні форми навчання

Ключові слова: *моделі дистанційного навчання, комунікації, комунікативний аспект.*

Анализируется коммуникативный аспект моделей дистанционного обучения. Дается определение современной образовательно-коммуникативной среды для моделей дистанционного обучения, в которых модернизированы как содержание, так и коммуникативные формы изучения/обучения.

Ключевые слова: *моделі дистанционного обучения, комунікації, комунікативний аспект.*

The communicative aspect of the distance learning models has been analyzed. Modern educational-communicative environment for distance learning models where the content as well as the communicative forms of learning/teaching being modernized has been defined.

Key words: *distance learning models, communications, communicative aspect.*

Особливе значення в структурі дистанційного навчання, мають освітні комунікації, котрі базуються на «традиційних» видах і одночасно набувають нового змісту і результатів, завдяки використанню комп'ютерних та телекомунікаційних технологій як інструментарію для досягнення основних навчальних цілей. Значення комунікацій у дистанційному навчанні є аксіомою, і це успішно демонструють університети США.

Метою статті є розглянути детальніше комунікативний аспект моделей дистанційного навчання, аналізуючи моделі дистанційного навчання та враховуючи значення комунікативних засобів в них.

Поняття комунікацій зв'язане з інформаційними обмінами, що існують між людьми в процесі спільної діяльності і спілкування. Комунікація — це акт і процес установлення контактів між суб'єктами взаємодії за допомогою вироблення загального змісту переданої і сприйманої інформації. Дії, метою яких у значеннєве сприйняття, називають комунікативними. Головним завданням міжособистісної комунікації є досягнення соціальної спільності. При цьому індивідуальність і унікальність кожного суб'єкта взаємодії зберігаються [1, 4, 5, 6, 9].

Сучасний освітній процес пов'язаний з реалізацією двох основних принципів проблемності та діалогічності. Наголосимо на діалогізації процесу навчання. Діалог є дієвою формою продуктивної взаємодії тільки в рамках змісту, здатного ініціювати активність усіх суб'єктів освітнього процесу. Основна вимога до досліджуваного матеріалу полягає в можливості організації дискусії, діалогу і полілогу з приводу запропонованого змісту. Діалогізація педагогічної взаємодії забезпечує формування емоційно-оцінного ставлення учнів до змісту освіти.

Дієвий засіб реалізації розглянутих принципів дидактичний комунікативний вплив педагога, спрямований на навчання, виховання і розвиток, мовні дії педагога, що виконують комунікативні функції. Це такий вплив суб'єкта, який створює умови для взаємодії й основою якого є спілкування зі студентом.

Розвиток мережі Інтернет пропонує дослідникам комунікації нові серйозні питання для розгляду впливу технологій на комунікацію. Навіть з поширенням електронних комунікативних каналів процес використання символів для створення змісту залишається тісно пов'язаним зі звичайним процесом спілкування з оточуючими. Технологія пропонує нові форми комунікації, але теоретичні засади того, як люди спілкуються, залишаються обґрунтованими в комунікативних теоріях, що допомагають пояснити і передбачати те, як повідомлення створюються, висловлюються й інтерпретуються [2].

Щодо аналізу комунікативних особливостей власне системи дистанційної освіти (ДО), зарубіжні теоретики виокремлюють взаємодію і комунікацію як ядро будь-якої концепції ДО.

На думку американського вченого Р. Ваата [14], комунікації у двох напрямках є головною відмітною ознакою систем дистанційної освіти. Ваат вивчив багато навчальних моделей, що набули поширення в 1960-і рр. Результатом проведеного дослідження стали такі висновки:

- Моделі з суворішим контролем за процесом навчання, спрямованим на досягнення певних цілей, мають тенденцію при дистанційній формі освіти зосереджуватися на навчальному матеріалові, перешкоджаючи діалогу між студентом і викладачем/навчальним закладом.
- Моделі з менш суворим контролем за процесом навчання, спрямованим на досягнення певних цілей, мають тенденцію надавати перевагу спілкуванню студента з викладачем/навчальним закладом. Спілкування може відбуватися особисто або по телефону [14].

Інший фахівець Холмберг [14], який є провідним в галузі дистанційного навчання за останні десятиліття завдяки своїй діяльності у Швеції, а пізніше в Німеччині, розробив власну концепцію, яка полягає в розумінні процесу отримання знань окремим студентом. Його головним внеском у теоретичну базу дистанційного навчання є положення про кероване дидактичне спілкування, котре він описує так: «Відповідно до моєї теорії,

належним чином організоване дистанційне навчання нагадує розмову, що спрямовується, з метою здобуття знань, і наявність типових ознак подібної розмови полегшує навчання» [14]. Серед наведених «постулатів», якими підкріплена його теорія, виділимо такі:

- Відчуття наявності особистих відносин між викладачем і студентом дозволяє одержувати задоволення від навчання і підвищує мотивацію.
- Стимулювання самонавчання і двостороннього спілкування на відстані.
- Повідомлення, що відправляються і приймаються в розмовній формі, порівняно легше розуміються і запам'ятовуються [14].

Матеріали для дистанційного навчання, підготовлені на основі теорії Холмберга про кероване дидактичне спілкування, матимуть наступні характеристики:

1. Легко доступні для розуміння предмета вивчення; зрозумілі, деякою мірою, розмовна мова, письмова форма мови, що легко сприймається; помірна інформаційна насиченість.
2. Усно виражені і підкріплені переконливими доводами поради і пропозиції студентові про те, що необхідно робити і чого уникати, на що звернути особливу увагу.
3. Стимулювання бажання студента обмінюватися точками зору, задавати запитання, висловлювати свою думку, коментувати.
4. Спроби зацікавити студента емоційно, щоб викликати персональний інтерес до досліджуваних проблем.
5. Персоніфікація викладання завдяки активному використанню особистих і присвійних займенників: я, мій, ви, ваш та ін. [14].

Однак навчання тісно пов'язане з потребами студента. Неможливо підготувати такий пакет, що з однаковим успіхом відповідатиме потребам нескінченно мінливого контингенту учнів. Роль викладачам як посередника між навчальним матеріалом і студентом найчіткіше виявляється саме в дистанційній освіті, особливо при використанні письмового діалогу [14].

Дж. Деніел (Daneel) наводить відмітні ознаки між «незалежними» й «інтерактивними» видами діяльності. Незалежне це вивчення письмових джерел, перегляд телепередач удома, проведення опитування в домашніх умовах, виконання письмових завдань. Інтерактивні види діяльності передбачають консультування студентів до і під час їхніх занять, перевірку і коментування виконаних завдань, організацію групових дискусій і літніх шкіл із проживанням. Забезпечення балансу між цими двома видами діяльності є «вирішальним питанням, з яким зіштовхуються системи дистанційного навчання», оскільки він не тільки визначає процес навчання студента, але й впливає на адміністративну й економічну сторони системи.

Таким чином, можливо узагальнити, що всі моделі дистанційного навчання можуть успішно функціонувати в тому разі, якщо задіяні та налагоджені відповідні педагогічні комунікації (діалоги). Саме на них базуються

дистанційні форми навчання на відстані, саме завдяки їм організуються такі форми навчання, як онлайнві й інтерактивні.

Форми та засоби ДО розвиваються завдяки мережі Інтернет та її сервісам (WWW, E-Mail). Word Wide Web та Інтернет-технології, що супроводжують цей сервіс, формують новий контекст (зміст) комунікації (спілкування). Ці нові інструменти застосовуються для розвитку нової парадигми викладання і навчання. Нова парадигма має багато варіацій, але її ключовою характеристикою є фундаментальний перехід від основ навчання в традиційній університетській аудиторії до основ навчання в середовищі Word Wide Web (WWW). Може статися так, що основне місце для навчальних занять і зустрічей для спілкування і діалогів між викладачами, студентами і навчальними ресурсами зміститься з фізично існуючих навчальних аудиторій університетів у віртуальні аудиторії середовища WWW. Іншими словами, середовище WWW може стати базою для організації і проведення занять та діалогів між викладачами і студентами. У цій новій парадигмі і фізична, і віртуальна навчальні аудиторії мають стати одним з варіантів периферійного вибору навчального спілкування.

Перш ніж адаптувати традиційну методику навчання до веб-технологій, викладачі й інструктори-розробники навчальних веб-ресурсів мають відповісти на такі запитання.

- Які (традиційні) навчально-методичні розробки можна ефективно організувати й удосконалити для застосування їх на веб-ресурсах?
- Які навчально-методичні матеріали можна вдосконалити для спільної діяльності — як для групових занять (великих і маленьких груп), так і для індивідуальних?
- Які навчальні заходи можна змінити або вилучити із синхронних методичних матеріалів з метою розробки гнучких, незалежних у часі навчальних засобів?
- Які частини цілого навчально-методичного матеріалу вже готові для подання їх у синхронному режимі «один-до-одного»?

Вважаємо за доцільне звернутися до запропонованої Дж. Бутчером (Boettcher, J.) [11] порівняльної характеристики аудиторної моделі (традиційної) і навчальної моделі, що базується на Web-технологіях, причому перевага надається діалоговій формі навчання (табл. 1.)

Web-середовище охоплює набір інструментів, програмного забезпечення, додаткових програмних модулів і ресурсів, доступних викладацькому складу з метою розробки навчального середовища, а також студентами — для засвоєння навчального матеріалу. Нижче наводиться перелік можливих інструментів і характеристик, прийнятних для впровадження в навчальний веб-курс [10] (табл. 2.).

WWW — це лише інструмент. А інструменти, як відомо, самі не можуть навчати. Тільки при ефективному застосуванні вони допомагають у процесі навчання. І якщо хоча б деяким студентам вони допоможуть, можна стверджувати, що інструмент використовувався успішно [13].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційної аудиторної та навчальної моделей, що базуються на Web-технологіях

Тип діалогу	Аудиторна модель	Інтерактивна Web-модель
ВИКЛАДАЧ ЗІ СТУДЕНТОМ	<ul style="list-style-type: none"> – Лекція забезпечує початковий режим передавання інформації від викладача до студента. – Електронна пошта й адміністративні (кураторські) години використовуються для консультацій сам на сам у межах однієї маленької групи. Аудиторія є основним місцем для проведення індивідуальних занять 	<ul style="list-style-type: none"> – Лекція як традиційна складова навчального курсу не використовується. Вона стає засобом забезпечення синхронних зустрічей зі студентською групою. – Лекції можуть бути доступними в синхронному режимі, а також передаватися як відеозапис по кабельних і цифрових каналах, бути доступними в мережі Інтернет або на CD-ROM як асинхронні ресурси. – Асинхронні передачі електронною поштою і веб-ресурси забезпечують асинхронне керування навчальним процесом і діалогом
СТУДЕНТ ЗІ СТУДЕНТОМ	<ul style="list-style-type: none"> – Студенти взаємодіють до, під час і після занять, крім того, вони можуть об'єднуватися при бажанні в невеликі групи. – Виконуються асинхронні групові проекти, завдання і заняття 	<ul style="list-style-type: none"> – Студентські діалоги (між собою) можуть організовуватися як заплановані структуровані заняття, що проводилися у формі онлайн-семінірів і конференцій. Такі форми студентського спілкування можна переглядати і контролювати комп'ютерними засобами. – Виконуються асинхронні групові проекти, завдання і заняття
СТУДЕНТ З НАВЧАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ	<ul style="list-style-type: none"> – Студенти використовують друковані та медіа матеріали для проведення досліджень і завершення навчальних проектів. – Студенти використовують різні ресурси і змушені звертатися до фізичних засобів для доступу та збереження матеріалів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Студентам доступні будь-які електронні ресурси WWW. – Викладач відбирає або рекомендує студентам електронні ресурси. Студенти створюють свої ресурси, основані на їхніх дослідницьких проектах. – Основні навчальні ресурси мають бути доступними для студентів. Необхідно дотримувати закону про авторські права або особливих домовленостей на право користування ними.

Таблиця 2

Інструменти та характеристики, прийнятні для впровадження
в навчальний веб-курс

ПОТОЧНІ ТА/АБО БАЖАНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	ІНСТРУ- МЕНТИ ВИКЛА- ДАЧІВ	ІНСТРУ- МЕНТИ СТУДЕНТІВ
Доступ до поточного навчального курсу	+	+
Автоматичне індексування і пошук	+	+
Календар (графік занять)	+	+
Можливість легко завантажувати інформацію	+	+
Інструмент «чат» («chat»)	+	+
Оголошення курсу	+	+
Підтримка курсу	+	-
Адаптований для студентів курс «дивись і відчувай»	+	
Електронна пошта (e-mail)	+	+
Зовнішні довідкові зв'язки	+	+
Звіти за курсом	+	+
Список рекомендованої літератури	+	+
Інструменти для критики курсу	-	+
Розвиток курсу	+	+
Поширення і підтримка анкет	+	+
Словник посилань (для пошуку)	+	+
Студентська біоінформація	+	+
Керування студентами	+	-
Навчальна програма	+	+
Онлайнві іспити/ заліки	+	+

WWW-технології — це не єдині нові технології, що впроваджуються в освітню систему західних університетів. Напрацьовано цілий комплекс інформаційних засобів і методик навчання, серед яких: методика навчання з використанням комп'ютерів; методика комп'ютерного управління процесами навчання; методика навчання на основі Інтернет-технологій; методика навчання на основі Веб-технологій та ін. Увесь цей комплекс нових інформаційних навчальних засобів дістав назву «освіта з використанням комп'ютерних технологій».

Така методика дозволяє студентам засвоювати матеріал у будь-якій формі (ілюстративній, звуковій, відео-, медіа-анімаційній та ін.), у будь-який зручний для них час і в будь-якому місці; значною мірою індивідуалізувати навчання, тобто орієнтуватися не на «усередненого» студента, як це відбувається в аудиторних умовах, а на будь-якого студента з різними здібностями засвоєння навчального матеріалу.

На думку фахівців [12, 13], методика навчання на основі веб-технологій не тільки стимулює перехід до інтерактивного онлайн-ового і дистанційного навчання, формування віртуальної реальності в освіті, завдяки швидкісним каналам Інтернету, корпоративних мереж Інтранет і Екстрнет, але й впливає на зміст викладання й удосконалення педагогічної майстерності.

Інноваційні зміни в сучасному суспільстві стосуються всіх освітніх напрямів, зокрема бібліотечної діяльності, і торкаються всіх сфер функціонування бібліотек як інформаційних, культурних і освітніх центрів. Найважливіша умова адаптації бібліотекарів до вирішення нових завдань — це безперервна бібліотечна освіта, яка нині є центральною ланкою кадрової професійно-освітньої політики держави. Крім того, безперервна професійна освіта — це плідне комунікативне середовище, дієвий інструмент реформування бібліотечної справи, площадка осмислення нових ідей, концепцій, технологій: саме в цій сфері акумулюється інноваційний бібліотечний досвід і за допомогою освітнього процесу транслюється в професійну практику.

Формується нова ідеологія підвищення кваліфікації і перепідготовки бібліотечних кадрів на державному рівні. Суть її полягає в орієнтації на керівників бібліотек і провідних спеціалістів галузі з метою формування професійної еліти і лідерів бібліотечної справи. Особи, які закінчили навчання, є носіями інноваційних ідей, сприяють їх поширенню в широких колах професійного співтовариства, впливаючи таким чином на регіональну бібліотечну і соціокультурну політику, розвиток корпоративної взаємодії. Інша цільова настанова — сприяння професійній соціалізації особистості бібліотекаря, стимулювання його продуктивної і творчої діяльності в змінному технологічному і соціальному середовищі [3].

У світовій бібліотечно-бібліографічній практиці формуються нові моделі соціальної комунікації, в яких бібліотечна професійна спільнота починає активніше виконувати свою посередницьку роль у поширенні знань саме за допомогою спрямованості до споживача. Створення міжнародних союзів бібліотек і бібліотечних організацій з метою зміни способів спілкування вчених у світі яскравий показник того, що бібліотечні працівники, в боротьбі за споживача, створення і здешевлення видавничої наукової продукції (особливо електронної), здатні змінити свій професійний і суспільний імідж [8].

Таким чином, узагальнюючи, можна відзначити:

1. Комунікативний аспект освітнього процесу передбачає опосередковані та прямі механізми через зміст та форми навчання;
2. Комунікації є важливими та необхідними для будь-якої освітньої моделі, водночас вони визнані головними в моделях дистанційної освіти;
3. Сучасні мережеві засоби Інтернету створюють нове освітньо-комунікативне середовище для моделей дистанційної освіти, в якому залишається незмінним зміст, новими стають комунікативні форми навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Г. М. *Социальная психология* / Г. М. Андреева. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 135 с.
2. Биби С. А. *Обучение ценностям через содержание предмета «Коммуникативные исследования»* / С. А. Биби // *Сибирь. Философия. Образование : науч.-публицист. альм.* 2000. — Новокузнецк : Ин-т повышения квалификации, 2001. — Вып. 4. С. 77–94.
3. Кузнецова Т. Я. *Новые модели непрерывного профессионального библиотечного образования в Российской Федерации* / Т. Я. Кузнецова // *Науч. и техн. б-ки.* — 2007. — № 3. — С. 49–58.
4. Леонтьев А. А. *Психология общения* / А. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 1997. — 178 с.
5. Парыгин Б. Д. *Анатомия общения* / Б. Д. Парыгин. — СПб., 1999. — 203 с.
6. Парыгин Б. Д. *Социальная психология. Проблемы методологии, история и теория* / Б. Д. Парыгин. — СПб. : ИГУП, 1999. — 287 с.
7. Феоктистов Г. Г. *Проблемы образовательной системы: коммуникативный аспект* / Г. Г. Феоктистов // *Инновации и образование: сб. материалов конф.* — СПб. : Санкт-Петербург. философ. об-во, 2003. — Вып. 29. — С. 224–234.
8. Фрезер К. *Спарк: поддержка новых моделей распространения знания* / Спарк К. Фрезер // *Науч. и техн. б-ки.* — 2000. — № 8. — С. 39–49.
9. Чалдини Р. *Психология влияния* / Р. Чалдини. — СПб., 1999. — 154 с.
10. Boettcher J. *Nuggets about the Shift to Web-Based Teaching and Learning* [Електронний ресурс] / J. Boettcher. — Режим доступу: <http://www.csus.edu/pedtech/Nuggets.htm>
11. Boettcher J. V. *How Many Students are «Just Right» in a Web Course?* [Електронний ресурс] / J. V. Boettcher // *Syllabus Magazine.* — 1998. — Vol. 12, № 1. — Режим доступу: http://www.syllabus.com/aug98_magcol.html
12. Mathew N. *The Use of Web-based instruction to create a self-paced learning environment* / N. Mathew. — Edmonton, Alberta. University of Alberta. Canada. — 1999. — 342 p.
13. McCormack C. *Building a Web-Based Education System* / C. McCormack, D. Jones. — New York: Wiley, 1998. — 156 p.
14. *Teaching at an Internet Distance: the Pedagogy of Online Teaching and Learning: The Report Of a 1998-1999 University of Illinois Faculty Seminar* (December 7, 1999) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vpaa.uillinois.edu/reports_retreats/tid_final-12-5.doc

Надійшла до редколегії 01.12.2009 р.

УДК 37.013.42:130.2

А. О. РИЖАНОВА

«ХЛОПЦІ САВОНАРОЛИ» ЯК ПЕРШИЙ ДОСВІД СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ДИТЯЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Аналізується у філогенезі процес становлення дитячих організацій як фактора соціалізації нової генерації.

Ключові слова: «хлопці Савонароли», дитячі організації у філогенезі, соціалізація нової генерації, фактори соціалізації.

Анализируется в филогенезе процесс становления детских организаций как фактора социализации нового поколения.

Ключевые слова: «ребята Савонаролы», детские организации в филогенезе, социализация нового поколения, факторы социализации.

The process of formation of children organizations as a factor of socialization of new generation is analyzed in philogenesis.

Key words: «Savonarola boys», children organizations in philogenesis, socialization of new generation, factors of socialization.

Досвід позитивної соціалізації нового покоління через дитячо-юнацькі організації поширився в індустріальному суспільстві зі становленням скаутизму, проте, історія знає факт середньовіччя, коли дітьми маніпулювали в організації для впливу на соціальні стосунки в мікросоціумі, зокрема на батьків. У інформаційну добу об'єктивно провідною віковою соціальною групою стає молодь, яка швидше адаптується до соціокультурних змін та продукує нові знання, інформацію — головне джерело розвитку людства нової епохи. Отже, від ефективної соціалізації дітей та молоді, зокрема: формування їхньої духовності та соціальної спрямованості на творчість, толерантність, інтеграцію, залежатиме майбутнє світу. Дитячі та юнацькі організації надають можливість новій генерації самоусвідомитися як реальний соціальний суб'єкт, самовизначитися зі своїми новими соціальними ціннісними орієнтаціями та почати самореалізовуватися. Тому в умовах гуманізації та демократизації суспільства актуальності набувають саме дитячі організації та рухи, що викликає в соціальних педагогів необхідність вивчення як позитивного, так і негативного досвіду соціалізації в дитячо-юнацьких об'єднаннях для запобігання антисоціальному розвитку наших соціальних нащадків.

Про нагальну необхідність дослідження означеної проблеми свідчить зростаюче коло науковців, що її вирішують, а саме: В. Барабаш, М. Бяновська, С. Бобришева, І. Валгаєва, А. Волохова, В. Головенько, В. Кулик, Л. Легошина, Н. Онищенко, О. Панагушина, М. Піддубна, Ю. Поліщук,

Г. Сабітова, С. Харченко, С. Чернета, Л. Ярова та інші. Проте історію виникнення дитячих організацій у філогенезі досліджено недостатньо, тому метою нашої публікації є аналіз у філогенезі, з соціально-педагогічної точки зору, процесу становлення дитячих організацій як фактора соціалізації нової генерації.

Перш ніж охарактеризувати першу дитячу організацію, слід нагадати, що гуртова соціалізація дітей була єдино можливою за первісних часів. Лише приблизно за 9 тис. р. до н.е. виникнення сім'ї примусило дітей одного покоління «розлучитися». Внаслідок соціального розшарування безпосередня життєдіяльність і підготовка до «дорослого» життя починають дедалі більше віддалятися один від одного. Єдине колективне виховання дітей поступово змінювалося на сімейно-станове, у цілях, змісті, формах і методах якого віддзеркалювалися майновий і соціальний стан родини в общині [10].

Процес домінування сімейно-станового соціального виховання підлітків та юнаків відбувався суперечливо. З одного боку, модифікувалася організація сімейного виховання, з іншого — воно доповнювалося формами виховної діяльності, що контролювалися общиною. У епоху розпаду первісного суспільства виник такий соціально-виховний феномен, як виховательство, котрий сприяв подоланню суперечностей у племінному і сімейному вихованні, збереженню традиції колективного соціального розвитку підлітків.

Виховательство (аталичество, годувальництво) — звичай виховання дітей поза рамками рідної сім'ї — було поширене в багатьох народів (у деяких — до середини XVIII ст. [1, 11]). Серед причин його виникнення науковці вважають такі: «консолідація племінного суспільства на протилежну руйнуванню його класовою нерівністю; зміцнення родоплемінних зв'язків не лише завдяки кровнородинним, а ще й квазіродинним стосункам (за допомогою соціальної педагогіки); регенерація зв'язків конкретної родини з батьківськими і материнськими родами; намагання не розбещувати дітей і уникання суперництва між дорослими і дітьми; збереження первісної спільності дітей в умовах відокремлення родинних малих груп; здобуття додаткових знань, набуття навичок, які не могла надати рідна сім'я тощо» [1, 10].

На виховання віддавали в родину рівного або вищого соціального статусу. Діти вождів виховувалися в сім'ї вельможної людини, на рівень нижчої. Соціальний розвиток підлітків та юнаків ґрунтувався у виховательстві не на певному стані батьків, а саме на соціальному вихованні, зокрема в колективі однолітків. Його засобами були навчання традиційних сказань і магії, релігійних ритуалів і моральних максимумів, військових мистецтв і музики, правових норм і різних ремесел [1].

Досвід колективної соціалізації підлітків та юнаків чоловічої статі намагалися відновити в античності, використовуючи школу. У Лакедемонській

державі з семи років хлопець залишав родину і починалося суспільно-державне, по суті «публічне» (Л. Модзолевський [9]) виховання в школі-казармі, яка існувала на кошти держави. Та цей заклад і не був школою в сучасному розумінні, радше він походив на «будинки для молоді» первісного суспільства [5] для виховання соціальної людини. Проте змістом виховання в них була підготовка до військової справи, на відміну від первісного суспільства, де набували певних трудових навичок, умінь, ознайомлювалися з обрядами.

Компенсуючи відсутність сімейних виховних впливів після семи років, у Спарті, мабуть уперше, цілеспрямовано використали наставництво в соціальному вихованні нової генерації, зокрема і дівчат. Дорійці звичайно доручали менших дітей юнакам, які були і товаришами, і вихователями для них. Кожний юнак мав свого опікуна, натхненника серед старших за них. Вихователів з вихованцями пов'язували не економічні інтереси чи обов'язок, а взаємна повага, дружба. Вихователь був не просто взірцем для дитини — вона хотіла наслідувати його, тому виховання було взаємним. Через дружбу з дорослішими діти, юнаки отримували уявлення про поняття гідності, справедливості, честі, патріотизму тощо, а доросліші за них мали підтримувати свої чесноти на взірцевому рівні [9].

Середньовіччя є епохою, коли, серед іншого, виникла перша дитяча організація, яку очолював священик Джіроламо Савонарола (1452–1498). Справа в тому, що з XIII–XIV ст. під вихованням дедалі частіше розуміють лише релігійний (оскільки релігія визначала будь-який напрям життя в християнській імперії Європи) розвиток саме дітей. І цьому є логічне пояснення — більшість народів, а значить, і дорослих, вже християнізовані, отже, справа лише за новою генерацією. Релігійні проповідники, які були досить популярні і значно поширилися з середини XIV ст., намагалися впровадити модель авторитарного, патріархального ригористичного виховання. Ця модель ґрунтувалася на традиції, авторитеті і Божій волі. Найпоширенішими стають проповіді на сімейні теми, оскільки саме на родину покладалася відповідальність за християнізацію, а в середньовіччі це означало олюднення молоді. У сімейному вихованні дітей домінували провідні «чесноти» — страх і любов до Бога, рабська покірність і шанування батьків, слухняність і смиренність у соціумі. Для дівчат додається — «сором у світі, який коштує більше, ніж усе золото світу», і «усвідомлення своєї провини» [4, с. 59].

Проте релігійно-політичний діяч, теолог Джіроламо Савонарола намагався об'єднати дітей, щоб протиставити їх батькам у релігійному вихованні. Експериментальна спроба, уникаючи батьків, звернутися з проповідями безпосередньо до дітей, молоді, була зроблена наприкінці XV ст. і закінчилася повним крахом. Викликана вона була ідеєю Дж. Савонарола побудувати через політичні реформи у Флоренції «град Божий», царем якого стане сам Христос. Безрезультативність його практичних намагань,

на думку експериментатора, зумовлювала порочність дорослих. Тоді Савонарола протиставляє простоту і благочестя підлітків витонченості в гріхах батьків. Він зробив замах на «святе святих» — на покору дітей батькам (яку протягом багатьох століть плекала церков), закликавши виступити дітей проти батьків і матерів: «Не бажайте наслідувати вказівкам своїх дурних батьків! Коли вам говорять: «Не йди до проповіді, не стрижи волосся, коли вас хочуть зробити похитливими, — не підкоряйтеся їм! ...Не намагайтеся бути, як ваші погані батьки, зверніться до Бога, а ви, дівчата, не уподібнюйтесь вашим матерям» [8, с. 170–171].

Щоб досягти зазначеної мети, брат Джіроламо спробував через підлітків вплинути не лише на батьків, але й дорослих у цілому. Тому, використавши прагнення молоді до соціальної активності, створив першу у філогенезі, зокрема у Середньовіччі, дитячу організацію.

Склад її був різним за віком, статтю, соціальним станом батьків, тому навіть жорстка дисципліна в системі організації дітей, скопійованій з принципів устрою влади у Флоренції, не допомагала з наведенням там ладу. Досвід організації «хлопців Савонароли» продемонстрував небезпеку для суспільства і для самої молоді використання дітей у політичних цілях дорослих. Дитячі загоны виявили жахливі зловживання, виконуючи обов'язки щодо виправлення звичаїв жителів Флоренції. Маніпулюючи дітьми, Савонарола вимагав від них вигнання з міста содомитів, ігроків, куртизанок, лихварів. Стосовно тих, хто чинив опір, вживали крайніх заходів — навіть спалення на вогнищі, до тих, хто лихословив — тортури з вириванням язика, в куртизанок висмикували ніздрі [8, с. 172]. Зрозуміло, що при таких «завданнях» контроль над дітьми зберегти було неможливо, тому закінчилося це все бійками між «хлопцями брата» та дитячими загонами супротивників Савонароли. Його «опікування» дітьми «сповіцало» про початок жорсткого консерватизму релігійного (соціального за суттю) виховання, зокрема стосовно молоді.

Позитивним (оскільки середньовічна дитяча організація під керівництвом Д. Савонароли радше калічила душі хлопців) елементом теорії та практики соціальної педагогіки індустріальної доби став дитячий рух. Фахівці стверджують [3], що ідея сучасної дитячої організації, яка діяла з урахуванням інтересів дітей, і продовжувала соціально-виховний процес поза школою та родиною, належить американському письменникові Ернсту Сетон-Томпсону. Саме він у 1901 р. заснував дитячий природоохоронний рух «знавців лісу», запропонувавши сільським підліткам на вихідні пожити життям «справжніх» індіанців.

Очевидно, створення дитячої організації було вимогою часу, оскільки військовий у минулому Р. Баден-Пауелл (22.02.1859–1941), взявши за основу ідею американського письменника, воєнізувавши її докорінно, створив з часом усесвітню організацію скаутів (англ. буквально «розвідник»). Скаутизм не заміняв родину, школу, релігійні й інші соціальні інститути

суспільства, а доповнював їх соціалізуючий вплив, заповнюючи «вільне» місце в соціальному вихованні. За Г. Грібановою, «батько» скаутизму так зазначав мету дитячо-юнацької організації: «Зробити внесок у розвиток молодих людей, у розкриття повною мірою їхнього фізичного, інтелектуального, соціального і духовного потенціалу, як індивідів, відповідальних громадян і членів своїх місцевих, національних та інтернаціональних товариств» [3]. Система виховання скаутизму за суттю є самовихованням дитини в колективі через взаємопов'язані методи присяга та закон; навчання дією; робота в малих групах; прогресивні і стимулюючі програми діяльності (відповідно до етапів поступового гармонійного розвитку, які ґрунтуються на інтересах дітей та наближені до природи); система відзнак (відповідно до здобутих знань, набутих умінь, навичок). Отже, Р. Баден-Пауелл врахував практично всі психологічні особливості підлітків. Крім того, скаутизму притаманна особлива увага до атрибутики та символіки: яскраві церемонії, гучні паради, злети, пишнobarвні ритуали. Завдання дорослих — лише допомогти молоді в досягненні цілей руху при повній повазі особистості кожної дитини і визнанні її самоцінності [3]. Слід додати, що система соціального розвитку в скаутизмі передбачала вдосконалення не лише колективістського начала молоді, але й лідерських якостей, необхідних для гармонійної динаміки соціуму.

Таким чином, скаутизм зважав на те, чого не змогли дати дитині школа та родина. Він не маніпулював підлітком, спираючись на знання психічних особливостей віку, а створював сприятливі умови для сходження молоді системою соціальних цінностей: від сімейних через національні, конфесійні, громадські до глобальних загальнолюдських. Тому на початку століття він став найпоширенішою дитячою спілкою (паралельно виникла дівоча організація — герлскаутів) не лише в Англії, але й у всьому світі. На початку 40-х рр. Р. Баден-Пауелл чимало сприяв глобалізації руху. Напередодні Другої світової війни він намагався уникнути розвитку національного егоїзму через дитячий рух, з одночасним зміцненням його загальнолюдських цінностей. Р. Баден-Пауелл у 1941 р. у зверненні до усіх національних лідерів скаутизму підкреслив, що серед завдань організації є «звільнення від обмеженого егоїзму, особистого, політичного, сектантського і національного». Натомість передбачалося «розвивати дух самопожертви і служіння людству і, таким чином, розвивати єдину добру волю до співробітництва, не лише в одній країні, але й за рубежем, між усіма країнами» [7, с. 136]. Отже, система виховання скаутизму відповідала майже всім вимогам щодо соціального виховання молоді, розробленим німецькими теоретиками соціальної педагогіки П. Натопом, Г. Кершенштайнером та іншими, особливо загальною метою — «служіння людству» та завданням — «розвивати... волю». Принципи скаутизму співзвучні соціально-педагогічній тенденції часу — гармонізувати взаємодію особистого та суспільного. Скаутизм став геніальним відкриттям у педагогізації дозволя новій генерації, реалізував

потребу підлітків та молоді у створенні суто дитячого суспільного життя, яке сприяло розвиткові особистості кожного, вдосконаленню його соціальних якостей, становленню духовності, формуванню навичок і вмінь поліпшення навколишнього середовища через індивідуальну та спільну діяльність.

Іншим прикладом використання дитячого руху для ствердження класових (як різновид соціальних) цінностей є стаття німецького прокомуністичного педагога Е. Гернле «Дитячий рух, як нова форма організації виховання» [2]. Автор, правдиво оцінюючи досягнення скаутизму («У дитячому русі акцентується увага на самодіяльності та вільній дисципліні дитячих мас. Дітей уже не розділяють на окремі дрібні групи (школи) і не ізолюють від загального потоку життя, а, навпаки, об'єднують у товариства та національні об'єднання»). На думку автора, це спеціально розроблена імперіалістичною педагогікою «витончена система, яка нищить в зародку будь-який вияв класової свідомості в дитячому русі, яка затуляє очі та вуха дітей, щоб вони не чули класових суперечок». До скаутського намагання спрямувати дітей до щоденного творення добра (Девіз: «Будь готовий!» — виконувати свій обов'язок, гасло: «Роби добру справу щоденно»), до взяття на себе відповідальності не лише за себе, але і за добробут оточення, Е. Гернле ставиться як «до національно-імперіалістичної ідеології та капіталістичної моралі». Навіть орієнтація скаутизму на фантазію та почуття, «замість орієнтації на інтелект», на активізацію дитини, «одночасно виховують так, щоб вона зовсім не мала самостійної ідеології», розглядається як недолік. Отже, прокомуністичні вихователі зовсім не зважали на те, що скаутизм компенсує дитині те, чого вона не має в школі, але що їй вкрай необхідно для гармонійного розвитку соціальних рис. Докоряють скаутизму введенням політики в школу (організаційно скаутські осередки розташовуються поруч з окремими школами), хоча, за офіційним визначенням, скаутизм є «добривільним неполітичним рухом з метою виховання молодих людей, відкритий для всіх незалежно від їх походження, раси, віросповідання...» [3], а також свідомим ігноруванням «класових суперечок поміж дітьми» («Він культивував ідеологію окремого дитячого світу й таким чином непомітно відривав дітей пролетаріату від їхніх класових інтересів» [2]). Натомість Е. Гернле репрезентує класово обмежений дитячий рух — масовий рух дітей революційного пролетаріату, яким керують дорослі, «а саме пролетарський авангард — комуністична партія. Але це керівництво не потребує витонченої романтики скаутизму...». Автор статті і не приховує, що рухом керують дорослі, які зважають на інтереси не дітей, а на власні потреби. Щоправда, він наївно намагається це обґрунтувати тим, що «серед революційного пролетаріату немає незурядженості між інтересами дорослих та дітей», не припускаючи думки, що, можливо, це так здається лише тому, що інтересами дітей комуністичній партії ніколи поцікавитися. У будь-якому разі виховним методом «комуністичного дитячого руху» є не «тривала гра», а

«плавне втягування дітей у класову боротьбу та суспільно необхідну працю». Замість мети об'єднати всіх людей на загальнолюдському ґрунті комуністичний дитячий рух робить усе, щоб посіяти в душах дітей ворожнечу, його метою є не досягнення гармонії в суспільстві, а підсилення протистояння, тобто об'єктивне погіршення соціальних умов, зокрема і для виховання дітей: «Пролетарський дитячий рух по можливості виявляє класові суперечки не тільки поміж дорослими, але й поміж дітьми буржуазії та пролетаріату, він розвиває класову свідомість (звужуючи таким чином обрій світосприйняття) і руйнує ідеологію націоналізму та класової гармонії» [2].

Автор публікації усвідомлює, що скаутизм став результатом вимоги «імперіалізму, який для свого успішного розвитку потребує великої духовної гнучкості та розумового розвитку мас» (все ж таки скаутизм розвиває духовність та інтелект!), але, «позичаючи» його для пролетарських дітей, намагаючись довести, що дитячий рух є специфічною, властивою пролетаріатові виховною формою, «зародком нового пролетарського виховання», водночас прагне відмежуватися від скаутизму («В Німеччині боротьба з безпритульністю, з важким станом дітей та грубою шкільною реакцією спричинила революційний пролетарський дитячий рух, що протилежний буржуазним товариствам молоді» [2]), вихолощуючи розуміння останнім дитячої природи, її потреб.

Отже, навіть перші паростки «нового» пролетарського виховання, на прикладі дитячих організацій Німеччини, свідчили про те, що воно, за суттю, є середньовічним становим (нині класовим) вихованням, зі всіма його обмеженими інтересами лише своєї верстви, з нерозумінням дитячої природи (революційну боротьбу діти сприймають теж як гру), з нав'язуванням (диктатом) дітям дорослих проблем («його змістом є участь дітей у боротьбі та роботі революційного пролетаріату»), з позбавленням пролетарської молоді дитинства. Однак найжахливішим результатом, про який, мабуть, і не здогадувалися автори «нового» виховання, є формування в дітях антигуманних цінностей, навичок знищення, а не створення, нетерпимості замість толерантності і, таким чином, антисоціальної спрямованості, тобто крайньої соціаленості, її абсолютизація (як і взагалі будь-чого) призводять до самозаперечення. Публікація Е. Гернле демонструє, що пролетарському вихованню не вистачало культурного ґрунту, йому притаманна низька педагогічна культура, тому воно було приречене на соціальну невдачу.

І організація дитячих рухів, і концентрація уваги соціального виховання в індустріальну епоху (особливо наприкінці) саме на розвиткові дитини віддзеркалюють поширення інтересу до дитинства, усвідомлення його значення для розвитку людини і суспільства в розвиненій індустріальній культурі від найпрогресивніших її представників до широкого загалу. Про це свідчить і виникнення на межі століть науки про цілісне вивчення дитини — педології, основоположниками були американський психолог С. Холл

(1846–1924) та німецький педагог, психолог Е. Мейман (1862–1915), і прийняття Лігою Націй у Женеві 23 лютого 1927 р. Декларації про права дитини, яка «зобов'язувала чоловіків та жінок, громадян усіх країн світу віддавати все найкраще дітям, і кожен має робити це незалежно від расової чи громадянської належності» [6, с. 404]. Декларація намагалася переконати соціум дорослих, що саме він має надати всі можливості дітям для «нормального фізичного і духовного розвитку», що дитина має право на підтримку і розуміння дорослих.

Відомо, що в інформаційному суспільстві значення молодого людини для розвитку соціуму вже усвідомлено. «Бунт» молоді в 60-ті рр. ХХ ст. не в останню чергу викликав трансформацію світової освітньої системи. З прийняттям міжнародним співтовариством Конвенції ООН «Про права дитини» (1989) поступово гармонізуються стосунки між батьками та дітьми. Навіть інколи за правами забувають про обов'язки дитини перед собою, родиною, суспільством, на чому наполягав Баден-Пауелл і без чого ані сім'янина, ані громадянина не виростити. Проте маніпулювання молоддю через різноманітні організації залишається в соціальній практиці, особливо політичній. Отже, в умовах відновлення в Україні розмаїття дитячо-молодіжних організацій обов'язком соціальних педагогів має стати контроль за соціальним розвитком у них дітей та підлітків для запобігання використанню нової генерації як засобу досягнення цілей дорослих, щоб не повторити негативний досвід першої дитячої організації «хлопці Савонароло».

Напрямом подальшого дослідження цієї проблеми є аналіз трансформаційних процесів у дитячо-молодіжних організаціях світу в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безрогов В. Г. *Воспитание знатного мальчика в ранней Ирландии / В. Г. Безрогов // Школа и педагогическая мысль средних веков, Возрождения и начала Нового времени.* — М. : АПН СССР, 1991. — С. 4–17.
2. Гернле Е. *Дитячий рух, як нова форма організації виховання / Е. Гернле // Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій.* — Х. : Держвидав України, 1926. — С. 255–262.
3. Грибанова Г. И. *Скаутизм как воспитательная система / Г. И. Грибанова // Педагогика.* — 1992. — №5–6. — С.26–32.
4. *Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи Средневековья.* — М. : АПН СССР, 1990. — 200 с.
5. *История педагогики : учеб. пособие. Ч.1: От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины XVII в. / под ред. А. И. Пискунова.* — М. : ТЦ «Сфера», 1998. — 191 с.
6. *История социальной педагогики : хрестомат.-учеб. / под ред. М. А. Галагузовой.* — М. : Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 544 с.
7. Колибав'юк Я. *Діяльність скаутських організацій у США / Я. Колибав'юк // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості.* — Суми, 1994. — С. 136–148.

8. Краснова И. А. Проблемы воспитания во Флоренции времен Савонаролы / И. А. Краснова // Школа и педагогическая мысль средних веков, Возрождения и начала Нового времени : сб. науч. тр. — М., 1991. — С.164–176.
9. Модзолевский А. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших времен до наших дней / А. Н. Модзолевский. — СПб. : Н. Г. Мартынов, 1892. — 433 с.
10. Монро П. История педагогики: В 2 ч. Ч.1: Древность и Средние века / П. Монро. — М., Пг. : ГИЗ, 1923. — 286 с.

Надійшла до редколегії 10.12.2009 р.

УДК [37.013.42:172.12]-053.67

Т. Е. ШВЕЦЬ

ГРОМАДЯНСЬКА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Охарактеризовані основні проблеми, що впливають на ефективність здійснення громадянської соціалізації та шляхи їх вирішення, а також роль освіти в сучасному процесі становлення громадянина-патріота, толерантної, громадянськи відповідальної та активної особистості. Розроблена власна дефініція поняття громадянської соціалізації.

Ключові слова: громадянська соціалізація, громадянське виховання, громадянськість.

Охарактеризованы основные проблемы, которые влияют на эффективность осуществления гражданской социализации и пути их решения, а также роль образования в современном процессе становления гражданина-патриота, толерантной, граждански ответственной и активной личности. Разработана собственная дефиниция понятия гражданской социализации.

Ключевые слова: гражданская социализация, гражданское воспитание, гражданственность.

Basic problems, which influence on efficiency of realization of civil socialization and way of their decision, are described as well as the role of education in the modern process of citizen and patriot formation, tolerant, civilly responsible and active personality. The own definition of concept of civil socialization is developed.

Key words: civil socialization, civic education, civicism.

Актуальність громадянської соціалізації зумовлена трансформаційними процесами, які охопили економічні, соціально-політичні, духовно-моральні підвалини соціального життя українського суспільства, коли спостерігається криза громадянських цінностей та ідеалів, їх зміна. Це ускладнює ситуацію громадянського вибору і прийняття громадянських норм, а зрештою і процес громадянської соціалізації в цілому.

Звернення до питань громадянської соціалізації зумовлене також проблемами формування громадянського суспільства в Україні, яке орієнтується на високі національні та загальнолюдські цінності. Але утвердження громадянських цінностей у суспільстві, формування вільної особистості, яка має власну громадянську позицію, багато в чому залежить від системи освіти. Нині потрібні принципово нові підходи, коли визнання громадянських цінностей має відбуватися не під тиском і примусом, а виключно внаслідок особистої схильності людини до них. Наявність проблеми становлення громадянина в системі освіти, коли використовується переважно когнітивний підхід і певна сума знань громадянознавчого змісту залишається лише на рівні інформації у свідомості молодій людині, ще більше доводить необхідність посилення уваги освітян саме до громадянської соціалізації як найдієвішого процесу формування громадян.

Формування громадянськості учнівської молоді нині визнано найважливішим напрямом державної політики в галузі виховання, що чітко сформульовано в нормативно-правових актах України: Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», в Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції громадянської освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національній програмі виховання тощо, які визначають потребу суспільства в громадянськи активних членах, котрі вільно орієнтуються в складній сучасній соціально-економічній та політичній ситуації, зі стійкою громадянською позицією, чіткими життєвими орієнтирами та прагнуть до усвідомленої громадянської діяльності [1–6].

Проблеми соціалізації розглядають багато вітчизняних та зарубіжних науковців, серед них: Г. Андрєєва, Н. Андрєєнкова, С. Белічева, І. Кон, О. Леонтєв, М. Лукашевич, Б. Бім-Бад, В. Бочарова, Ю. Василькова, Б. Вульф, О. Газман, А. Капська, Н. Лавриченко, І. Зверєва, Н. Заверико, О. Мудрик, А. Новикова, В. Перищев, С. Савченко та ін. Значний внесок в обґрунтування актуальних проблем виховання особистості, у висвітлення сутності громадянськості роблять науково-теоретичні дослідження Р. Арцишевського, І. Бежа, М. Боришевського, Л. Вербицької, М. Задерихіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Т. Ладиченко, В. Оржеховського, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. Проблеми формування громадянськості молодого покоління в соціально-педагогічному контексті досліджено в працях В. Ананишева, Г. Гревцевої, С. Даневич, Т. Панаріної, Н. Самохіної, Н. Чернухи.

Однак, незважаючи на ґрунтовні дослідження в галузі громадянського виховання молодого покоління, особливостей їх соціалізації, проблемі громадянської соціалізації з точки зору дослідження її як соціально-педагогічної проблеми не приділяється належної уваги.

Метою статті є визначення соціально-педагогічних проблем громадянської соціалізації молоді в сучасних умовах українського суспільства.

Актуальність звернення до проблем громадянської соціалізації зумовлена певними причинами. Однією з них є проблема формування громадянського суспільства в Україні, як основи демократії.

Необхідність дослідження та вирішення проблем громадянської соціалізації зумовлена також віковими особливостями учнівської молоді, коли відбувається активне формування особистості, усвідомлення себе справжнім громадянином своєї країни. Юнацький вік є дуже сприятливим для формування ціннісних орієнтацій як стійкої риси особистості, що стимулює становлення світогляду учнів, їх ставлення до навколишньої дійсності. Але нині ми спостерігаємо в молодого покоління ціннісну та нормативну кризи. У середовищі учнівської молоді відбуваються складні процеси, які свідчать про переоцінку культурних цінностей попередніх поколінь, порушенні наступності в передаванні соціокультурного досвіду. Таким чином, проблема формування справжнього громадянина і понині залишається актуальною. Отже, перед педагогами, вихователями, соціальними працівниками постає важливе завдання — урахування наявних у суспільстві кризових явищ в організації соціальної виховної роботи на сучасному етапі розвитку держави. Все це підтверджує необхідність насичення громадянськими цінностями змісту освітньої системи, оскільки рівень громадянськості нині відіграє основну роль у становленні державності та стає важливим критерієм визначення цивілізованості суспільства.

Але становлення громадянськості визначається не лише суб'єктивними зусиллями педагогів, батьків, громадських організацій, але й об'єктивними умовами функціонування суспільства — особливостями державного устрою, рівнем правової, політичної, моральної культури суспільства. У сучасних умовах важливим стає актуальне усвідомлення позиції громадянськості, вироблення критеріїв активної громадянської позиції кожного члена суспільства, зміни відносин усередині сім'ї, школи, соціуму, зміцнення зароджуваних демократичних цінностей. Виховання громадянина — основна з умов підготовки людей, здатних відродити свою Батьківщину, розвинути ідею державності. У сучасний час відчувається необхідність формування такого типу особистості, яку характеризує наявність таких якостей, як: патріотизм, громадянська відповідальність, толерантність, потреба в громадянській діяльності, громадянська свідомість, почуття громадянського обов'язку.

На жаль, у значної частини молоді ці високі громадянські якості нині змінилися на соціальний песимізм, зневіру в завтрашньому дні, політичний нігілізм. Вони особливо виявляються в молодіжному середовищі, де часто панують хаос і безпорадність, спостерігаються асоціальні та криміногенні явища. У зв'язку з цим формування й розвиток громадянськості молодого людини є одним з найважливіших завдань освіти.

Із соціально-педагогічної точки зору громадянськість розглядається як соціальна якість особистості, яка характеризує взаємини людини з суспільством та державою, виражає зв'язок між конкретним громадянином держави й особистістю як суб'єктом суспільних відносин. Громадянськість не надається при народженні, її неможливо сформувати «раз і назавжди». На нашу думку, молоду людину можна лише підготувати до особистого розуміння громадянськості, справляючи на неї виважений ідейний вплив. Набуття громадянськості можливе лише як процес та результат еволюційної за своєю суттю самоідентифікації особистості (громадянин де-факто) в процесі громадянської соціалізації. Виявляється ж громадянськість у здатності, готовності та спрямованості особистості бути громадянином.

Реалізація таких якостей громадянина як патріотизм, толерантність, громадянська відповідальність, активність тощо потребує обов'язкового врахування соціального аспекту. Їх формування відбувається в контексті громадянської соціалізації, під впливом багатьох керованих і випадкових, цілеспрямованих і стихійних чинників. Сучасний етап швидких та непередбачуваних перетворень у суспільстві в цілому характеризується культурною неоднорідністю українського суспільства, політичним плюралізмом, кризою влади, викликає труднощі соціалізації, особливо молодого покоління. Особливість становища молодих людей полягає в тому, що, з одного боку, вони входять у той соціальний простір, який організовано незалежно від них попередніми поколіннями; з іншого боку, молодь може змінити, перебувати створені структури. Крім того, вихід із кризової ситуації нашого суспільства, процес його розвитку також безпосередньо пов'язані зі становищем молоді, її можливою участю в цьому процесі і небезпекою виявитися жертвою кардинальних соціальних змін. Тому дослідження процесу залучення молодого покоління в усі сфери суспільного життя набуває такого важливого значення. При цьому кризові моменти розвитку виявляються найбільше в економічній стагнації, деформаціях у соціальній сфері, руйнуванні системи морально-духовних цінностей. А це істотно загострює конфлікт між суб'єктивним і об'єктивним, між прагненнями, очікуваннями і дійсністю при входженні різних груп молоді в суспільне життя [7, с. 107–111].

Одним з аспектів соціалізації є громадянська соціалізація. Вважаємо, що процес громадянської соціалізації потребує більших організаційних зусиль, ніж інші види соціалізації (сімейна, політична, етнічна). Людині легше усвідомлювати інтереси, цінності соціальної групи та прагнення їх захищати, ніж інтереси суспільства, країни. Цінності громадянського суспільства не очевидні, тому потребують серйознішого, глибшого усвідомлення. Говорити про громадянське суспільство в сучасному розумінні можливо лише з моменту появи громадянина як самостійного, індивідуального члена суспільства, котрий усвідомлює себе таким, для якого характерні розвинена правосвідомість і здатність обстоювати свої права і свободи.

Саме від усвідомлення громадянських цінностей та прийняття їх як внутрішньої настанови особистості залежить успішність соціалізації взагалі. Маючи громадянські права і свободи, людина здатна самотійно мати в суспільстві те становище, яке найбільшою мірою відповідає обсягу та якості реалізованого особистісного потенціалу. Тому так важливо в сучасних умовах кризи українського суспільства спрямувати зусилля педагогів саме на організацію громадянської соціалізації, яка постає однією з умов розвитку громадянського суспільства.

Аналіз сучасних наукових доробок дослідників проблеми громадянської соціалізації свідчить про недостатнє визначення цього поняття. Спостерігається підміна поняття громадянської соціалізації переліком напрямів соціалізації. Недостатньо, на нашу думку, приділяється уваги феномену громадянськості в процесі громадянської соціалізації [7, с. 107–111]. Сумніви викликають твердження про громадянську соціалізацію як процес засвоєння соціального досвіду, його перетворення та передавання наступному поколінню. Однак виникає питання, який досвід може передати старше покоління молодому в сучасних трансформаційних умовах нашого суспільства, коли відбуваються руйнація, заміна одних цінностей іншими, нерозуміння і, як наслідок, несприйняття нових ціннісних орієнтирів? Також ми не погоджуємося з твердженнями, що ефективність громадянської соціалізації залежить від озброєння молоді міцними знаннями, переважно правовими, на основі яких формуються глибокі переконання. На нашу думку, яку останнім часом усе частіше висловлюють спеціалісти, необхідно не стільки формувати переконання (хоча правознавство, політична освіта, суспільствознавчі курси, громадянська освіта, безумовно, дуже важливі для формування громадянської свідомості та на її основі — громадянських переконань), скільки виховувати свідому особистість — громадянина.

Доволі часто, наводячи визначення поняття «громадянська соціалізація», автори мають на увазі участь людей у політичному та суспільному житті. При цьому не береться до уваги найважливіше в громадянській соціалізації — виховання патріотизму, що є сутністю громадянськості. У політичній та загальносуспільній діяльності участь здатні брати лише деякотрі, але допомогти сусідові, колезі, батькам у повсякденному житті — може кожен. Загинути за Батьківщину — це великий вчинок, але є й великі вчинки повсякденного служіння суспільству, повсякденної любові та співчуття до конкретних людей, з якими ти разом. Прояв громадянськості — це допомога тим, кому вона необхідна. Тому недостатньо робити акцент лише на зовнішньому прояві громадянськості, такому, як участь у рухах, організаціях, партіях. Громадянськість людей, яка спонукає їх об'єднуватися для вирішення певних завдань або проблем, що постають перед суспільством, є основою громадянської соціалізації.

Під громадянською соціалізацією розуміємо процес засвоєння, активного творчого відтворення та розвитку особистістю громадянського досвіду, норм, цінностей, традицій даного суспільства, результатом якої є громадянськість.

Результатом громадянської соціалізації є громадянськи соціалізована особистість, яку характеризує високий рівень сформованості громадянських якостей, є наявність громадянської позиції, найвищою мірою усвідомлення якої є патріотизм. Високо громадянськи соціалізована людина — це патріотично налаштована, відповідальна, активна особистість і, таким чином, здатна до позитивних перетворень суспільства. Така людина ідентифікує себе як повноправного суверенного суб'єкта соціальних відносин, визначаючи своє місце в демократичному суспільстві, свої життєві цілі та засоби їх досягнення. Коли патріотизм, гордість за власну країну, досягнення не лише особистих, але й суспільних інтересів, соціальна активність стали основою поведінки, рисою характеру, можна говорити про наявність у людини громадянської позиції.

Фактором громадянської соціалізації, її педагогічно керованою складовою є громадянське виховання. Єдність громадянської соціалізації та громадянського виховання ефективно можна забезпечити в системі соціальних інститутів, серед яких провідним є система освіти [8, с. 144]. З соціально-педагогічної точки зору, громадянське виховання, на нашу думку, має ґрунтуватися на організації цілеспрямованої взаємодії молоді з оточуючим соціальним середовищем та соціальною діяльністю. Залучення молоді до діяльності в соціальних проектах сприяє зростанню активності, самостійності та прагненню до спілкування учасників, вибудовує бачення нових способів вирішення життєвих проблем, формує самосвідомість і відповідальність перед іншими.

На нашу думку, стратегія громадянського виховання в сучасних умовах трансформації українського суспільства має орієнтуватися на громадянську соціалізацію особистості і формування навичок активної громадянської діяльності, участі та на створення педагогічних умов для виховання громадянської позиції особистості, якій притаманні високо розвинуті громадянські якості як патріотизм, толерантність, усвідомлення громадянського обов'язку та відповідальності. Ця стратегія повинна мати таку логіку: громадянське виховання особистості відбувається не в парадигмі корисності особистості суспільству та державі, а в сходженні від прав, інтересів, гідності особистості до обов'язку, відповідальності перед суспільством та державою. Дотримання цієї умови дозволить громадянськості бути критерієм внутрішнього розвитку особистості, її цивілізованості.

Тому своєчасними, на наш погляд, є наукова розробка й практичне забезпечення громадянської соціалізації, основним ядром якої є формування та розвиток у молоді комплексу громадянських якостей, глибоке

розуміння нею належності до українського народу, своєї Батьківщини — України, необхідності й готовності обстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій потенціал на благо зміцнення Української держави.

Перспективою подальшого дослідження проблеми громадянської соціалізації є впровадження в педагогічну практику соціально-педагогічної програми громадянської соціалізації молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Концепція громадянського виховання // Шлях освіти.* — 2000. — № 3. — С. 7–13.
2. *Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 // Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. вид. / упоряд. Р. І. Євтушенко, О. В. Галегова.* — Вид. 2-ге, доповн. — Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. — С. 9–10.
3. *Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Книга керівника навч.-вихов. закладу : довід.-метод. видання / упоряд. Б. М. Герещук, В. В. Скиба.* — Вид. 2-ге, доповн. — Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. — С. 14–38.
4. *Концепція громадянської освіти : Концепція громадянської освіти в Україні // Освіта України.* — 2000. — 15 листоп. (№ 46). — С. 12.
5. *Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651. XIV // Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання / упоряд. Р. І. Євтушенко, О. В. Галегова.* — Вид. 2-ге, доповн. — Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС. — 2006. — С. 26–51.
6. *Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання / упоряд. Р. І. Євтушенко, О. В. Галегова.* — Вид. 2-ге, доповн. — Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС-2006. — С. 72–91.
7. *Сергейчик С. И. Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / С. И. Сергейчик // Социологические исследования.* — 2002. — № 5. — С. 107–111.
8. *Чернуха Н. М. Формування громадянськості учнівської молоді : інтеграція виховних соціальних впливів суспільства : монографія / Н. М. Чернуха.* — Луганськ : Альма матер, 2006. — 360 с.

Надійшла до редколегії 13.11.2009 р.

УДК 37.013.42

А. П. АНІЩЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Викладено сутність розробленої автором соціально-педагогічної технології діяльності соціальних педагогів щодо підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Ключові слова: соціальний педагог, соціально-педагогічна технологія, соціалізація, старшокласники, територіальна громада.

Изложена сущность разработанной автором социально-педагогической технологии деятельности социальных педагогов относительно повышения эффективности процесса социализации старшеклассников в территориальной общине.

Ключевые слова: социальный педагог, социально-педагогическая технология, социализация, старшеклассники, территориальная община.

In article author's social-pedagogical technology of activity of social pedagogues for increasing of efficiency of process of socialization of senior pupils in a territorial community is presented.

Key words: social pedagogue, social — pedagogical technology, socialization, senior pupils, territorial community.

Історія розвитку людства відображає прагнення суспільства сформувати нову «породу людей» під визначені соціально-педагогічні ідеї. Е. Кант зазначав, що дітей необхідно виховувати, орієнтуючись не на сучасність, а на майбутнє [2]. Проблеми, пов'язані з соціалізацією особистості, турбували людство значно раніше, ніж виник спеціальний термін «соціалізація». Як мультидисциплінарне поняття, соціалізація стала наповнюватися своєрідним змістом, який визначався специфікою тієї чи іншої науки [8]. Початок нового тисячоліття знаменується прискоренням процесів глобалізації, технократизації та інформатизації суспільства, що стрімко змінюють умови, які впливають на якості, сутність та складові соціалізації. Соціалізація, що триває протягом усього життя людини, забезпечує спадкоємність історичного розвитку суспільства, через засвоєння та відтворення культурного надбання [7]. Критерієм ефективності соціалізації є перетворення будь-якого об'єкта соціалізації в її суб'єкт. Соціалізація кожного наступного покоління не обмежується досягненнями попередніх поколінь. Темпи цього розширення на сучасному етапі прискорюються. Різні покоління особливими засобами, властивими для даного періоду, засвоюють та збагачують соціальний досвід. Процес соціалізації відповідає структурі і стану розвитку суспільства та залежить від вікових особливостей особистості. Цей процес незворотний. Важлива роль у цьому процесі належить «певній культурі», до якої ми відносимо територіальну громаду. Територіальна громада — це досить складна система відносин, яка перебуває в стані постійного розвитку й особливості якої визначаються за типом поселення групи людей на певній території, котрі мають спільні ознаки: демографічні, територіальні, правові, політичні, економічні, професійні, мовні, релігійні тощо [1]. Життєдіяльність людей завжди здійснюється на певній території, у певному місці проживання та стає середовищем для прояву процесів їх життєдіяльності. Ознаками територіальних громад є: належність до території з

визначеними межами, виокремленість місця проживання, постійність проживання, відображення населеного пункту в адміністративно-територіальному устрої держави, право здійснювати місцеве самоврядування, створювати органи самоорганізації населення, громадські організації [6]. Все це потребує наявності певної кількості активних, відповідальних, толерантних мешканців територіальної громади.

Старшокласники — унікальний соціокультурний феномен, потенціал розбудови держави, джерело поповнення трудових ресурсів, цінність, потенція, фактор змін. Відповідно до цього, старшокласник — об'єкт та суб'єкт розвитку місцевого самоврядування, шанс для суспільства використувати цю можливість для формування нового члена територіальної громади, з новими соціальними якостями. За А. Мудриком, вік старшокласників відповідає ранньому юнацькому віку 15–17 років, що припадає на навчання в старших класах загальноосвітнього закладу [5]. Характерними ознаками вікового періоду старшокласників є його короткотривалість, нові форми поведінки, погляди, позиції, цінності. «Третій вік» між дитинством та дорослістю старшокласника — найскладніший та найвідповідальніший період переходу від невпевненого в собі до дорослішання, коли здійснюються вибір життєвих цінностей, фаза духовного й інтенсивного розвитку особистості.

Праці науковців М. Лукашевича, А. Волохова, А. Капської, С. Савченка, А. Малько, С. Разуваєва об'єднують ідеї про нерозривний зв'язок соціалізації з освітою та вихованням. Проблема соціалізації підростаючого покоління присвячена педагогічна спадщина А. Макаренка, Г. Ващенко, Л. Виготського, Я. Коменського, Я. Корчака, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького, які наголошували на винятково важливій ролі педагогів у вихованні нового покоління [12; 13; 14; 15]. Але відсутні методики і технології підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Мета статті — обґрунтування соціально-педагогічної технології підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Головним чинником демократизації суспільства є забезпечення соціального виховання молодого покоління, цьому сприяє розробка соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді, реалізація якої дозволить її членам усвідомити почуття господаря свого району, міста, тобто територіальної громади, членом якої він є [5]. Формування «громадянина» необхідно починати зі старшокласників, які стоять на порозі дорослого життя, від сформованих у них соціальних якостей значною мірою залежить розвиток місцевого самоврядування і самоорганізації в територіальній громаді. Формування таких соціальних якостей, як соціальна активність, соціальна

відповідальність, толерантність старшокласників, залучення їх до громадської роботи, здобуття знань та набуття вмій щодо впливу на місцеву владу, підготує їх до опанування механізмів демократії, які є найдієвішими формами реалізації прав і свобод людини як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях [1].

Забезпеченню керованості процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді сприяє соціально-педагогічна технологія підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Технологія — це процес, який спрогнозовано, визначено кінцеві результати та властивості, засоби його отримання, умови для реалізації; це стійка послідовність, зміна змісту діяльності, яка має мету [4]. Досягнення соціально-педагогічної мети — особливість соціально-педагогічних технологій. Метою соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді є залучення представників територіальної громади (органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, педагогічного колективу школи, батьків старшокласників) до формування соціальних якостей старшокласників, опанування ними нових соціальних ролей.

Основою будь-якої технології є алгоритм, що являє собою програму вирішення завдань щодо досягнення мети, який складається з компонентів, які реалізують у відповідній послідовності, тобто мають свою логіку: 1) в основу всіх компонентів соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників покладено першочергове забезпечення організаційно-методичної діяльності соціального педагога, як основи впровадження інших компонентів технології: формування соціально-педагогічної системи школи та педагогізація територіальної громади; 2) впровадження якісних змін і нововведень у виховний процес школи; 3) залучення до соціально-виховного процесу представників територіальної громади — посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, органів самоорганізації населення, громадських організацій, батьків, інститутів місцевого самоврядування тощо.

Соціально-педагогічна діяльність — це активна діяльність. Кожна діяльність має власного носія, тобто суб'єкта. «Суб'єкт — це підготовлений спеціаліст, який сприяє саморозвиткові, самовихованню особистості. Позиція соціального педагога визначається його підготовкою, соціальним досвідом, мотивацією, соціальним замовленням суспільства, набутим досвідом практичної діяльності, засвоєними соціальними цінностями [4]. Практична діяльність соціального педагога спрямована на реалізацію соціально-педагогічної мети та застосування технологій. Для забезпечення ефективності процесу соціалізації соціальний педагог має бути безпосереднім організатором соціально-педагогічного процесу в школі, за місцем проживання, відігравати роль замовника й експерта територіальної громади [5]. Основним завданням соціального педагога є налагодження балансу

між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості — перед суспільством.

Першим, визначальним компонентом соціально-педагогічної технології є організаційно-методична діяльність соціального педагога, що покликана впорядкувати діяльність соціальних педагогів, підпорядкованих різним відомствам територіальної громади, спрямована на забезпечення координації керованого процесу соціалізації загальноосвітнього закладу та стихійних впливів соціуму, що являють собою фактори соціалізації старшокласника в територіальній громаді. Процедурами цього компонента соціально-педагогічної технології є:

- 1) організаційне об'єднання соціальних педагогів, підпорядкованих різним відомствам;
- 2) інформаційно-методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів, підпорядкованих різним відомствам;
- 3) забезпечення безперервного професійного навчання соціальних педагогів;
- 4) сприяння взаємодії спеціалістів різного фаху, з метою здійснення виховного впливу на старшокласників.

Організаційне об'єднання соціальних педагогів полягає в реалізації таких операцій: 1) створення науково-методичного центру щодо забезпечення соціально-педагогічної діяльності в територіальній громаді; 2) створення служби соціально-педагогічної підтримки старшокласників у територіальній громаді з метою пошуку й апробації ефективних методик і технологій здійснення соціалізуючого впливу на старшокласників, для подальшого впровадження їх у практику діяльності школи, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, організації виховного процесу в територіальній громаді за місцем проживання; 4) організація проектної діяльності соціальних педагогів. Слід зазначити, що проектування — один з найскладніших видів діяльності, показник його найвищої класифікації та майстерності.

Методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів сприяє їх участі в наукових конференціях, що дозволяє соціальним педагогам загальноосвітніх закладів ознайомлюватися з новими теоретичними розробками науковців соціальної педагогіки, студентам, які навчаються за спеціальністю соціальна педагогіка — ближче з практичною діяльністю. З метою забезпечення методичної підтримки соціальних педагогів та педагогів-організаторів розроблено навчальні курси «Соціально-педагогічна діяльність у територіальній громаді», «Фандрайзинг у соціально-педагогічній діяльності».

Шкільна соціалізація має особливості. Для учнів школа є обов'язковим соціальним інститутом, що надає можливість вирішувати завдання контрольованої соціалізації, являє собою відкриту соціальну систему, яка

формує соціалізовану особистість, з високим соціальним потенціалом. Забезпечення в школі цілеспрямованого розгортання в часі та просторі процедур і операцій соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді відбувається за допомогою другого компонента — формування соціально-педагогічної системи загальноосвітнього закладу, який має блоки, що пов'язані між собою та мають таку ієрархію: концептуальний, організаційно-структурний, процесуальний, управлінський блоки.

Концептуальний блок має операції та процедури: визначення педагогічним колективом соціальних цінностей, які необхідно усвідомити старшокласникам; сформулювати соціально-педагогічну систему школи, для чого застосовується процес цілепокладання, який є початковим етапом соціально-педагогічної діяльності та, у свою чергу, складається з таких етапів: аналіз соціально-виховної ситуації, діагностика рівнів соціальності, прогнозування результату, планування діяльності [2]; основується на ієрархії цінностей, розробити місію школи, що являє собою ідеальну мету соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітньому закладі та розглядається як сукупність цілей і пов'язаних з ними переконань та напрямів діяльності, що характерні для конкретної школи, визначає єдиний напрям соціального виховання, соціальної підготовки, передача соціального досвіду, забезпечення успішної самореалізації в дорослому житті соціалізації старшокласників у територіальній громаді; формулювання мети, яка є орієнтиром для самозміни особистості й орієнтується на виховання повноцінного суб'єкта соціального життя, здатного зрозуміти та прийняти існуючі суспільні норми, самореалізуватися, здатний до соціальної творчості; вирішити завдання, що являють собою проміжні цілі та є засобами досягнення результату [10]: 1) актуалізація соціально-педагогічних ідей у процесах навчально-виховної діяльності педагогічного колективу школи; 2) активізація батьків щодо процесу соціалізації старшокласників; 3) створення умов для формування та реалізації соціальних якостей у старшокласників.

Організаційно-структурний блок другого компонента соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді містить такі операції: визначення об'єкта та суб'єкта соціально-педагогічної системи загальноосвітнього закладу, оскільки її структура — це соціальний педагог, педагогічний колектив, батьки, старшокласники та зв'язки між ними. Зазначений блок поєднує всі види та форми спільної діяльності, що забезпечують досягнення соціально-педагогічної мети: 1) формування соціально-педагогічної компетентності педагогічного колективу; 2) соціально-педагогічна просвіта батьків; 3) активізація внутрішніх зусиль старшокласників — розвиток соціально значущих якостей особистості, спрямованих на саморозвиток, самозміну,

самовиховання та залучення старшокласників до різноаспектної діяльності, де набувається досвід, адекватний цілям виховання та отриманій інформації [10].

Управлінський блок другого компонента соціально-педагогічної технології формується із сукупності заходів, що забезпечують цілеспрямованість та неперервність функціонування соціально-педагогічної системи як цілісного організму. Зазначений блок забезпечує інформаційний, методичний, координаційний, технологічний супровід соціально-педагогічної діяльності, оцінку та корекцію всього, що відбувається. Його реалізації сприяють такі операції: 1) вивчення особливостей розвитку старшокласників, їх можливостей та здібностей; 2) визначення цілей та завдань шкільного педагогічного колективу щодо соціалізації старшокласників; 3) визначення напрямів діяльності педагогічного колективу щодо соціалізації старшокласників; 4) моніторинг шкільного соціально-педагогічного процесу; 5) опанування та застосування єдиного підходу до розуміння суті соціалізації старшокласників; 6) організація співробітництва всіх педагогічних працівників школи; 7) на основі моніторингу корекція виховних зусиль педагогічного колективу школи.

Один з напрямів діяльності соціального педагога — забезпечення колегіального управління школою — визначає індивідуальну відповідальність кожного педагога перед колегою та колективну відповідальність колегії за всю справу.

Третій компонент соціально-педагогічної технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді пов'язаний з педагогізацією територіальної громади, що сприяє ліквідації педагогічної безграмотності в посадовців місцевого самоврядування, опанування ними системами соціального виховання, урахування органами влади соціалізуючого потенціалу міста, соціально-педагогічне цілепокладання, залучення місцевих жителів до виховного процесу за місцем проживання, соціальне загартування старшокласників.

Операціями цього компонента соціально-педагогічної технології є: 1) педагогічне орієнтування територіальної громади; 2) активізація органів самоврядування та громадських організацій за місцем проживання; 3) соціальне загартування старшокласників.

Перша операція вирішує завдання щодо педагогічного орієнтування місцевого самоврядування: 1) забезпечення участі посадовців місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад у заходах, що проводяться в школі, та запрошення посадових осіб місцевого самоврядування на батьківські збори; 2) організація екскурсій для старшокласників до різноманітних установ і закладів місцевого самоврядування; 3) залучення посадових осіб місцевого самоврядування та громадських організацій до проведення занять для старшокласників за курсом «Місьцеве самоврядування та територіальна громада».

Друга операція — залучення громадських організацій та органів самоорганізації населення до участі у виховній роботі за місцем проживання — передбачає наявність таких процедур: 1) проведення в клубі за місцем проживання зборів місцевих жителів на тему: «Соціальне виховання за місцем проживання»; 2) залучення громадськості й органів самоорганізації населення до виховної роботи за місцем проживання; 3) проведення семінару для педагогів-організаторів клубів за місцем проживання «Як організувати органи самоорганізації населення»; 4) проведення тренінгу «Технологія активізації громади» [9]; 5) активізація діяльності за місцем проживання; на базі клубів за місцем проживання разом з громадськими організаціями та будинковим радами провести зустрічі з жителями.

Третьою операцією компонента технології підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді є соціальне загартування старшокласників, що являє собою систему педагогічно необхідних впливів на соціальний досвід особистості з метою підвищення соціального імунітету до несприятливих факторів соціального середовища. Основне призначення соціального загартування — виховання особистості в такому режимі самостійності, в якому вона може, керуючись знаннями власних можливостей, загальноприйнятими нормами соціальної поведінки, власним досвідом, приймати рішення, адекватні соціальній ситуації. Ця операція має три процедури: 1) підготовка проектних пропозицій щодо вирішення соціальних проблем; 2) участь у діяльності міської асоціації старшокласників; 3) участь у заходах громадських організацій.

Таким чином, соціально-педагогічна технологія являє собою алгоритм діяльності соціального педагога по досягненню соціально-педагогічної мети — підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді, перетворення об'єкта діяльності соціального педагога — старшокласників — на суб'єкт, залучення представників територіальної громади (органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, педагогічного колективу школи, батьків) до впровадження і реалізації соціального виховання як складової соціалізації.

Перспективою подальшого дослідження є розробка технології створення відкритої соціально-педагогічної системи «школа — територіальна громада».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О. В. *Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук / О. В. Безпалько.* — Луганськ, 2006. — 537 с.
2. *Воспитательная деятельность педагога : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / [И. А. Колесникова, Н. М. Борятко, Д. С. Поляков, Н. А. Селиванова] ; под общ. ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой.* — 3-е изд., стер. — М. : Академия, 2007. — 336 с. — (Профессионализм педагога).

3. Коваль А. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / А. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлеб'юк. — К. : ІЗМН, 1997. — 390 с.
4. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Б. Н. Алмазов, М. А. Беляев, Н. Н. Бессонова [и др.] ; под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева. — 3-е изд., стер. — М. : Академия, 2006. — 192 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студентов пед. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. — 5-е изд., дополн. — М. : Академия, 2005. — 200 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений / Ф. А. Мустаева. — М. : Академ. Проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. — 416 с.
7. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / А. О. Рижанова ; Харк. держ. акад. культури. — Х., 2004. — 447 с.
8. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : дис. ... 13.00.05 / Савченко С. В. ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2004. — 455 с.
9. Технології активізації громади : метод. посіб. / авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, Н. І. Мацевко ; за заг. ред. О. В. Безпалько. — К. : Наук. світ, 2006. — 95 с.
10. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений / М. В. Шакурова ; под ред. А. В. Мудрика. — М. : Академия, 2004. — 272 с.

Надійшла до редколегії 09.12.2009 р.

УДК 37.013

А. Г. МОКРЯК

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається роль соціального педагога в профілактиці психологічного вигорання і професійної деформації соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування людей похилого віку.

Ключові слова: соціальний педагог, люди похилого віку, посттрудова соціалізація, психологічне вигорання, професійна деформація, соціальний працівник.

Рассматривается роль социального педагога в профилактике психологического выгорания и профессиональной деформации социальных работников территориальных центров социального обслуживания людей пожилого возраста.

Ключевые слова: *социальный педагог, люди пожилого возраста, постленидовая социализация, психологическое выгорание, профессиональная деформация, социальный работник.*

In this article the role of social pedagogue in the prophylaxis of the psychological burning down and professional deformation of social workers of territorial centers of social support of elderly people is examined.

Key words: *social pedagogue, elderly people, postlabor socialization, psychological burning down, professional deformation, social worker.*

У сучасних умовах постійно мінливої в Україні соціальної ситуації часто змінюються раніше існуючі погляди, уявлення й погляди, виникають відносно нові, що мають свої особливості. Актуалізується безліч несподіваних професійно цікавих, теоретично й практично значимих проблем, що потребують сучасного осмислення й вирішення. Однією з таких актуальних проблем є професійне вигорання, як наслідок, професійна деформація в процесі трудової діяльності фахівців сфери соціального захисту й підтримки — соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацездатних громадян.

Історично склалося, що найбільша зона відповідальності в профілактиці синдрому професійного вигорання належить психологам і психотерапевтам, посади яких, однак, не передбачені в штатній структурі територіальних центрів. Але негативні наслідки професійної деформації позначаються як на самих соціальних працівниках, так і на їх підопічних та клієнтах — людях літнього віку, колегах і близьких родичах. Серед цих наслідків — редукція особистісної й професійної компетентності соціальних працівників і зумовлена цим низька ефективність посттрудова соціалізації людей літнього віку — реципієнтів соціальних послуг територіальних центрів.

Ключовою фігурою соціалізуючих процесів у сучасних умовах стрімкої трансформації світоустрою й соціальних змін, безумовно, стає соціальний педагог: він — і найважливіша умова, і визначальний фактор — суб'єкт, що впливає на багато інших умов адаптації особистості до суспільства, інтеграції її в суспільні відносини, соціальної індивідуалізації (саморозвитку, самовдосконалення, самоствердження в суспільстві) людини впродовж життя. Крім здійснення своїх основних функцій — сприяння оптимальній всесторонній соціалізації, соціальний педагог також самостійно здатний чинити (що поки менш очевидно) важливий профілактичний вплив на процеси професійного вигорання й результативно реабілітувати професійну деформацію фахівців соціальної сфери, запобігати їй.

Питання професійної компетентності, професійної деформації й психологічного вигорання в соціономічних професіях типу «людина-людина» вивчали вітчизняні й зарубіжні вчені: психологи (Л. Анциферова, В. Бойко, Н. Водоп'янова, Е. Зеєр, В. Орел, В. Подвойський, Т. Форманюк, М. Буриш,

Г. Фрейденбергер, К. Маслач, Е. Фромм), фахівці із соціальної роботи (А. Капська, Е. Климов, П. Павленок, М. Фірсов), педагоги й соціальні педагоги (В.А. Сластьонін, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, І. Липський, Н. Нікітіна).

Однак соціально-педагогічні діяльнісні аспекти профілактики професійного вигорання й подолання професійної деформації фахівців соціальної роботи розроблені недостатньо.

Метою статті є вивчення роботи соціального педагога по профілактиці й подолання професійної деформації в соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування.

Термін «емоційне згорання» ввів до наукового обігу американський психіатр Г. Фрейденбергер для опису психологічного стану здорових людей, що перебувають в інтенсивному й тісному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги. Спочатку цей термін позначав стан знемоги, виснаження, поєднаний з відчуттям власної марності. Поняття професійного вигорання («burnout») використовували для позначення пережитого професіоналом стану фізичного, емоційного й психічного виснаження, викликаного тривалим перебуванням у ситуаціях, що містять високі емоційні вимоги, які у свою чергу найчастіше є наслідком поєднання надмірно високих емоційних затрат із хронічними ситуаційними стресами [1].

У подальшому К. Маслач деталізувала цей феномен як особливий стан — психологічний синдром, що має симптоми: почуття емоційного виснаження, знемоги; дегуманізацію, деперсоналізацію; негативне самосприйняття, а в професійному сенсі — утрату професійної майстерності. Емоційне виснаження — провідний симптом вигорання, інші симптоми є похідними. Спочатку воно стосується тільки самопочуття й виявляється в хронічній утомі, зниженому емоційному тлі (соматичний вимір), потім починає впливати безпосередньо на переживання самого себе й світу — відсутність бажань, радості, відчуття духовної порожнечі (психічний вимір). Деперсоналізація (дегуманізація) виявляється в деформації відносин з іншими людьми: підвищення залежності від оточуючих або посилення негативізму, цинічність установок і почуттів стосовно реципієнтів допомоги, стереотипізоване, негуманне, знеособлене ставлення до них. Редукція професійних досягнень може виявлятися в утраті відчуття смислу своєї професійної діяльності, власної неспроможності, негативної самооцінки, обмеженні своїх можливостей, обов'язків стосовно інших, зняття із себе відповідальності й перекладання її на інших [6].

«Вигораючий» фахівець професій, що «допомагають» (лікарі, педагоги, соціальні працівники, психологи), втрачає відчуття сенсу життя, перестає відчувати себе щасливим, втрачає особисту перспективу й здатність до ефективної самореалізації, що досить негативно позначається на його професійній компетентності й призводить до професійної деформації,

зниження ефективності результатів діяльності й, відповідно, якості життя тих, хто отримує соціальну допомогу.

Погоджуємося з думкою М. Головатого, що професійна деформація — зміна якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування й поведіння) під впливом професійної діяльності. Вона буває позитивною (бажаною), але частіше — негативною і є результатом професійного вигорання. Розвивається як у пересічних соціальних працівників, так і в керівників середнього й високого рівнів, залежить від особистісних і організаційних факторів [2].

У процесі професійного становлення й розвитку особистості виявляється різноспрямованість онтогенетичних змін особистості в процесі виконання професійної діяльності. При цьому професійний розвиток особистості супроводжується певними здобутками й втратами. Розвиток — це не тільки зростання, вдосконалення, але й руйнування. Отже, професійні деструкції є неминучими. Будь-яка професія ініціює утворення професійних деформацій особистості й найуразливіші щодо цього соціономічні професії. Набуття особистістю професії неминуче супроводжується змінами в її структурі, коли, з одного боку, відбуваються посилення й інтенсивний розвиток якостей, які сприяють успішному здійсненню діяльності, а з іншого — зміна, придушення й навіть руйнування структур, що не беруть участі в цьому процесі. Якщо ці зміни розцінюються як негативні, тобто ті, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, їх варто розглядати як професійні деформації [3].

Професійне вигорання спричиняють такі фактори:

- особистісний — професіоналів, що згорають, описують як таких, що відчують нестачу автономності («надконтролюючі»), співчують, є гуманними, м'якими, захопливими, ідеалістами, орієнтованими на людей і одночасно — нестійкими, інтровертованими, одержимими настирливими ідеями (фанатичні), «подум'яними» і такими, котрі легко солідаризуються, схильні до емоційної ригідності;
- рольовий фактор — коли працівникові доводиться виконувати невластиві йому ролі в умовах нечіткого розподілу відповідальності й суперечливих вимог, якщо рольові очікування набагато більші, ніж індивідуальні можливості й мотивація до виконання завдань, якщо існують рольові конфлікти;
- організаційний фактор — негативну роль відіграють дестабілізуюча організація діяльності й неблагополучна психологічна атмосфера в колективі. Це нечітка організація й планування праці, недостатність необхідних ресурсів і засобів, наявність бюрократичних моментів, багатогодинна робота, що має складновимірюваний зміст, наявність конфліктів як у системі «керівник-підлеглий», так і між колегами.

Суттєвим є ще один фактор — наявність психологічно складного контингенту, з яким має справу професіонал у сфері спілкування [1].

Процесуально вигорання як динамічний процес розвивається в часі й характеризується зростанням виразності його проявів: початковий ентузіазм змінюється стагнацією, потім — фрустрацією, далі — астеною й, як результат — апатією з повним вигоранням, коли втрачається здатність до розрізнення «я — професіонал», «я — чоловік», «я — дружина», «я — мати», «я — батько», «я — громадянин».

Виокремлюють п'ять ключових груп симптомів, характерних для сформованого синдрому психологічного вигорання:

- фізичні симптоми: втома, фізичне стомлення, виснаження, зміна ваги, безсоння, часті простудні захворювання, психосоматичні захворювання: бронхіальна астма, гіпертонічна хвороба, виразкова хвороба, артрит, коліт, псоріаз, нейродерміт;
- емоційні симптоми: недостатність емоцій, апатія, песимізм, цинізм і черствість у роботі й особистому житті, байдужість і втома, відчуття фрустрації й безпорадності, безнадійність, дратівливість, агресивність, тривога, посилення ірраціонального занепокоєння, нездатність зосередитися, депресія, почуття самотності;
- поведінкові симптоми: трудоголізм, що змінюється відразу до роботи, формальне виконання роботи, недостатнє фізичне навантаження, зловживання алкоголем, паління, нещасні випадки (травми, падіння, аварії), імпульсивна емоційна поведінка;
- інтелектуальні симптоми: втрачання інтересу й байдужість до нових знань та ідей у роботі, відмова від участі в розвиваючих заходах — тренінгах, семінарах; посилення нудьги, туги, апатії, недостатність смаку й зниження інтересу до життя;
- соціальні симптоми: соціальні контакти обмежуються роботою і є формальними, немає енергії для соціальної активності, зменшення інтересу до спільного дозвілля й хобі, відчуття ізольованості, нерозуміння інших і іншими, втрата соціальних якостей і зміни в системі соціальних цінностей та ідеалів, цинічне ставлення до підопічного й себе, відчуття недостатньої підтримки сім'ї, друзів і колег [7].

Соціальні працівники територіальних центрів завжди перебувають в інтенсивній міжособистісній взаємодії з підопічними, що супроводжується емоційною насиченістю й когнітивною складністю. Своєрідність цієї взаємодії полягає в тому, що сам суб'єкт діяльності є первинним інструментом своєї роботи і для побудови результативних відносин виявляється недостатнім використання тільки професійних методичних прийомів. Діяльність, пов'язана з допомогою людям, потребує наявності у фахівця соціальної сфери сформованої сукупності соціальних якостей і цінностей, особистісної залученості, відкритості відносинам, уміння співпереживати й співчувати, а також здатності розуміти інтереси іншої людини. Негативний руйнівний вплив на ці здатності й уміння чинять: необхідність улагодження

найскладніших обставин при обмежених ресурсах у зовнішніх несприятливих умовах, що постійно змінюються; часта відсутність визнання керівництва й подяки підопічних; усталений часовий розпорядок і обмеження репертуару функціональних обов'язків при завищених очікуваннях у допомозі психологічно «складних» і вимогливих клієнтів соціальних служб; відсутність можливості професійного вдосконалювання при придушенні самовираження працівника в професійному середовищі; загальна незадоволеність від обраної професії й свого статусу в ній; результативність й оплата своєї праці при витратах великої кількості ресурсів своєї особистості; невирішеність особистих психологічних і соціальних конфліктів [4].

Під час відсутності психолого-педагогічної підтримки велика ймовірність прояву в соціальних працівників психологічного вигорання й, надалі, негативної професійної деформації, головна суть якої — ерозія людської душі — утрата багатьох життєвих смислів, соціальних якостей, відмова від соціальних цінностей і просоціального поведження не тільки в професійній діяльності, але й в особистій, сімейній і суспільній сферах. Страждає соціальний професіонал — страждають його підопічні й клієнти — люди літнього віку, знижується ефективність соціальної допомоги в цілому. Тому на цьому етапі розвитку соціального захисту можливим вирішенням проблеми є залучення до профілактики професійного вигорання й запобігання професійній деформації в соціальних працівників територіальних центрів саме соціального педагога як фахівця найуніверсальнішого й «оснащеного» для цього досить повним набором соціальних психолого-педагогічних теоретичних знань і практичних методик і технологій. Будучи по суті світським духовним наставником і посередником між суспільством і особистістю, соціальний педагог забезпечує підтримку набутих соціальних характеристик і поновлення втрачених, створює або стимулює виникнення умов для розвитку й самореалізації в процесі соціалізації людини впродовж усього життя [5].

Психологічні, соціологічні знання й навички, які має соціальний педагог, дозволяють йому визначити соціальний діагноз: діагностувати, ідентифікувати соціально-психологічні проблеми й успішно вирішувати їх психологічними й педагогічними засобами. Особливо унікальний соціальний педагог як фахівець своєю функцією активного перетворення особистості — функцією соціального виховання (формування й підтримки соціальних якостей, системи ціннісних орієнтацій і просоціального поведження). Це є предметом соціальної педагогіки як науки й практики, складовою духовності людини, це ж «ядро» соціальності, зрештою, уразливе і руйнується внаслідок професійного вигорання й професійної деформації. Безперервна робота соціального педагога із соціальними працівниками і їхніми керівниками дозволить, використовуючи психологічний інструментарій і соціально-педагогічні технології, не тільки реабілітувати «вигораючих» і «деформованих»,

але й «стимулювати» позитивну деформацію — професійне самовдосконалення, культивувати антипод вигорання — залучення («engagement»), що характеризується прямо протилежними складовими: енергійністю, включеністю в роботу, самоефективністю, позитивним самосприйняттям [6].

Незважаючи на нетрадиційність підходу із соціально-педагогічної точки зору до профілактики професійного вигорання й професійної деформації, сучасні соціальні педагоги активно вивчають шляхи вирішення означеної проблеми. Наприклад, автор розробив пілотну соціально-педагогічну програму «Злагода», метою якої є профілактика професійного вигорання працівників сфери соціального захисту. У результаті конкурсу соціального замовлення, проведеного Управлінням по труду й соціальному захисту Харківської міської ради, у 2009 р. отриманий грант на реалізацію цієї програми, в якому передбачені такі форми роботи, як цикл соціально-педагогічних тренінгів і груп самопомоги для соціальних працівників і працівників територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацездатних громадян Харкова.

Таким чином, професійна діяльність в умовах інтенсивної міжособистісної взаємодії в емоційно навантаженій атмосфері спричиняє в соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування людей літнього віку розвиток психологічного вигорання й формування професійної деформації. Соціальний педагог як суб'єкт у соціальній роботі, здатний найефективніше й найповніше визначати соціально-психологічні особистісні й організаційні передумови, сприяти усуненню наслідків професійного вигорання й професійної деформації в соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування.

Напрямами подальших досліджень означеної проблеми є адаптація існуючих і розробка нових методик та технологій соціально-педагогічної профілактики професійного вигорання й реабілітації професійної деформації фахівців соціальної сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Водоп'янова Н. Е. Синдром выгорания: Диагностика и профилактика / Н. Е. Водоп'янова, Е. С. Старченко. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 336 с.*
2. *Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К. : МАУП, 2005. — 560 с.*
3. *Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования. / Э. Ф. Зеер. — М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : МОДЭК, 2003. — 479 с.*
4. *Мардахаев А. В. Социальная педагогика : учебник / А. В. Мардахаев. — М. : Гардарики, 2005. — 269 с.*
5. *Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. — 5-е изд., доп. — М. : Издательский центр «Академия», 2005. — 200 с.*

6. Орел В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования // Психологический журнал. — 2001. — Т.22, №1. — С.90–101
7. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособие для вузов / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. — 3-е изд. — М.: Академический проект, 2007. — 512 с.

Надійшла до редколегії 30.11.2009 р.

УДК 373.67

Ю. І. ЗОЛОТАРЬОВА

ВИХОВНА ФУНКЦІЯ МИСТЕЦТВА ЯК СКЛАДОВОЇ КУЛЬТУРИ

Розглянуто специфіку мистецтва як складової культури з точки зору виховання особистості. Особливості функціонування мистецтва досліджуються в контексті сучасної соціокультурної ситуації.

Ключові слова: мистецтво, культура, виховна функція, соціалізація людини, соціокультурна ситуація.

Рассматривается специфика искусства как составляющей культуры с точки зрения воспитания личности. Особенности функционирования искусства исследуются в контексте современной социокультурной ситуации.

Ключевые слова: искусство, культура, воспитательная функция, социализация человека, социокультурная ситуация.

Specificity of art as element of culture is considered from the point of view of education of the person. Features of functioning of art are investigated in a context modern sociocultural situations.

Key words: art, culture, educational function, socialization of the person, sociocultural situations.

Детермінанти культури, задаючи принцип зв'язку її елементів та їхніх культурних значень, організують світ культури як систему, що визначає загальну спрямованість і зміст життя людини, являє собою основу її соціалізації. Звичайно, конкретна життєдіяльність людини в суспільстві надзвичайно різноманітна, але всі її прояви просякнуті загальною інтенцією культури. При цьому важливо відзначити: саме мистецтво безпосередньо виражає своїми здобутками пануючі в культурі світоглядні настанови й цінності, що зумовлює його надзвичайно велику роль у процесі виховання людини. Узагалі мистецтво, будучи важливим елементом культури, являє собою багатогаспектну характеристику суспільства: у цьому вся його біографія, історія розвитку, прогнози майбутнього й висновок про соціальну зрілість. Однак мистецтво не лише відбиває стан суспільства; самопочуття

суспільства позначається на самому мистецтві: його стані, художні цінності його творів, ефективності впливу й ставленні до нього самого суспільства. Тому завжди актуальним залишається питання щодо місця, ролі та стану мистецтва залежно від соціокультурної ситуації, що склалася в суспільстві, визначення його домінуючих функцій.

Розробка проблеми функціонування мистецтва в суспільстві досить широко представлена в сучасній літературі, однак навряд чи можна стверджувати, що в цьому питанні спостерігається єдність думок. Так, Р. П. Шульга вважає, що визначальною при розгляді зазначеної проблеми є вирішення питання оцінки творів мистецтва, критеріїв художньої цінності творів та їхньої суспільної значимості [5]. Автор справедливо відзначає, що, хоча паралельно із суспільними перетвореннями кардинальні зміни відбулися й у художній сфері, однак художні явища, як минулого, так і сьогодення, продовжують оцінювати, використовуючи однакові критерії, а тому все наполегливіше заявляє про себе необхідність визначитися у своєму ставленні до мистецтва в нових умовах його буття, а також усвідомлення підстав, які зумовлюють нові підходи до оцінок досягнень і недоліків тих або інших здобутків [4; 5].

На думку А. П. Гримак, культуру можна розглядати як терапевтичний феномен, а мистецтво — її елемент — її елемент — покликане, насамперед, сприяти добродійному розряду нервової енергії, брати участь в адаптивному регулюванні організму в критичні хвилини нашого життя, а повністю вивести людину з духовної кризи спроможне лише справжнє мистецтво [1].

Певною мірою інтегрує описані точки зору позиція Г. С. Меднікової, яка вважає, що в різні історичні періоди мистецтво у своєму впливі на особистість вирішує, насамперед, ті завдання, які перед ним ставить суспільство. На перших етапах свого розвитку — це соціалізація людини, у Середньовіччя — перевиховання й прилучення до Бога, у XVIII ст. — освіта народу, в XIX ст. мистецтво розглядалося як ефективний спосіб критики громадського порядку й затвердження нового суспільного ідеалу, тобто в різні часи одна із численних функцій мистецтва набуває першочергового значення. А в сучасній ситуації постмодерну, на думку автора, основною є адаптаційна функція мистецтва [3]. Але, якщо останнє з деякими застереженнями можна прийняти, то перше викликає заперечення, оскільки, як уявляється, виховна функція, соціалізація є сутнісною функцією мистецтва як елементу культури, що реалізується за допомогою різних методів і засобів з метою формування певного типу особистості. Хоча, якщо зважати на структуру соціалізації (соціальну адаптацію та інтеріорізацію), то й адаптаційну функцію можна розглядати в контексті соціалізації людини.

Саме специфіці мистецтва і його виховній функції в процесі соціалізації присвячена праця І. Мартиненка, у якій автор відзначає, що формування певного типу особистості, відбуваючись під впливом безлічі факторів, реалізується, насамперед, за допомогою культури, яка відіграє провідну

роль у цьому процесі, маючи у своєму розпорядженні величезний арсенал способів впливу, за допомогою яких відбувається становлення соціального типу, а мистецтво має універсальні можливості стосовно опанування закладених у культурі ціннісних аспектів. Розглядаються і такі функції, які виконують важливу роль у процесі формування особистості: комунікативна, цінісно-орієнтаційна, гедоністична та пізнавальна [2].

Незважаючи на те, що питання щодо місця й ролі мистецтва в суспільстві завжди залишається в центрі уваги дослідників, недостатньо розробленим є такий аспект проблеми, як функціонування мистецтва — системного елемента культури — в умовах сучасної соціокультурної ситуації щодо його виховного впливу на людину.

Мета статті — виявити специфіку виховного впливу мистецтва на людину в системі культури в контексті особливостей сучасної соціокультурної ситуації.

Процес соціалізації, за своєю сутністю, є культурним процесом, якщо розглядати культуру не просто як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною, а, насамперед, з погляду діяльності, результатом якої є ця ж сукупність цінностей, і сама людина як найважливіша з них. Діяльність, що перетворює багатство людської історії на внутрішнє багатство особистості, і творча діяльність зі створення нових матеріальних і духовних цінностей, зокрема творів мистецтва, є єдиним у своїй основі процесом розвитку людських здібностей, які виявляються як у предметній, так і духовній формах. Цей процес містить мистецтво і як специфічний спосіб виховання людини, її залучення до процесу життєдіяльності суспільства, і як результат соціалізації.

Культура та мистецтво як її елементи виконують багато функцій, які мають соціалізує значення. Насамперед, вони є способом збереження і трансляції людського досвіду. Це можна назвати соціальною пам'яттю. Культура та мистецтво поєднують духовне багатство, накопичене людством у минулому, і духовні цінності сучасного суспільства та завдяки цьому виконують освітню, виховну, комунікативну й регулятивну функції. Індивід стає особистістю завдяки засвоєнню цінностей, норм, звичаїв, традицій його соціальної групи, суспільства, мови й певних знань. Причому, на відміну від інших елементів культури, мистецтво орієнтоване на образне осмислення дійсності, відбиває її в конкретній формі, що сприймається чуттєво. Мистецтво, втілюючи в образній формі все різноманіття світу, надає варіанти поведінки й зразки для наслідування в межах існуючих соціальних норм.

Існують різні форми культури й, відповідно, мистецтва. Елітарна, яку створює привілейована частина суспільства або професійні творці за її замовленням. Вона містить витончене мистецтво, класичну музику й високоінтелектуальну літературу. Зазвичай, елітарне мистецтво значно випереджає рівень сприйняття середньоосвіченої людини й тому його

соціалізуючий вплив, поширюючись переважно на високоосвічену частину суспільства, немовби опосередковано впливає на іншу частину суспільства, стимулюючи підвищення рівня й розвиток культури.

Народну культуру створюють анонімні творці. Вона містить міфи, легенди, сказання, епос, казки, пісні, танці. Народна культура є колективною. Фольклор — ще одна назва народної творчості. Він локалізований, тобто тісно пов'язаний із традиціями певної місцевості, і демократичний, тому що в його створенні беруть участь усі ті, хто побажає, чим і зумовлена специфіка його соціалізуючого впливу на людину.

Масова культура не відбиває витончених смаків аристократії або духовних пошуків народу. Час виникнення масового мистецтва — середина ХХ ст., коли засоби масової інформації стали доступними представникам усіх соціальних верств і проникли в більшість країн світу. Масове мистецтво тому й масове, що має дуже велику аудиторію, зрозуміле та доступне всім, незалежно від віку, соціального статусу, рівня освіти, тому його роль у соціалізації, вихованні досить велика.

У ситуації постмодерну мистецтво не поділяється на елітарне й масове, воно активно використовує різні способи й намагається відтворити реальність життєвого досвіду, стерти межу між мистецтвом і дійсністю. У мистецтві постмодерну відсутній буквальний змістовний підхід до образу. Форма й ідея поєднуються абсолютно вільно. Воно являє собою ситуацію, до якої кожний вільний ставитися по-своєму, зважаючи на власне розуміння.

В останні роки в Україні виникла тенденція поновлення традицій у культурі, особливо тих, які походять від фольклору. Водночас, не сумніваючись у необхідності спадкоємності в культурі, але, з огляду на специфіку сучасного життя у ХХІ ст., що характеризується інформаційною революцією, використанням принципово нових інформаційних технологій, варто порушити питання про необхідність, джерела і якість новацій у мистецтві. Це актуально тому, що в нашій свідомості зміцнилося протиставлення: традиційна культура несе в собі лише добро, вищі людські цінності, сучасне ж масове мистецтво повертає людину винятково до фізіологічного рівня й примітивних інстинктів. Звідси можна дійти висновку щодо десоціалізації людини внаслідок впливу сучасного мистецтва. Однак це занадто спрощений підхід до проблеми, оскільки при всьому значенні й масштабах впливу масового мистецтва та особливо його американських зразків на сучасну людину він не зводиться лише до цих проявів. В іншому разі не можна говорити про розвиток особистості в сучасних умовах.

З огляду на всю важливість економічного, політичного, техніко-технологічного, інформаційного й іншого аспектів культури, насамперед, необхідно розглянути на соціально-психологічний. Людина, що є суб'єктом

культури, одночасно — її об'єктом, який перебуває нині в стані підвищеного емоційного перенапруження, що, значною мірою, характеризує сучасну соціокультурну ситуацію. Тому адаптаційна функція мистецтва набуває зараз особливого значення. Незважаючи на це, неможливо ефективно впливати на формування особистості.

Сучасне українське мистецтво розвивається в специфічній соціокультурній ситуації, що не може не позначитися на його функціонуванні.

По-перше, установки й ціннісні орієнтації нині формуються під впливом двох груп факторів — орієнтації на європейську цивілізацію, її цінності, соціальні норми й психосоціальну напруженість, що характеризує нашу реальність. У результаті виникає тип особистості, який умовно можна назвати культурно-агресивним. У зв'язку з цим останнім часом ми досить частими є екстремальні форми реакції на навколишню дійсність, що характеризуються імпульсивністю мотивації, агресивністю, схильністю до невиправданого ризику, епатажем. Правда, іноді екстремальні форми реакції характеризуються, навпаки, пригніченістю, депресією, пасивністю. Природно, що це віддзеркалюється й у мистецтві.

По-друге, мистецтво перетворюється поступово на інструмент політики. Активно розробляються соціальні технології театралізації політики. Мистецтво перетворюється на спосіб завоювання довіри населення, голосів електорату. Більше того, політичні партії й рухи намагаються підкорити розвиток тих або інших інститутів культури вирішенню своїх політичних завдань.

По-третє, спостерігається деформація системи культури, її функціонування в суспільстві, а мистецтво немовби сконцентрувалося в трьох сферах: політичному житті, інтимно-еротичному й самореалізації через насильство.

По-четверте, розвивається специфічне ставлення до мистецтва як до способу своєрідної наркотизації, відходу від життєвих реалій.

По-п'яте, розвивається культурно-комунікативна апатія: у багатьох людей втрачаються або взагалі не формуються потреби вищого рівня: потреба в самореалізації через творчу діяльність, потреба в спілкуванні з мистецтвом, знижується соціальна активність.

Цілком зрозуміло, що руйнування механізмів традиційного функціонування культури викликає її дисфункції, що негативно впливає на функціонування мистецтва. Спостерігається деяка невизначеність ціннісних орієнтацій, співіснування протилежних ціннісних уявлень в індивідуальній свідомості. Наявність консенсусних ціннісних установок породжує серйозну проблему інтеріоризації соціальних детермінацій, що значно знижує виховний вплив мистецтва на людину, передусім, на молодь.

Таким чином, з огляду на все викладене, зазначимо:

- розглядаючи мистецтво в системі культури, слід звернути увагу на притаманні йому численні властивості та функції, які становлять сукупність відмітних ознак мистецтва від інших елементів культури;

- мистецтво як елемент культури найбільше впливає на людину, виконує її виховну функцію;
- специфіка цього впливу залежить від тенденцій розвитку системи культури та особливостей сучасної соціокультурної ситуації;

Подальші дослідження в контексті цієї проблеми дозволяють виявити специфіку розвитку мистецтва в ситуації постмодерну, а також особливості його функціонування в умовах соціальних трансформацій і невизначеності досить багатьох соціальних реалій, що, у свою чергу, сприятиме конкретизації методів виховання за допомогою мистецтва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гримак А. П. *Культура — изначальная терапия человека* / А. П. Гримак // *Вопр. культурологии*. — 2005. — № 10. — С. 20–23; № 11. — С. 29–34.
2. Мартыненко, Н. *Специфика искусства и его социализирующее воздействие на личность* / Н. Мартыненко // *Вопр. культурологии*. — 2007. — № 10. — С. 47–50.
3. Меднікова Г. С. *Духовна ситуація сьогодення у мистецтві постмодернізму* / Г. С. Меднікова // *Вісн. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв*. — 2002. — № 2. — С. 15–22.
4. Шульга Р. *Мистецтво і суспільство: нові правила відносин* / Р. Шульга // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. — 2002. — № 4. — С. 216–232.
5. Шульга Р. П. *Стан мистецтва в Україні (нові засади існування та критерії оцінок)* / Р. П. Шульга // *Культура і сучасність*. — 2002. — № 2. — С. 46–53.

Надійшла до редколегії 01.12.2009 р.

НАШІ АВТОРИ

- Аніщенко А. П. викл. ХДАК
- Афанасенко О. М. викл. ХДАК
- Булах Т. Д. канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Васильченко М. М. аспірант ХДАК
- Глазунова А. В. викл. ХДАК
- Гусак А. В. аспірант ХНПУ імені Г. С. Сковороди
- Дмитренко Т. О. д-р пед. наук, проф. ХНПУ імені Г. С. Сковороди
- Захарова І. В. канд. іст. наук, доц. Східноєвропейського ун-ту екон. і менеджменту
- Золотарьова Ю. І. канд. філос. наук, доц. Нац. юридич. акад. імені Ярослава Мудрого
- Кабусь Н. Д. викл. ХНПУ імені Г. С. Сковороди
- Калініченко В. В. канд. іст. наук, доц. ХДАК
- Коваленко І. П. викл. ХДАК
- Коржик Н. А. бібліотекар ХДАК
- Кузнецова М. М. аспірант ХДАК
- Литвиненко О. О. аспірант ХДАК
- Лугова Т. А. канд. мистецтвозн., доц. Одеського нац. політехн. ун-ту
- Максимовська Н. О. канд. пед наук, ст. викл. ХДАК

Мар'їна О. Ю.	аспірант ХДАК
Маркова В. А.	докторант ХДАК
Мокряк А. Г.	аспірант ХДАК
Олійник О. В.	канд. з соц. комунікацій, ст. викл. ХДАК
Плахтій І. С.	канд. іст. наук, доц. ХДАК
Рижанова А. О.	д-р пед. наук, проф.
Степанов В. Ю.	канд. техн. наук, доц., декан факультету менеджменту ХДАК
Філіпова А. Я.	д-р пед. наук, проф., декан факультету документознавства та інформаційної діяльності ХДАК
Швець Т. Е.	заст. директора з виховної роботи, учитель-методист Київськ. ліцею бізнесу
Шейко В. М.	д-р іст. наук, проф., ректор ХДАК, член-кореспондент Академії мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
Шелестова А. М.	аспірант ХДАК
Яресько К. В.	канд. пед. наук, доц., зав. кафедри соціальної педагогіки ХНПУ імені Г. С. Сковороди

ЗМІСТ

Історія та культура

І. С. ПЛАХТІЙ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ	4
В. М. ШЕЙКО ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	12
В. В. КАЛІНІЧЕНКО ДЖЕРЕЛА ПРО ЗЕМЕЛЬНУ ГРОМАДУ В ДОКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1917–1930 РР.)	28
А. В. ГУСАК МЕЦЕНАТИ СВЯТОГІРСЬКОГО МОНАСТІРЯ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	36

Соціальні комунікації

А. Я. ФІЛІПОВА, І. В. ЗАХАРОВА АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ, ОЗНАК І ПРОЦЕСІВ.....	44
В. Ю. СТЕПАНОВ МЕНЕДЖМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	52
Т. А. ЛУГОВА ІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ПРАВДА» НА МАТЕРІАЛІ МІСЦЕВОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПРЕСИ	60
М. М. ВАСИЛЬЧЕНКО АРХІВ ЯК ЦЕНТР СОЦІАЛЬНОЇ ТА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	67
А. М. ШЕЛЕСТОВА НАВЧАЛЬНА ДОКУМЕНТАЦІЯ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ	77
А. В. ГЛАЗУНОВА ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	86
В. А. МАРКОВА МИСТЕЦТВО КНИГИ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ	99
О. М. АФАНАСЕНКО ЛОГІСТИКА В СИСТЕМІ КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ: ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	106
Т. Д. БУЛАХ РЕКЛАМУВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНОЇ РЕКЛАМИ	114
О. Ю. МАР’ІНА КОРПОРАТИВНІ БІБЛІОТЕЧНІ ПРОЕКТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА	123
О. О. ЛИТВИНЕНКО СУЧАСНИЙ СТАН ФОНДІВ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ ДИТЯЧИХ ТА ЮНАЦЬКИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ	131

М. М. КУЗНЕЦОВА	
УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ З ПОЗИЦІЇ КОРПОРАТИВНОСТІ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ	139
Н. А. КОРЖИК	
ЕЛЕКТРОННИЙ АБОНЕМЕНТ БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ	147
І. П. КОВАЛЕНКО	
СИСТЕМА КОМУНІКАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ	158

Педагогіка

Н. Д. КАБУСЬ	
ОБҐРУНТУВАННЯ ІНВАРІАНТНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ	168
Н. О. МАКСИМОВСЬКА	
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СОЦІУМІ	175
Т. О. ДМИТРЕНКО, К. В. ЯРЕСЬКО	
КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ	183
О. В. ОЛІЙНИК	
МОДЕЛІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ	188
А. О. РИЖАНОВА	
«ХЛОПЦІ САВОНАРОЛИ» ЯК ПЕРШИЙ ДОСВІД СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ДИТЯЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ	196
Т. Е. ШВЕЦЬ	
ГРОМАДЯНСЬКА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	204
А. П. АНІЩЕНКО	
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	210
А. Г. МОКРЯК	
ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ	218
Ю. І. ЗОЛОТАРЬОВА	
ВИХОВНА ФУНКЦІЯ МИСТЕЦТВА ЯК СКЛАДОВОЇ КУЛЬТУРИ	225
НАШІ АВТОРИ	231
ЗМІСТ	233

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ**

ВИПУСК 28

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Редактори:

Л. Ф. Горбовська,

Т. Д. Булах,

Ю. М. Заклінська,

А. Г. Лисенко

Художній редактор

І. Г. Колесник

Комп'ютерна верстка

І. Г. Колесник

Підписано до друку 25.12.2009 р. Формат 60x84/16.

Гарнітура "Mysl". Папір для мн. ап. Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 13,6. Обл.-вид. арк. 16,9.

Тираж 500 пр. Зам. № .

Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4